

*Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabitləri yetişdirəcəkdir.*

**Heydər Əliyev,  
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**



*Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.*

**İlham Əliyev,  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**





Polis Akademiyasının  
Elmi Xəbərləri

№1, (1)

ELMI HÜQUQ JURNALI

BAŞ REDAKTOR:

**Nazim Əliyev**

DİN-in Polis Akademiyasının  
rəisi, polis general-mayoru,  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

REDAKTOR:

**Hikmət Eyvazov**

DİN-in Polis Akademiyasının  
"Daxili işlər orqanlarının  
inzibati fəaliyyəti"  
kafedrasının dosenti,  
polis polkovnik-leytenantı,  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

REDAKSIYA HEYƏTİ:

**Məsümə Məlikova**

AMEA-nın müxbir üzvü, professor

**Fərhad Abdullayev**

hüquq elmləri doktoru

**Firudin Səməndərov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Fazil Quliyev**

DİN-in Baş Təşkilat-İnspeksiya  
İdarəsinin rəisi,  
polis general-mayoru

**Valentin Cüməzadə**

daxili işlər nazirinin müşaviri

**Fuad Cavadov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Bəhram Zahidov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Kamil Səlimov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Mahir Əhmədov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Habil Qurbanov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**İbrahim Quliyev**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Əmir Əliyev**

hüquq elmləri doktoru

**Aliş Qasimov**

hüquq elmləri doktoru, professor

**Midhəd Qəfərov**

hüquq elmləri doktoru

**Yeganə Balakışiyeva**

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

**Xanlar Bayramzadə**

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

**Cabir Quliyev**

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası  
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi  
Şəxslərin dövlət qeydiyyatı

№10m-5405

19.12.2011

Çapa imzalanmışdır: 18.06.2012

Format 1/8. Fiziki ç/v 15,5

Tiraj: 500

Jurnal "Qanun Nəşriyyatı"nda  
çap edilmişdir.

## MÜNDƏRİCAT

Ön söz .....	7
Əliyev Nazim. Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının dünəni və bu günü .....	9

### DÖVLƏT VƏ HÜQUQ

Əhmədov Mahir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı dövlətimizin ali məqsədidir .....	15
Сулейманов Джейхун. Развитие правовой культуры органов внутренних дел Азербайджанской Республики .....	22
Eyvazov Hikmət. Məhkəmə hakimiyyətinin insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində rolu .....	27

### TƏHSİL, ELM, TƏDRİS

Əsgərov Nəbi. Hüquq elmlərinin tədrisində bəzi problemlər və onların həlli istiqamətləri .....	31
---------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### KONSTITUSIYA HÜQUQU

Щукторов Шахин. Теоретические аспекты понятия нормотворческой деятельности органов исполнительной власти .....	38
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### CİNAYƏT HÜQUQU VƏ CƏZA-İCRA HÜQUQU

Mustafayev Novruz. Məhkumların məşğulluğu problemi və onun həlli yolları .....	43
Наджафов Васиф. Законодательная база Азербайджанской Республики в области борьбы с терроризмом в соответствии нормам международного права .....	48

### CİNAYƏT PROSESİ

Ağayev Səyyad. Polis orqanlarına gətirilmiş şəxslərlə aparılan araşdırmanın bəzi xüsusiyyətləri .....	54
Quliyev Əjdər. İstintaq və əməliyyat-axtarış təcrübəsində səsli informasiyanın xarakterik xüsusiyyətləri .....	63
Mikayılov Anar. Xarici ölkələrin təhqiqat orqanlarının fəaliyyətinin müqayisəli təhlili (oxşar və fərqli cəhətləri) .....	70

### KRİMİNALİSTİKA, ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ

Muradov Famil. Nəzarətli göndəriş əməliyyat-axtarış tədbirinin qanunvericilikdə tənzimlənməsinin bəzi problemləri .....	76
Salmanzadə Nurəddin. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsinin hüquqi əsasları və formaları .....	82
Mahmudov Allahverdi. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi və yoxlanılması problemləri .....	91

### İNZİBATİ HÜQUQ

Abışov Vaqif. Daxili işlər orqanlarının hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması fəaliyyətindəki sosial-siyasi və hüquqi determinantlar .....	99
Nəcəfquliyev Rafiq. Qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının realizəsi baxımından Ombudsmanın inzibati-hüquqi statusunun bəzi istiqamətləri .....	106

### MÜASİR İNFORMASIYA VƏ KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARI

Hümbətov Səməd. Cəmiyyətin inkişafında informasiyalaşdırmanın rolu .....	116
--------------------------------------------------------------------------	-----



**Ramil Usubov,**

Azərbaycan Respublikasının  
daxili işlər naziri, general-polkovnik



### Hörmətli redaksiya heyəti!

Ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf və tərəqqi strategiyasını uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qəbul etdiyi qərarlar və beynəlxalq təcrübəyə uyğun aparılan hüquqi islahatlar nəticəsində ölkəmizdə digər sahələrlə yanaşı, elm və təhsil sistemi də əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşmiş, bu istiqamətlərdə xüsusi dövlət proqramları icra olunur. Həyata keçirilən tədbirlərdə, o cümlədən yeni qanunvericilik aktlarının tətbiqində, onlardan irəli gələn vəzifələrin dəqiq yerinə yetirilməsində, normativ-hüquqi akt layihələrinin və elmi-tədqiqat işlərinin müzakirəsində DİN-in Polis Akademiyasının rolu danılmazdır. Fəaliyyəti çərçivəsində həm də digər dövlətlərin müvafiq təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq əlaqələri daim genişlənən, tanınmış alimlərlə birgə elmi-tədqiqat işləri aparan, beynəlxalq tədbirlərdə fəal iştirak edən akademiyanın özünün yeni elmi-praktiki jurnalının nəşrinə başlaması çox təqdirəlayiq, eyni zamanda kədr hazırlığı üzrə yüksək nəzəri biliklərin artırılmasına da layiqli töhfədir.

Hesab edirəm ki, jurnalın səhifələrində ölkəmizin və daxili işlər orqanlarının gündəlik həyatındakı yeniliklərin və Nazirlik sistemində aparılan islahatların əks etdirilməsi, normativ-hüquqi akt layihələrinin və qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin müzakirəsi, aktual, dərin təhlilə əsaslanan, canlı təsəvvür yaradan praktiki məsələlərə yer ayrılması şəxsi heyət, eləcə də respublikanın hüquq ictimaiyyəti üçün maraqlı olacaqdır. Bu işdə Sizə yaradıcılıq uğurları, böyük enerji və geniş oxucu auditoriyası qazanmağı arzu edirəm.



**Fərhad Abdullayev,**  
Azərbaycan Respublikası  
Konstitusiyə Məhkəməsinin sədri,  
hüquq elmləri doktoru

### Hörmətli Nazim müəllim!

**A**zərbaycan Respublikası DİN-in "Polis Akademiyasının elmi xəbərləri"nin ilk buraxılışı münasibətilə Sizi təbrik edirəm.

Respublikamızın hüquq mətbuatına yenilik gətirən akademiyanın bu nəşri məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarında çalışan əməkdaşlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, hər bir dövlət orqanı öz vəzifəsini məhz Konstitusiyaya və qanunvericilik normaları əsasında həyata keçirir. Qlobal beynəlxalq hüquq tendensiyalarını, habelə müasir hüquqi yanaşmaları nəzərə alan milli hüququn inkişafı ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına öz töhfəsini verməklə, son nəticədə respublikamızı sivil dövlətlərin sırasına tam hüquqlu üzv edir.

Konstitusiyanın müəllifi olan ümummilli lider Heydər Əliyevin hüquqi strategiyasının məqsədi müstəqil Azərbaycan Respublikasında hüquqi islahatlar nəticəsində qabaqcıl qanunvericilik bazası yaratmaq olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə davam etdirilmiş islahatlar cəmiyyətimizin bütün sahələrində müşahidə edilən inkişafın məntiqi nəticəsidir.

Vətəndaşlarla gündəlik təmasda olan və asayişin keşiyində duran polis orqanları öz fəaliyyətini milli qanunvericiliyin tələblərini nəzərə almaqla həyata keçirir. Bu baxımdan dövlətin, cəmiyyətin və ayrı-ayrı vətəndaşların qanuni mənafelərinin müdafiəsində aparıcı rola malik daxili işlər orqanları öz üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlməyə çalışırlar.

İnanıram ki, Polis Akademiyasının professor-müəllim heyəti polisin fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə yönəlmiş peşəkar fəaliyyətini bundan sonra da uğurla davam etdirəcək, xidmətin müasir dövrün tələblərinə uyğun daha da təkmilləşdirilməsi üçün təcürübəsini və biliyini əsirgəməyəcəkdir.

Sizi bir daha ürəkdən təbrik edir, elmi və pedaqoji fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayıram.

**Abel Məhərrəmov,**

Bakı Dövlət Universitetinin rektoru,  
akademik, millət vəkili

**Hörmətli redaksiya heyəti!**

“Polis Akademiyasının elmi xəbərləri”nin nəşrə başlaması münasibətilə Akademiya rəhbərliyini, bütün redaksiya heyətini Bakı Dövlət Universitetinin çoxminli professor-müəllim kollektivi adından təbrik edir, şərəfli və məsuliyyətli fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayıram.

1921-ci ildə təsis olunmuş Polis Akademiyası şərəfli keçmişə və çoxillik ənənələrə malikdir. Azərbaycan daxili işlər orqanları şanlı bir yol keçsə də, onun mütəşəkkilliyi, strateji fəaliyyət proqramının müəyyənlişməsi, dövlətçiliyin ayrılmaz atributu kimi yüksək səviyyəli təşkili ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə bağlıdır. Ulu öndərin yüksək qayğı və tələbkarlığı sayəsində orta ixtisaslı millis kadrları hazırlayan məktəb akademiya səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir.

Bu gün Polis Akademiyası daxili işlər orqanları üçün ali hüquq təhsilli mütəxəssislər hazırlığını, eyni zamanda, elmi-tədqiqat işlərini uğurla davam etdirir. İnanıram ki, akademiyanın qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələrin, tədrisin elmi bazasının formalaşdırılmasında jurnalın müstəsna xidmətləri olacaqdır. Ölkəmizin qocaman elm və tədris mərkəzi olan Bakı Dövlət Universiteti bu nəcib işdə Sizə öz dəstəyini əsirgəməyəcək, əməkdaşlığın və qarşılıqlı əlaqələrin daha da dərinləşməsinə səy göstərəcəkdir.

Bir daha Sizi təbrik edir, dövlətçiliyin möhkəmlənməsi, xalqımızın gələcəyi naminə şərəfli xidmətinizdə uğurlar arzulayıram.





**Nazim Əliyev,**  
baş redaktor,  
Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin  
Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru,  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

## ÖN SÖZ

**M**üstəqillik əldə edən Azərbaycan Respublikası ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik siyasəti və qətiyyətli addımları sayəsində sabit bir ölkəyə çevrildi. Əmin-amanlıq təmin edildi, iqtisadi tənəzzülün qarşısı alındı, insanlar gələcəyə nikbinliklə, ümidlə baxmağa başladılar. Azərbaycan qonşu dövlətlərlə normal münasibətlərini bərpa etdi, dünya birliyində özünün layiqli yerini tutdu. Bu uzaqgörən siyasəti uğurla davam etdirən dövlət başçısı möhtərəm İlham Əliyev dövlət quruculuğunun digər sahələrində olduğu kimi, Azərbaycan elminin Azərbaycanın iqtisadiyyatına xidmət etməsi və onun dünya elminə inteqrasiya etməsi ilə bağlı mütərəqqi addımlar atmışdır.

Respublikamızda hər bir görülən iş öz keyfiyyətinə görə qiymətləndirildiyi kimi, elmi tədqiqatların da qiymətləndirilməsi dünyanın aparıcı elm-təhsil müəssisələrinin və alimlərinin diqqət mərkəzində dayanmış, istənilən ölkədə aparılan elmi-tədqiqat işlərinin obyektiv olaraq dünya elmi ictimaiyyətinə çatdırmaq əsas məsələlərdən biri olmuşdur. Doğrudan da hər bir elmi-tədqiqatın gələcəkdə hansı istiqamətdə inkişaf etməsi, prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin elmi-tədqiqatların düzgün istiqamətdə aparılması obyektivliklə sıx əlaqədardır.

Bu gün fəxrlə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyasının həm təhsil səviyyəsi, maddi-texniki bazasının müasir tələblərə cavab verməsi, həm də professor-müəllim heyətinin peşəkarlıq səviyyəsi respublikamızda, o cümlədən beynəlxalq arenada müzakirə obyektinə çevrilib.

Müasir elm hazırda elə yüksək bir inkişaf dövrü keçir, elə xariqələr göstərir və insanların həyatına elə geniş surətdə müdaxilə edir ki, onun parlaq səmərələrini hər addımda görüb, duymamaq mümkün deyildir. Hər gün elm öz yeni xariqələri ilə bi-



zi sevindirir. Bizdə insan zəkasının qüdrətinə dərin iftixar hissi oyadır. Buna görə də elmin yeniliklərini öyrənməyə maraq getdikcə artır. Biz əminik ki, xalqımızın bu marağını ödəmək niyyəti ilə ilk nəşrinə başlayan "Polis Akademiyasının elmi xəbərləri" jurnalı oxucular tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılanacaq və sevilə-sevilə oxunacaqdır.

Bütün bu məsələlərin işıqlandırılmasında əminik ki, alimlərimiz, hüquq-mühafizə orqanları, elm və təhsil müəssisələri jurnala hərtərəfli yardım göstərəcəklər.

İnanıram ki, jurnal Azərbaycan elminin çox böyük nailiyyəti olaraq dünyanın əksər ölkələrinə yayılacaq və dünyanın istənilən ölkəsində jurnalın saytına müraciət edərək məqalələrin Azərbaycan, ingilis və rus xülasələri ilə tanış olacaqlar. Bununla da jurnal beynəlxalq elm və təhsil aləmində öz mövqeyini tutacaq. Hər bir nömrənin xarici ölkələrə göndərilməsini, təhsil və elmi-tədqiqat müəssisələri ilə əlaqə yaradılmasını vacib hesab edirəm. Bu isə alimlərimizin və elmimizin nailiyyətlərinin dünyanın elmi ictimaiyyətinə yüksək səviyyədə təqdim olunması, beynəlxalq aləmdə tanınması, dünya elminə uğurla inteqrasiyası deməkdir.

Jurnal öz səhifələrində tələbələrin, alim və müəllimlərin, təbliğatçı və təşviqatçıların, bir sözlə, hər bir oxucu üçün faydalı və maraqlı yazılar tapıb oxumasına çalışacaqdır.

Jurnalın məzmunlu çıxması üçün onun ətrafında böyük müəlliflər kollektivinin olması zəruridir. Redaksiya heyəti elm-təhsil müəssisələrinin və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına, bütün ziyalılara və alimlərə müraciətlə onları öz dəyərli yazıları ilə jurnalın işində fəal iştirak etməyə çağırır.

Jurnalın birinci nömrəsinin çapdan çıxmasını ürəkdən təbrik edirəm.



**Əliyev Nazim,**

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

## Azərbaycan Respublikası DİN-in **POLİS AKADEMİYASININ DÜNƏNİ VƏ BU GÜNÜ**

**1921** -ci il sentyabr ayının 28-də Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti qərar qəbul edir. Həmin qərarla deyilirdi: "Gənc və

də təhsil müddəti 1 il müəyyənləşdirildi. Məktəbin 4 şöbəsi (siyasi, əməliyyat-axtarış, sıra düzülüşü, sahə müvəkilləri) var idi.

Artıq 50-ci illərin ikinci yarısında milis məktəbi bütün sahələr üzrə formalaşmış, onun maddi-texniki bazası möhkəmlənmişdi. SSRİ DİN 1957-ci il fevral ayının 23-də 0136 sayılı əmr ilə Bakı Milis Məktəbini Bakı Xüsusi Orta Milis Məktəbinə çevirdi.

Həmin vaxtdan başlayaraq məktəbə ordu sıralarında qulluq etmiş və orta təhsili olan şəxslər qəbul edilirlər. Məktəbdə təhsil müddəti 2 il müəyyən-



Polis Akademiyasının  
dünəni

təcrübəli milis əməkdaşları hazırlamaq məqsədilə milis nəfərləri üçün xüsusi məktəb açılınsın".

Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti 1922-ci ilin mart ayında öz qərarı ilə milis məktəbini yenidən quraraq onu sıradan milis məktəbindən komandir heyəti hazırlayan məktəb statusuna keçirdi. Bu məktəb-







### Polis Akademiyasının bu günü

ləşdirildi. Məktəbi qurtaranlara orta təhsilli hüquqşünas diplomu verilirdi. Milis məktəbinin kadr hazırlayacağı regiona Azərbaycan, Dağıstan, Çeçenistan-İnquşetiya, Kabarda-Balkariya, Şimali Osetiya və Kalmıkiya daxil idi.

70-80-ci illər Polis Akademiyasının tarixində özünəməxsus yer tutur. Bu elə bir dövr idi ki, ümummillə lider Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərlik edirdi. Onun rəhbərliyi ilə respublikamızda həyatımızın bütün sahələri kimi təhsil sahəsinə də xüsusi qayğı göstərilirdi. Milis məktəbinin inkişaf etdirilərək Akademiya səviyyəsinə çatdırılması üçün maddi-texniki bazanın yaradılması da məhz bu dövrə aiddir. Beşmərtəbəli tədris korpuslarının və müdavimlərin sosial-məi-

şət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün yataqxanaların tikintisi məhz bu illərdə həyata keçirilmişdir.

1980-ci ildən başlayaraq, məktəbin təkmilləşdirilməsi prosesi bir qədər də gücləndirilir. Onun kadr hazırladığı regionlar nəinki genişləndirilir, həmçinin SSRİ məkanından xaricə də çıxarılır. 1988-ci ilin sentyabrında SSRİ DİN-in Tədris Müəssisələri İdarəsinin sərəncamı ilə Kampuçiyadan və Qvineya-Bisaudan 37 nəfər məktəbə oxumağa göndərildi. Onlar bir müddət dil hazırlığı keçdikdən sonra tədrisə başladılar.

Nəhayət, müstəqillik əldə edən Azərbaycan Respublikası ali təhsilli milli mütəxəssislərə olan ehtiyacını təmin etmək məqsədi ilə N.K.Rizayev adına Bakı Xüsusi Orta Milis Məktəbinin zəminində





Azərbaycan  
Respublikasının  
Prezidenti İlham Əliyev  
DİN-in Polis  
Akademiyasında

ali hüquq təhsili verən Azərbaycan Polis Akademiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 1992-ci il tarixli 782 sayılı Fərmanı verildi. Bu fərmanı icra etmək üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Polis Akademiyasını təşkil etmək tədbirləri barədə" 9 iyun 1992-ci il tarixli 321 sayılı qərarı qəbul olundu. Həmin qərarda göstərilirdi ki, Azərbaycan Respublikası DİN-in N.Rzayev adına Bakı Xüsusi Orta Milis Məktəbi zəminində yaradılan Azərbaycan Polis Akademiyasında daxili işlər orqanları üçün ali hüquq təhsilli kadrların hazırlanması hər il 200-250 nəfər qəbul etməklə, 4 il əyani, 5 il qiyabi təhsil müddəti müəyyən edilsin.

Bu gün isə artıq Polis Akademiyası mövcud olduğu müddətdə təkmilləşdirilmiş, tədris-metodiki, elmi, maddi-texniki bazaya sahib olaraq respublikamızın, habelə xarici ölkələrin təhsil müəssisələri içərisində özünəməxsus yer tutmuşdur.

Bununla yanaşı, Polis Akademiyasının normativ-hüquqi bazası formalaşmış, bu gün isə demək olar ki, tam tək-

milləşdirilmişdir. Buna DİN-in 27.12.2004-cü il tarixli 521 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "DİN-in Polis Akademiyasının Nizamnaməsi"ni, DİN-in 06.04.2007-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş "DİN-in Polis Akademiyasının daxili xidmət qaydaları"nı və digərlərini göstərmək olar.

Dövlət başçısının daim diqqət mərkəzində olan Polis Akademiyası ilə bağlı bir neçə normativ aktı qəbul edilib.

Onlara Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2008-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının Bayrağı haqqında Əsasnamə"ni və "Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının Bayrağının təsviri"ni, 24 may 2010-cu il tarixli Fərmanı ilə isə Polis Akademiyasının xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin siyahısına salınmasını göstərmək olar.

Bütün bu çətin və şərəfli tarix Polis Akademiyasının təkcə maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsində yox, həm də təhsil alanların səviyyəsinin və professor-müəllim heyətinin elmi yaradıcılığının artırılmasında da özünü göstərmişdir.

Bu gün elmi-texniki potensialı inkişaf etdirmədən, tədqiqatçıların yeni nəslinin yaradılmasını təmin edən elm və təhsil strukturlarının bir-biri ilə sıx əlaqəsi, təhsilin elmlə qarşılıqlı sintezi olmadan müasir təhsil inkişaf edə bilməz. Bu proses ali məktəblərin pedaqoji po-



**Polis Akademiyasında elmi konfrans zamanı**

tensialını inkişaf etdirməyə imkan verir.

Daxili işlər naziri, general-polkovnik cənab Ramil Usubovun gündəlik diqqət və qayğısı nəticəsində akademiyanın müasir tələblər səviyyəsinə qaldırılması üçün əməli işlər görülmüş və bu istiqamətdə işlərin müntəzəm davam etdirilməsi nəzarətdə saxlanılır. Dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş akademiya hazırda fənn kabinetləri, kompyuter otaqları, linqafon sinifləri, kriminalistika poliqonu, foto-laboratoriyalar, narkotiklərlə mübarizə kabinetini, inzibati ərazinin modulu, idman kompleksləri, atıcılıq tiri, müasir tələblərə cavab verən yataqxanalar şəxsi heyətin istifadəsinə verilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, şəxsi heyətin iş otaqları da müasir tələblərə uyğun yeniləşdirilmişdir. Elmi Şura zalı, beynəlxalq konfransların keçirilməsi üçün müvafiq texnika ilə təmin olunmuş konfrans zalı, beynəlxalq konfranslara

gələnlərin istirahəti üçün otaqlar hazırlanmışdır. Mühazirə zallarının, auditoriyaların sayı 2 dəfə artırılaraq ümumilikdə mühazirə zallarının sayı 8-ə, auditoriyaların sayı isə 77-yə çatdırılmışdır. Hazırda akademiya tədris edilən fənlər üzrə müasir avadanlıqla və kompyuter texnikası ilə təchiz edilmiş 40-dan çox fənn kabinetini, sahəsi 160 m<sup>2</sup> olan kriminalistika sınaq meydançası fəaliyyət göstərir.

Polis Akademiyasında elmi-tədqiqat fəaliyyəti sahəsində də uğurlu nailiyyətlər əldə olunub. Belə ki, Polis Akademiyasında hazırda 1 hüquq elmləri doktoru, 1 professor, 20 fəlsəfə doktoru, 4 əməkdar müəllim, 9 dosent fəaliyyət göstərir. Akademiyanın 4 əməkdaşı doktorluq dissertasiyası üzərində, 20 əməkdaşı isə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya üzərində çalışır.

Akademiyanın professor-müəllim heyəti tərəfindən bu günə qədər Azər-





İnsan Hüquqları  
üzrə Müvəkkil  
(Ombudsman)  
Elmira Süleymanova  
akademiyanın  
"Heydər Əliyev" adına  
muzeyində

baycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş 100-ə yaxın fənn proqramı, 4 dərslük, 60-a yaxın dərslük vəsaiti, 35 sxemlər albomu, 40-a yaxın mühazirələr toplusu, 55 metodik tövsiyə, 20-dən çox monoqrafiya, həmçinin birgə müəllifliklə İnzibati Xətlər və Cinayət Məcəllələrinin kommentariyaları hazırlanmışdır. Bunlarla yanaşı, akademiyanın əməkdaşları kütləvi informasiya vasitələrində müxtəlif mövzularda elmi məqalə və tezislərlə çıxışlar edir, respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli, o cümlədən Amerika və Avropa ölkələrində elmi-nəzəri və elmi-praktik konfranslarda, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının təşkil etdiyi müdafiə şuralarında və elmi se-

minarlarda iştirak edir, aparıcı təşkilat, elmi rəhbər və rəsmi oponent qismində rəylər hazırlayırlar. Akademiyada tədbirlər planına əsasən, mütəmadi olaraq elmi-nəzəri, praktiki və hüquqi əhəmiyyətli konfranslar təşkil edilir. Mötəbər beynəlxalq təşkilatlarda iştirak və nümunəvi çıxış etdiklərinə görə akademiya əməkdaşlarına müvafiq sertifikatlar və mükafatlar təqdim edilmişdir. Buna

misal kimi Türkiyə Polis Akademiyası, Ukrayna Milli Daxili İşlər Akademiyası, Rusiya Federasiyası DİN Akademiyası, Sankt-Peterburq Universiteti, Rostov Hüquq İnstitutu, Volqoqrad və Moskva Milis məktəbləri, Macarıstan "Açıq cəmiyyəti", Budapeşt Konstitusiyası və Hüquq Siyasəti İnstitutu, digər ali



Polis Akademiyasının  
idman zalında



"İngilis dili" fənn kabinetində

polis təhsili verən məktəbləri göstərməklər.

Azərbaycan polisinin yaranmasının 89-cu ildönümünə və Polis Akademiyasının 2006-2007-ci tədris ilinin buraxılışına həsr olunmuş 2007-ci il 2 iyul tarixli təntənəli mərasimdə iştirak edən Azərbaycan Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali baş komandanı İlham Əliyev Akademiyanın baş meydanında ucaldılmış ulu öndər Heydər Əliyevin heykəlinin önünə gül dəstəsi qoydu, sonra Heydər Əliyev Muzeyinin rəmzi açılışını bildirən lenti kəsdi. Muzeyin müxtəlif bölmələrində xalqımızın ümummilli liderinin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən 150-dən çox eksponat toplanmış, əbədi yaşar Prezidentin büstü qoyulmuşdur. Onun müxtəlif dövrlərdə milis və polis işçiləri ilə görüşlərini əks etdirən fotosəkillər, daxili işlər orqanına göstərdiyi diqqət və qayğıdan bəhs edən kitablar, Azərbaycan polisinin yaranması ilə əlaqədar keçirilən tədbirlərdə söylədiyi nitqlər muzeyi daha da zənginləşdirir və akademiya təhsil alanlar üçün çox böyük praktik əhəmiyyət daşıyır.

Prezident İlham Əliyev Polis Akademiyasında çıxış edərək bildirdi:

"Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var. Ən müasir avadanlıq, gözəl binalar, tədris korpusları, yeməxana, yataqxanalar, yəni gözəl təhsil almaq üçün bütün şərait var. Polis Akademiyasının da rolu artır. Çünki Polis Akademiyasında oxuyan kursantlar müasir tələblərə cavab verməlidirlər, ona görə tədris prosesinə çox böyük diqqət yetirilməlidir. Akademiyanı bitirən kursantlar ən yüksək meyarlara, ən yüksək tələblərə cavab verməlidirlər".

Bu gün də Polis Akademiyasının maddi-texniki bazası, professor-müəllim heyətinin elmi-tədqiqat fəaliyyəti, təhsil alanların bilik səviyyəsi, respublika və xarici ölkələrin təhsil və elm müəssisələri ilə, habelə dövlət və qeyri-dövlət orqanları ilə əlaqəsi müasir tələblərə uyğun daim təkmilləşir və inkişafdadır. Müasir dövr hüquqşünas polis zabitlərinin hazırlanması sahəsində yeni tələblər və vəzifələr qoyur ki, Polis Akademiyasının rəhbərliyi və professor-müəllim heyəti zamanın tələblərinə cavab verərək Respublika Prezidentinin və DİN-in rəhbərliyinin etimadını daima doğruldacaq.





**Əhmədov Mahir Bayram oğlu,**

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası rəisinin tədris və elmi işlər üzrə müavini, polis polkovniki, hüquq elmləri doktoru, professor, əməkdar müəllim

## **İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİNATI DÖVLƏTİMİZİN ALİ MƏQSƏDİDİR**

UOT 34:341.231.14

*Açar sözlər:* insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları, konstitusiya, Milli Fəaliyyət Proqramı, siyasi, fərdi hüquq və azadlıqlar.

*Ключевые слова:* права и свободы человека и гражданина, конституция, Программа Национальной Деятельности, политические, индивидуальные права и свободы.

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik imici onun insan hüquqlarına münasibəti, həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Azərbaycan Respublikası məhz bu prinsipləri əldə rəhbər tutaraq və demokratik hüquqi dövlət qurmağı ən ümdə vəzifələrdən biri hesab edərək, insan hüquqlarının müasir konsepsiyasını ölkənin Əsas Qanunu səviyyəsində tanımış və onun adekvat normativ əsasını yaratmışdır. Dövlət həyatının bütün sahələrində, o cümlədən polis fəaliyyətində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Konstitusiyamızda insan hüquqlarının və hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir (maddə 12, I hissə). Konstitusiyamızın "Əsas insan və vətəndaş

hüquqları və azadlıqları" adlanan 48 maddədən (24-71 maddə) ibarət III fəslinin mətni insana, insan ləyaqətinə, insan hüquqlarına hörmət ruhunda yazılmışdır.

Bəşər sivilizasiyasının iki mütərəqqi ideyası – konstitusionalizm və insan hüquqlarının müdafiəsi ideyalarının üzvi bağlılığı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz layiqli ifadəsini tapmışdır.

Konstitusionalizm konsepsiyasına görə Konstitusiya normativ aktlar sisteminə ali hüquqi qüvvəyə malikdir və dövlətin hüquqyaratma fəaliyyəti ona uyğun aparılmalıdır.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquqlarının təsbitində paternalizm (məsələn, Şimali Koreya) konsepsiyasından qətiyyətlə imtina etmişdir. Demokratik, hüquqi dövlətlərdə isə insan hüquq və azadlıqları dövlət hakimiyyəti iradəsinin təzahürü olaraq "yuxarıdan verilən hədiyyə" kimi yox, insanın mövcudluq faktı ilə, insanın təbiəti ilə şərtlənən azadlıq ölçüsü kimi götürülmüşdür.

Konstitusiyamızda insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları təsbit olunmaqla yanaşı, onların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan təminatlar da göstərilmişdir.



Mütərəqqi haldır ki, ölkəmizin Konstitusiyasında yalnız insan hüquqlarının geniş siyahısı bəyan edilmir, həm də bu hüquqların reallaşması üçün zəruri olan təminatlar mexanizmi də yaradılır. Etiraf edək ki, vətəndaş üçün bu hüquqların formal təsbitindən daha çox real təmin olunması önəmlidir. Bəzi ölkələrin konstitusiyaya quruculuğu praktikasına diqqət yetirsək görürük ki, burada konstitusiyaya səviyyəsində insan hüquqlarının geniş siyahısı bəyan olunmasa da, real həyatda vətəndaşların hüquq və azadlıqları səmərəli təmin olunur (İsveç, İsveçrə, Norveç və s.). Qeyd olunan bu fikir bizə onu deməyə əsas verir ki, bu məsələnin həllində kəmiyyətdən çox keyfiyyət daha önəmlidir. Azərbaycanın Konstitusiyası da məhz bu ruhda qəbul olunmuşdur.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının üstünlüyünü və ölkə ərazisində birbaşa qüvvəsini elan etməklə və bunların təmin olunmasını Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi olduğunu bəyan etməklə, qüvvədə olan Konstitusiyaya müəyyən edir ki, məhz dövlət hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir və bu müdafiənin məhkəmə orqanlarında həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

1998-ci ildə ümummillə lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının tərəqqisini məhz "insan meyarı"nın inkişaf etdirilməsində görürək, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ilk fundamental sənəd olan Milli Dövlət Proqramını təsdiq etmişdir.

Demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə bir çox nailiyyətlər əldə edilmişdir.

2006-cı ildə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı" insan hü-

quqlarının təmin edilməsi prosesinin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsinə, universal və regional səviyyədə yeni əməkdaşlıq strategiyasının qurulmasına, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət etmişdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması, hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 27 dekabr 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində yeni Milli Fəaliyyət Proqramı təsdiq edilmişdir.

Bu proqram insan hüquqları sahəsində ölkəmizdə aparılan ardıcıl tədbirlərin məntiqi davamıdır.

Milli Fəaliyyət Proqramına görə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması, cəmiyyətdə hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlılığı təmin ediləcəkdir. Sənəddə müxtəlif dövlət və hökumət qurumlarına Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı insan hüquqlarına və azadlıqlarına dair beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin həyata keçirilməsini təmin etməsi və normativ-hüquqi aktların bu sənədlərə uyğunlaşdırılması tapşırılır. Proqrama görə, 2012-ci ilin mart-aprel aylarında "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" qanun qəbul edilməlidir. Bununla yanaşı, 2012-ci ildə həbsdə saxlanılmanın qanuniliyinin təmin edilməsi, ekstradisiya hüququnun təmin edilməsi, kibercinayət-karlığa qarşı mübarizə, uşaqların cinsi is-



tismarının qarşısının alınması, hüquqi şəxslər tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması, diffamasiyaya görə cinayət məsuliyyətinin aradan qaldırılması, miqrantların hüquqlarının təmin edilməsi, işləyən qadınların və ailə vəzifələri olan işçilərin əmək hüquqları, valideyn məsuliyyətinin artırılması ilə bağlı qanunlara əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə layihələr və təkliflər hazırlanacaq. Sənəddə, həmçinin xarici ölkələrdə Azərbaycan vətəndaşlarının hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran və onların hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən müqavilə-hüquq bazasının genişləndirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Proqramın ikinci fəslində əhalinin müxtəlif qruplarının, o cümlədən qaçqın və məcburi köçkünlər, məhkumlar, hərbi qulluqçular, qadınlar, uşaqlar, ahıllar, əlillər və başqalarının insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli qaydada təmin edilməsi məqsədilə fəaliyyət istiqamətləri müəyyən olunur. Üçüncü fəsil dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu fəsildə şəxsin tutulması, həbs yerlərində qanunvericiliyin yerinə yetirilməsi, insan hüquqlarının pozulması, pirsəltər, vəzifədən sui-istifadə və digər bu kimi halların ciddi araşdırılması, korrupsiya ilə mübarizənin gücləndirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın, elektron xidmətlər göstərilməsinin təmin edilməsi, vətəndaşların müraciət etmə imkanlarının genişləndirilməsi, məhkəmə qərarlarının vaxtında və dəqiq icrasının təmin edilməsi, onun vəkillik institutunun gücləndirilməsi və onun fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması müstəqilliyinin təmin edilməsi, habelə bölgələrdə peşəkar vəkillərin sayının artırılması ilə bağlı müvafiq strukturların işinin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi əksini tapıb. Dördüncü fəsil insan hüquqları sahəsində tədris, elmi-analitik və maa-

rifləndirmə tədbirləri, beşinci fəsil insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, altıncı fəsil Milli Fəaliyyət Proqramının həyata keçirilməsinin əlaqələndirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

İnsan hüquqlarının Konstitusiya təsbitinin əsasında duran mühüm prinsiplərdən biri də Konstitusiyanın 25-ci maddəsində əks olunmuş hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipidir. Belə ki, fəaliyyətdə bərabərlik hüququnu təmin etmədən insanın bütün digər hüquq və azadlıqlarının real qorunmasına nail olmaq mümkün deyildir. Buna görə də 25-ci maddənin III hissəsində birmənalı şəkildə təsbit edilmişdir ki, "dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir". Həmin maddədə "İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqida, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır".

İnsan hüquq və azadlıqlarının real təmin edilməsi üçün həlledici şərtlərdən biri də insanlara öz hüquqlarını müdafiə etmək və pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək imkanının verilməsidir. Hüquqi dövlətin bu mühüm tələbi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3 fəslində təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sistemi onu göstərir ki, Əsas Qanunun bu hissəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində dünya birliklərinin irəli sürdüyü tələblərə tam uyğundur və bu tələblər hər bir demokratik hüquqi dövlətin Konstitusiyasın-





da əks olunmalıdır. Bundan başqa, "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası rətifikasiya etdiyi müvafiq beynəlxalq sazişlərdə "analoqu" olmayan bir sıra hüquqlara malikdir. Bu, sağlam ətraf mühətdə yaşamaq hüququ (m.39); cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ (m.54); müraciət hüququ (m.57); azad sahibkarlıq hüququ (m.59); qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsidir (m.66). İnsan hüquqlarının beynəlxalq qəbul olunmuş siyahısını ötür keçmə faktını, bütövlükdə alqışlamamaq və eyni zamanda insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının təşəkkülü və inkişafında daxili qanunvericiliyin göstərdiyi mühüm təsiri nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Yuxarıda göstərilən qrupa təhlükəsiz yaşamaq hüququnu (m.31) da aid etmək olar.

Hüquq elmində vətəndaşların konstitusional hüquq və azadlıqları müxtəlif meyarlara görə təsnifləşdirilir. Məsələn:

1. İnsan hüquqları – hər kəsin doğulduğu andan malik olduğu təbii hüquqlar (yaşamaq hüququ) və vətəndaş hüquqları – fərdlərin dövlətin vətəndaşlığına mənsubiyyəti ilə bağlıdır (seçki hüququ).

2. Fərdi (məsələn: azadlıq hüququ) və kollektiv hüquqlar da (məsələn: sərbəst toplaşmaq azadlığı və s.) fərqləndirilir.

Lakin insan hüquqları nəzəriyyəsində və beynəlxalq hüquqi təcrübədə ən geniş yayılan yanaşmaya görə fərddə dövlət, həmçinin fərdlər arasında yaranan münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq əsas hüquq və azadlıqları 3 qrupa bölmək olar:

1. Sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlar;
2. Siyasi hüquq və azadlıqlar;
3. Şəxsi hüquq və azadlıqlar.

Belə fikir də mövcuddur ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını birinci, ikinci və üçüncü nəsil hüquqlara bölmək lazımdır. Lakin alimlərin əksəriyyəti belə hesab edirlər ki, insan və vətəndaş hüquq

və azadlıqlarının məcmusunu üç böyük qrupa ayırmaq zəruridir:

1) vətəndaş və siyasi hüquqlar (misal üçün yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq, siyasi həyatda iştirak hüquqları, fikir, vicdan və din azadlığı və s.);

2) iqtisadi və sosial hüquqlar (misal üçün, təhsil, mənzil hüququ);

3) mədəni və evolyusiyaya hüququ (misal üçün, mədəni, siyasi və iqtisadi inkişaf, sağlam ətraf mühətdə yaşamaq hüququ).

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları bütövlükdə yuxarıda göstərilən üçpilləli təsnifata uyğun gəlir. Misal üçün, orada yaşamaq (m.27); azadlıq (m. 28); təhlükəsiz yaşamaq (m. 31); şəxsi toxunulmazlıq (m.32); bərabərlik (m.25), mənzil toxunulmazlığı (m.33); tətillər (m.36); milli mənsubiyyət (m.44); ana dilindən istifadə (m.45); şərəf və ləyaqətin müdafiəsi (m.46); fikir və söz azadlığı (m.47); vicdan azadlığı (m.48); sərbəst toplaşmaq azadlığı (m.49); məlumat azadlığı (m.50); yaradıcılıq azadlığı (m.51); vətəndaşlıq hüququ (m.52); cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak (m.54); dövlətin idarə olunmasında iştirak (m.55); seçki hüququ (m.56); müraciət etmək hüququ (m.57); birləşmək hüququ (m.58); siyasi sığınacaq hüququ (m.70) kimi vətəndaş və siyasi hüquqlar təsbit olunmuşdur.

Konstitusiyada sosial və iqtisadi hüquqlar da geniş təsbit olunmuşdur. Hər bir şəxsin mülkiyyət (m.29); əqli mülkiyyət (m.30); əmək (m.35.); istirahət (m.37); sosial təminat (m.38); azad sahibkarlıq (m.59); zərərin ödənilməsinə tələb etmək (m.68) hüquqlarına malikdir. Bundan əlavə, bir sıra sosial mədəni hüquqlardan, xüsusilə, nikah (m.34); sağlam ətraf mühətdə yaşamaq (m.39); mədəniyyət (m.40); sağlamlığın qorunması (m.41); təhsil (m.42);





mənzil (m.43); yaradıcılıq hüququ (m.51) kimi insan hüquqlarından bəhs olunur.

Şəxsiyyətin ədalət məhkəməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar hüquqlarına təminat verilməsi Konstitusiyamızın mühüm müddəalarından biridir. Bu müddəa hüquqi yardım almaq, məhkəmədə müdafiə olunmaq, müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək, məhkəmə qərarından şikayət vermək, təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnu və başqa hüquqları əhatə edir. Bundan əlavə, Əsas Qanun məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə, eyni cinayət üstündə təkrar məhkum edilməyə, habelə qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol vermir. Konstitusiyaya görə, hər bir şəxsin cinayət, hakimiyyətdən sui-istifadə, yaxud dövlət orqanlarının və ya vəzifəli şəxslərin qanuna zidd hərəkətləri nəticəsində ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

Konstitusiyada əsas insan hüquqları və azadlıqları təsbit olunmaqla yanaşı, onların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan təminatlar da göstərilmişdir (maddə 71). Müəyyən olunmuşdur ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz. Həmin maddənin III hissəsinə görə yalnız müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Bu zaman həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilməlidir.

Demokratik cəmiyyətdə azadlığın müəyyən hüdudları və sərhədləri vardır. Belə ki, ictimai həyatda hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi fərdi və ictimai maraqlarla toqquşur. Bu kontekstdə hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin

sərhədlərinin müəyyən edilməsi labüddür. O cümlədən onların üzərində məhdudiyətlər və nəzarətin də olması zəruridir.

Hüquqi məhdudiyətlərin təbiəti bir tərəfdən insan hüquqlarının təbiiliyinin tanınmasında, digər tərəfdən bu sahədə həmin hüquqların əsas təminatçısı olan dövlətin xüsusi rolunun qəbulunda özünü göstərir. Hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi prosesində bu hüquq və azadlıqların subyektlərinin, digər şəxslərin, bütövlükdə cəmiyyətin və dövlətin müxtəlif maraqları toqquşur. Bununla əlaqədar hüquq və azadlıqların hüdudlarının müəyyən edilməsi, bir tərəfdən cəmiyyətin normal fəaliyyətə, digər tərəfdən şəxsiyyətin azadlığa olan obyektiv tələbatıdır. Məhdudiyətlərin məqsədi insan və cəmiyyətin, dövlət və başqa şəxslərin maraqları arasında kompromisin əldə edilməsidir.

Bu kontekstdə, qorunan maraqların iki qrupunu fərqləndirmək olar:

1. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (xüsusi maraqların) müdafiəsi;
2. Dövlət və cəmiyyətin maraqlarının müdafiəsi (ictimai maraqların müdafiəsi).

Qeyd etmək vacibdir ki, ayrıca insanın maraqları ilə dövlətin maraqları arasında kəskin, keçilməz sərhədlər yoxdur və ayrı-ayrı məhdudiyətlərin müəyyən edilməsi zamanı isə dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin maraqları bəzən üst-üstə düşür. Məsələn, insan tərəfindən törədilməsi ehtimal edilən cinayət məsuliyyəti ilə əlaqədar, onun azadlığının məhdudlaşdırılması həm ayrıca şəxsin (zərərçəkənin) maraqlarına, həm də dövlətin (təqsirləndirilən şəxs tərəfindən cinayətin maneəsiz açılması) maraqlarına cavab verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin III hissəsindəki hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması anlayışını konstitusiyanın 71-ci maddəsinin III hissəsində və 32-ci maddəsinin IV



hissəsində göstərilən hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasından fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, 25-ci maddənin tələblərinə görə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını birbaşa ləğv edən və ya azaldan qanunların qəbulu yolverilməzdir.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin III hissəsində ekstremal vəziyyətdə müəyyən hüquq və azadlıqlardan istifadə imkanlarının, 32-ci maddədə isə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada səlahiyyətli hüquq-mühafizə orqanlarının icazəsi əsasında rabitə sirrinin müvəqqəti məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulur.

Əlbəttə, müxtəlif təbii hüquqların əldə edilməsi və istifadəsi ilə bağlı məhdudiyətlər özbaşına ola bilməz, onlar ciddi hüquqi xarakterə malik olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və dövlətimizin tərəfdar çıxdığı bir sıra beynəlxalq aktlar (məsələn, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası) qanunverici üçün məcburi olan hüquq və azadlıqların mümkün məhdudlaşdırılmasının ümumi prinsiplərini müəyyən edir.

Lakin bu məhdudiyətlər yalnız qanunla müəyyən oluna bilər. Bu da onu göstərir ki, digər səviyyələrdəki normativ aktlar, hüquq və azadlıqlara münasibətdə nəinki məhdudiyətlər müəyyənləşdirir, həmçinin bu məhdudiyətlərin tətbiqi, şərtləri, hüdudları, müddətləri və digər əhəmiyyətli məsələləri tənzimləyə bilməzlər.

Bir sıra qanunlarda bu məhdudiyətlər bütün vətəndaşların hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaq iqtidarında olan hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti üçün zəruri şərt kimi çıxış edir. Vətəndaşların əksəriyyətinin maraqları üçün mütləq zəruri olan belə qanunlardan eyni zamanda sui-istifadə etmək təhlükəsi olur. Bu da qanunvericini müvafiq orqanların

səlahiyyətlərinin hüdudlarını və vətəndaşlarla münasibətdə onlar tərəfindən məcburetmə vasitələrinin tətbiqi şərtlərini dəqiq təsbit etməyə məcbur edir.

Hüquq və azadlıqların mümkün məhdudiyətlərinə aid olan qanunun müddəaları aydın və müəyyən olmalıdır. Müəyyən edilmiş məhdudiyətlər istənilən vətəndaş və vəzifəli şəxs üçün dəqiq və anlaşılan olmalı, normalar məhdudiyətlərin hüdudlarını və icraedici orqanların nəzarət dərəcəsinə aydın təsbit etməlidir.

Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması Konstitusiyaya və qanunlarla qorunan hüquqi dövlət dəyərlərinə uyğun olmalıdır. Bu məhdudiyətlər insan, cəmiyyət və dövlətin maraqlarının zəruri balansını nəzərə almalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və "Azərbaycan Respublikası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiyaya Qanununun interpretasiyası əsasında qeyd etmək olar ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması aşağıdakı meyarlar əsasında həyata keçirilir:

- Konstitusiyaya quruluşu əsaslarının müdafiəsi;
- digər şəxslərin sağlamlığının qorunması;
- ölkənin müdafiəsinin təmin edilməsi;
- dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- əxlaq qaydalarının müdafiəsi;
- digər şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi.

Beləliklə, insan hüquqlarının təmin edilməsi ölkəmizdə gedən böyük demokratik proseslərin tərkib hissəsi kimi daim dövlətimizin diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biridir. Bu hüquqlar gündəlik həyatımızda öz real təminatını almaqla yanaşı, həm də normativ hüquqi sənədlərdə öz əksini tapır. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları irqindən, milliyyətindən



dən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, əqidəsindən, qulluq mövqeyindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqlara malikdirlər və qanun çərçivəsində bu hüquqlardan istifadələri kimi istifadə edə bilirlər. Ölkəmizdə plüralist cəmiyyət yaranmış və mətbuat, söz, fikir azadlığı tamamilə təmin

olunmuşdur. Azərbaycanda siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar, mətbuat orqanları sərbəst fəaliyyət göstərirlər. Vətəndaşların mülki, sosial-iqtisadi, siyasi hüquq və azadlıqları etibarlı qorunur.

Azərbaycan Respublikası ötən illər ərzində bütün dünyaya sübut etdi ki, ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu uğurla gedir və bu bizim strateji yolumuzdur.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2011.
2. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilib. Bakı, 2011.
3. BMT-in "İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə" 10 dekabr 1984-cü il Konvensiyası / İnsan hüquqları: Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
4. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.
5. İnsan hüquqları: Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
6. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 10 dekabr 1948-ci il. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı: Qanun, 2008.
7. "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası. 4 noyabr 1950-ci il / İnsan hüquqları və polis: Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.
8. İnsan hüquqları və polis: Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.
9. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 16 dekabr 1966-cı il. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı: Qanun, 2008.
10. Lukaşeva E.A. İnsan hüquqları: Dərslük (tərcümə). Bakı, 2004.

*Ахмедов Махир*

### Обеспечение прав и свобод человека как высшая цель государства

#### РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуется первенство прав и свобод человека и гражданина, непосредственное их действие на территории страны, государственная гарантия в защите прав и свобод каждого человека, а также осуществление этой защиты судебными органами.

*Ahmadov Mahir*

### Protection of human rights and freedoms as a goal of state

#### SUMMARY

The article deals with the level of human rights and freedoms in the territory of the Republic of Azerbaijan, the state guarantee in protection of the human rights and freedoms, as well as realization of this protection by judicial bodies as the highest goal of the Azerbaijani state.





Сулейманов Джейхун Айдын оглы,

Начальник кафедры "Теории государства и права" Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, полковник полиции, доктор философии по праву, доцент, заслуженный преподаватель Азербайджанской Республики, член Российской Академии юридических наук,

## РАЗВИТИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

UDK-34:340.111.5

*Açar sözlər:* hüquq, polis, mədəniyyət, etika, daxili işlər orqanları, cəmiyyət, hüquq mədəniyyəti

*Ключевые слова:* право, полиция, культура, этика, органы внутренних дел, общество, правовая культура.

*Key words:* law, Police, culture, ethics, society, internal, affairs, law culture.

**П**равовая культура и правосознание – одна из актуальных тем, вошедших в предмет исследования современной теории права. Большой интерес к этим правовым явлениям исторически был обоснованным и закономерным. Так, строительство правового государства, консолидированной демократии требует от всех субъектов права высокой правовой культуры и правосознания.

Несмотря на многообразие мнений по поводу правовой культуры, в правоведении сегодня данная категория больше используется для изучения развития правовой системы, правовых явлений и институтов страны, что определяет его методологический характер как некий правовой феномен.

В данном контексте правовая культура – своеобразная форма гармоничного развития общества, которая обеспечивает строительство демократического государства и права в стране.

Как феноменальное явление, правовая культура воплощает в себе рациональную деятельность правовых механизмов, дающих возможность устранять социальные противоречия и создавать совершенные институты, обеспечивающие правовой прогресс, общечеловеческие ценности, права и свободы человека и гражданина, законность и правопорядок.

Право и правовые институты – как существенный структурный элемент правовой культуры – охраняют материальные и моральные ценности, созданные обществом в течение столетий, предотвращают насилие и беспредел, сдерживают все субъекты права от противоправных действий, а в правомерном поведении исключают конформистские и маргинальные наклонности.

Правовая культура с одной стороны обогащает правовую систему страны общечеловеческими ценностями, а с другой – защищает народ от космополитизма, от негативного воздействия чуждых



элементов на его культуру.

В связи с этим с полной ответственностью можно сказать, что заботливое отношение к правовой культуре, как к живому организму, является одним из главных условий социального прогресса.

Правовая культура общества прежде всего зависит от уровня развития правосознания населения. Правильное понимание правовых явлений, высокая оценка прав и свобод человека, решения споров юридическими средствами и при этом склонность к компромиссам, владение высокими юридическими знаниями государственными органами, должностными лицами, институтами гражданского общества и гражданами, позитивное эмоциональное отношение людей к законам государства, суду и другим правоохранительным органам является критерием, характеризующим высокое правовое сознание.

Правовое сознание, как источник права, оказывает большое влияние на правотворческий процесс и его результат, играет регулиующую роль в процессе реализации права, в том числе в решении юридических дел, принятии актов применения права, а также всех видов конкретных юридических решений. Сознательное соблюдение правопорядка большинством людей на основе внутреннего убеждения лишней раз указывает на регулиующую роль правового сознания.

Насколько высок уровень правосознания в стране, настолько прочным будут в ней законность и правопорядок.

Лица, служащие в правоохранительных органах, должны обладать профессиональным правосознанием. Правосознание юриста должно быть теоретическим. А основная цель науки – это привитие им правового сознания, дающего возможность для становления высокок-

валифицированным специалистом и строгого, последовательного соблюдения законности.

Отношение профессионального юриста к праву и практике его применения должно проявляться прежде всего в его собственной справедливости и неуклонном соблюдении законности и правопорядка.

В то же время они являются источником предложений по совершенствованию правового регулирования, по устранению коллизий и пробелов, возникающих в процессе применения права.

Рациональная правоприменительная и правоохранительная деятельность государственных органов, проведение демократических реформ в структуре этих органов, применение в правоохранительной деятельности общечеловеческих ценностей, основанных на реалиях совершенности, большой авторитет судов говорят о совершенном характере правовой культуры.

В данном контексте изучение и постоянное совершенствование профессиональной правовой культуры сотрудников органов внутренних дел, являющейся составной частью правовой культуры всего общества, имеет большое значение в строительстве демократического, правового государства.

Уровень правовой культуры органов внутренних дел определяется в первую очередь наличием совершенной законодательной базы, регулирующей деятельность данного органа. На сегодняшний день в Азербайджане сформировалась соответствующая нормативная база, регулирующая эффективную деятельность полиции.

Особо следует отметить, что эти законы прошли экспертизу Венецианской Комиссии Совета Европы и получили положительный отзыв. В соответствии с



законами данного международного органа, Закон о полиции Азербайджанской Республики полностью отвечает международным стандартам в области прав человека.

Надёжное обеспечение законности и правопорядка в стране создало необходимость принятия в органах внутренних дел отраслевых нормативно-правовых актов. Несмотря на то, что в международной практике регулирования деятельности отраслевых органов превосходство даётся законам, но часто при реализации законов и Конституции, являющейся высшей по своей юридической силе в иерархии законодательной системы, подзаконные акты тоже выполняют своеобразную роль. При этом в правотворческой деятельности органов внутренних дел строго соблюдаются права и свободы человека и гражданина, предусмотренные в Конституции АР и международных соглашениях.

Осуществление структурных реформ, внедрение совершенных технологий являются необходимыми условиями, обеспечивающими устойчивое развитие правовой культуры органов внутренних дел.

Гармоничное и интенсивное развитие общественных отношений в современный период оказывает большое влияние на количественные и качественные показатели преступности. В такой обстановке для более эффективной борьбы с преступностью, охраны законности, благоприятного политико-экономического, социального развития, в целях профессионального обеспечения порядка, повышения уровня взаимоотношений “полиция-гражданин” в органах внутренних дел Азербайджана были проведены значительные структурные реформы.

Безусловно, эти реформы дали поло-

жительные результаты в укреплении законности и правопорядка. Но мировая практика показывает, что какой бы совершенной ни была правоохранительная система в стране, если в обществе слабая демократия и правовая культура, а защите правопорядка считают исключительно обязанностью полиции, и при этом гражданине отстраняют себя от этого дела, то очень сложно добиться высоких результатов. С этой точки зрения в целях обеспечения эффективной деятельности по охране общественного порядка органы внутренних дел нашего государства проводят определённые меры для привлечения общественности в это дело.

С гордостью можем отметить, что сегодня Азербайджан не только по темпам экономического развития, но и в сфере борьбы с преступностью и охраны порядка является одним из лидирующих государств.

Все это является результатом осуществляемых комплексных превентивных мер и взаимодействия ОВД с другими правоохранительными структурами.

Благодаря проводимым мерам наша республика является одним из наиболее безопасных и стабильных государств на пространстве СНГ и Восточной Европы.

В целом высокая правовая культура, существующая в ОВД, позитивно влияет на правовое сознание каждого сотрудника, исключает правовой нигилизм, создаёт фундамент для формирования профессиональной индивидуальной правовой культуры.

Прежде всего нельзя забывать, что в основе профессионального правосознания сотрудника ОВД стоит семейное воспитание личности, его морально-психологические качества и физическое здоровье.





Для сотрудника полиции особенно необходимы такие качества, как высокая гражданская ответственность, смелость, решительность, целеустремленность, научные знания и широкий кругозор.

В формировании и повышении профессиональной правовой культуры и правового сознания у сотрудников ОВД большая ответственность возложена на Академию Полиции МВД, которая готовит кадровых юристов для этих органов.

В нашем учебном заведении проведены всесторонние реформы на уровне международных стандартов, создана библиотека с богатым фондом и электронным каталогом. Главная задача, стоящая перед Академией, это подготовка офицеров полиции, обладающих совершенными знаниями, высокими морально-психологическими качествами, физической подготовкой, крепкой волей и решительностью. С особым усердием ведется работа над формированием у курсантов чести офицера, высокой нравственности, в учебном процессе применяются самые совершенные методы, оправдавшие себя на практике, студентам прививаются решительность, патриотизм, гуманизм и др. ценности.

Для выполнения этих программных обязанностей в системе органов внутренних дел были созданы "Виртуальные учебные центры" – особые классы, предоставляющие возможность проведения учений в виде видеоконференций в Академии Полиции, а также в городских и районных органах полиции. В Академии учрежден факультет Организации управления в ОВД, сданы в эксплуатацию современный учебный корпус, научно-методические кабинеты,

лаборатории, учебные кабинеты по криминалистике, специально оснащенные аудитории и т.д. Аналогичные мероприятия осуществлены в Школе по подготовке рядового и младшего начальствующего состава. Созданы все необходимые условия для того, чтобы молодые кадры смогли применить на практике свои теоретические знания, обретенные за время учебы.

В то же время постоянно в центре внимания ОВД находится работа по совершенствованию института попечительства, который играет важную роль в формировании и развитии профессионально-этических правил поведения, в формировании гражданской и жизненной позиции, ответственного и сознательного отношения к службе, в оказании моральной и психологической поддержки для устранения затруднений при выполнении служебных обязанностей, в усвоении ведомственных нормативно-правовых актов, в изучении истории и традиций ОВД.

В соответствии с требованиями интеграции в европейское пространство высшего образования, в Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики осуществляется переход на Болонский процесс в образовании и на новую систему оценки знаний, которые ставят перед нами новые обязанности.

Продолжается систематическое осуществление организационно-действенной работы в этой области, применяются современные и совершенные новшества, принимаются соответствующие меры как для повышения профессионального уровня сотрудников, так и для их морального совершенствования.

**Использованная литература:**

1. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права. М., 2001
2. Венгеров А.Б. Теория государства и права. М., 2002
3. Марченко М.Н. Теория государства и права. М., 2002
4. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 2003

*Süleymanov Ceyhun*

**Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarının hüquq mədəniyyətinin inkişafı****XÜLASƏ**

Məqalədə Azərbaycan Respublikası daxili işlər orqanlarının hüquq mədəniyyətinin inkişafı məsələləri nəzərdən keçirilir. Müəllif qeyd edir ki, hüquq mədəniyyəti cəmiyyətin harmonik inkişafının özünəməxsus formasıdır, bu, ölkədə demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunu təmin edir. Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında hüquq mədəniyyətinin əhəmiyyəti və onun səviyyəsinin hüquqi təhlili aparılır.

*Suleymanov Jeyhun*

**Development of legal culture in interior bodies of Azerbaijan****SUMMARY**

In the article, under investigation are the questions of development of legal culture in the interior bodies of the Azerbaijan Republic. According to the author, the legal culture is a specific form of harmonious development of society that ensures democratic and legal state building in the country.

It also provides legal analysis of the importance and level of the legal culture if the interior bodies of the Republic of Azerbaijan.

**Rəyçi: h.e.d. Əhmədov M.B.**



## Eyvazov Hikmət Qismət oğlu,

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası  
"Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti" kafedrasının dosenti,  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, polis polkovnik-leytenantı

# MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİNİN İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİNDƏ ROLU

UOT-34:343.11

**Açar sözlər:** məhkəmə hakimiyyəti, məhkəmə sistemi, insan hüquq və azadlıqları, üçpilləli məhkəmə sistemi, məhkəmə instansiyası.

**Ключевые слова:** судебная система, права и свободы человека, трёхступенчатая судебная система, судебная инстанция.

**A**zərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra ölkəmizdə aparılan əsaslı islahatlarla yanaşı, məhkəmə islahatının əsas məqsədi qanunun aliliyinin təmin edilməsi, məhkəmə hakimiyyətinin dövlət mexanizmində nüfuzlu və müstəqil bir təsisat kimi təşəkkül tapması, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi, məhkəmə prosesində demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsi, peşəkar hakim korpusunun formalaşdırılması, məhkəmələrin fəaliyyətinin şəffaflığının təmin edilməsi, hakimlərin fəaliyyətinin prinsiplə qiyətləndirilməsi və sair mühüm məsələlərin konseptual həlli olmuşdur.

Məhkəmə islahatları respublikamızda bir neçə mərhələdə aparılmış, bu gün də

həmin istiqamətdə mütərəqqi və beynəlxalq standartları özündə birləşdirən addımlar atılmaqdadır.

“Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 10 iyun 1997-ci ildə qəbul edilsə də, nəinki adı çəkilən qanunda, habelə məhkəmə fəaliyyətini tənzimləyən qanunlarda, digər normativ aktlarda əsaslı dəyişikliklər edilmiş, bununla da müvafiq qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır.

Məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi mərhələsində ən uğurlu addımlardan biri yeni üçpilləli məhkəmə sisteminin təsis edilməsi və ilk dəfə olaraq test üsulu ilə yeni hakimlərin təyin edilməsidir.

Məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi mərhələlərini ümumiləşdirməklə aşağıda göstərilən ardıcılıqla həll olunmuş məsələləri buna aid etmək olar:

- qanunvericilikdə məhkəmə hakimiyyəti müstəqilliyinin və hakimlərin statusunun əsasları müəyyən edilmiş;
- hüquqi dövlətə xas olan ədalət mühakiməsinin prinsipləri müəyyən edilmiş;
- məhkəmələrin fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradılmış, yeni inzibati binalarla təchiz edilmiş;





- hakimlərin maddi və sosial təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmış;
- “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Qanun qəbul edilmiş;
- Məhkəmə-Hüquq Şurası təşkil edilmiş;
- hakimlərin fəaliyyətində intizam məsuliyyətinin gücləndirilməsini və məhkəmələrin işində şəffaflığın təmin edilməsini nəzərdə tutan əsaslı dəyişikliklər edilmiş;
- Hakimlərin Seçki Komitəsi yaradılmış;
- hakimlik fəaliyyətinin etik prinsiplərinin və standartlarının toplusu olan Hakimlərin Etik Davranış Kodeksi təsdiq edilmiş;
- məhkəmələrə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin və vətəndaşların məhkəmələrə inamının artırılması məqsədi ilə yeni apellyasiya, ağır cinayətlər, inzibati-iqtisadi və hərbi məhkəmələr yaradılmış, bu məhkəmələrin fəaliyyətində yeni informasiya texnologiyaları tətbiq edilmiş;
- insan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işi təşkil edilmiş və onun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması AR Ali Məhkəməsinə, apellyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan MR Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilmiş;
- məhkəmələrdə kargüzarlığın aparılması işini tənzimləyən təlimat hazırlanmışdır.

Məhkəmə-hüquq islahatları beynəlxalq təcrübə öyrənilməklə, habelə dövlət proqramlarına uyğun dinamik xarakter daşıyaraq daim yeniləşir.

Göstərilən mərhələlərin həyata keçirilməsi bizə onu deməyə əsas verir ki, artıq məhkəmə-hüquq sisteminin müasirləşdirilməsinin andlı iclasçılarla bağlı yeni mərhələsinin mexanizmini əsaslandıran qanunvericilik və onun tətbiq və realizə edilməsi üçün normativ bazanın yaradıl-

ması vaxtı gəlib çatmışdır.

Ağır cinayətlər məhkəməsinin təşkil olunduğu inzibati ərazinin vətəndaşlarından seçiləcək andlı iclasçıların fəaliyyəti ədalət mühakiməsinin daha da mütərəqqi həyata keçirilməsində vətəndaş mövqeyinin formalaşmış modelinin hazırlanmasına xidmət edəcəkdir.

Göstərilənlər isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində təsbit edilmiş "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir" müddəasının yerinə yetirilməsinə xidmət edən ən bariz nümunədir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsində göstərilən "hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər" müddəaları ən ali dəyər kimi məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.

Hakimiyyətin bir qanadı olan məhkəmə hakimiyyətini məhkəmələr həyata keçirir. Məhkəmə hakimiyyəti cəmiyyəti ayır-ayrı şəxslərin və təşkilatların hüquqazidd davranışından müdafiə etmək, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını mühafizə etmək, hakimiyyətin digər qanadlarının konstitusiyalılığını, onların hərəkət və qərarlarının qanuniliyini təmin edən fəaliyyətlərinə nəzarət etmək üçün təsis edilmişdir. Məhkəmə hakimiyyəti cəmiyyətdə yaranan münaqişələri həll etmək üçün lazımdır. Bununla məhkəmə hakimiyyəti bütövlükdə cəmiyyətə idarəedicilik təsir göstərir ki, bu da sosial sahədə münasibətlərin stabilliyinə, iqtisadiyyatda, habelə digər sahələrdə cəmiyyətin



inkişafının sosial və sosial-mədəni cəhətlərinin tərəqqisinə xidmət edir. Məhkəmə hakimiyyətinin rolu respublikamızın hal-hazırda irimiqyaslı sosial islahatların həyata keçirilməsi dövründə xüsusilə artmışdır. O, cəmiyyətin ədalətə, bərabər hüquqluğa və vətəndaşların hüquqazidd qəsdlərdən müdafiəsinə olan tələbatını tam təmin etməkdə böyük rol oynayaraq, özünün mövcudluğu ilə həmin məqsədlərə nail olmaq üçün digər hakimiyyət qanadlarına, habelə vətəndaşlara, qeyri-dövlət orqanlarına köməklik göstərir. Lakin əlbəttə ki, əgər zəruridirsə, məhkəmə hakimiyyəti məcburet məetodu ilə, hüquqpozmalara qarşı sanksiyalar tətbiq etməklə də fəaliyyət göstərir.

Qanunlar əksər halda, belə demək olarsa, məhkəmə sahəsində həyat qazanır, onlar məhkəmə təcrübəsində sınaqdan keçirlər.

Məhkəmə hüquqi dövlət ideali nöqtəy-nəzərindən qiymətləndirilərkən, xeyirxahlıq və ədalət, mükəmməl mənəviyyət və humanizm kimi ümumbəşəri təsəvvürlərə əsaslanmaqla, onun təkmilləşdirilməsində qanunvericiliyə köməklik göstərmək imkanı qazanır. Beləliklə, tam əminliklə demək olar ki, məhkəmə ümumbəşəri dəyərləri – vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını, o cümlədən şəxsiyyətin həyatı, sağlamlığı, şərafəti, ləyaqəti, sosial-iqtisadi, siyasi və digər hüquqlarını müdafiə edir. Məhz ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sahəsində ardıcıl olaraq hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı, hüquqi yardım almaq hüququ, məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi, təqsirsizlik prezumpsiyası, bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi, məhkəməyə təkrar müraciət hüququ, yaşamaq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ və digər bu kimi mühüm hüquqi prinsiplər realizə

edilməlidir.

Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları olsa belə, dövlət bu hüquqları vətəndaşlara hədiyyə etmir, formalaşan reallığı təsbit edir. Əlavə olaraq həmin hüquqları həyata keçirərkən yaranan maneələri aradan qaldırmaq məhkəməyə etibar edilir.

Beləliklə, dövlət hakimiyyətinin müstəqil və asılı olmayan qanadı olan məhkəmə hakimiyyəti dövlət və vətəndaşlar, vətəndaşların bir-biri ilə, habelə hüquqi şəxslər arasındakı sosial münaqişələri, hüquqazidd hərəkətləri qanun əsasında həll etmək, qanunların və digər normativ aktların konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etmək, vətəndaşların hüquqlarını icra hakimiyyəti orqanları və vəzifəli şəxslərlə qarşılıqlı münasibətlərdə müdafiə etmək, cinayətlərin ibtidai araşdırılması (təhqiqat və ibtidai istintaq), əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, habelə digər hüquqpozmalarla bağlı tədbirlər zamanı vətəndaşların hüquqlarına riayət edilməsinə nəzarət etmək, ən mühüm hüquqi faktları və halları müəyyənləşdirmək, Konstitusiya, mülki, cinayət və inzibati-iqtisadi məhkəmə icraatı vasitəsilə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün yaradılmışdır.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək məhkəmə hakimiyyətinə belə bir anlayış verə bilərik. Məhkəmə hakimiyyəti hüququn tətbiq edilməsi zamanı məhkəmələrin səlahiyyətinə aid edilmiş məsələləri həll etməkdən və məhkəmələr tərəfindən qəbul edilən qərarların qanuniliyini və ədalətliliyini təmin edən prosesual normalara əməl etməklə konstitusiya, cinayət, mülki, inzibati-iqtisadi məhkəmə icraatı yolu ilə səlahiyyətlərin realizəsindən ibarətdir.

**İstifadə olunmuş ədəbiyyat:**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2011.
2. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi haqqında 19 yanvar 2006-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
3. Eyvazov H. Məhkəmə strukturu və onun fəaliyyəti // "Qanun" jurnalı, № 6 (110), 2003. səh. 34-39.
4. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2011.
5. Qəfərov M., Eyvazov H. Hüquq-mühafizə orqanları; Dərslük. Bakı: Qanun, 2011.

*Əйвазов Хикмет*

**Роль судебной власти в защите прав и свобод человека****РЕЗЮМЕ**

Судебная власть учреждена для защиты общества от противоправного поведения граждан и организаций, для защиты прав и свобод человека.

*Eyvazov Hikmat*

**The role of judicial power in protection of human rights and freedoms****SUMMARY**

The judicial power has been established to protect the human rights and freedoms in civil society. It ensures protection of society from illegal behavior of the citizens and organizations, correct application and observance of laws.

**Rəyçi: h.e.d. Qəfərov M.Q.**





**Əsgərov Nəbi Yəhya oğlu ,**

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının  
“Mülki hüquq” kafedrasının rəisi, polis polkovniki,  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

# HÜQUQ ELMLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ BƏZİ PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

UOT-34:343.131.5

**Açar sözlər:** *hüquq elmi, dövlət təhsil standartları, əmlak, şərəf və ləyaqət.*

**Ключевые слова:** *правовая наука, государственные стандарты образование, имущество, честь и достоинство.*

**Key words:** *law science, state education standards, property, honour and honesty.*

**A**zərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının gücləndirilməsi bütün sahələrin, o cümlədən elm və təhsil sahəsinin də inkişafına təsir göstərmişdir. Bu inkişafın başlanğıcı ulu öndərimiz Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrə təsadüf edir və hazırda həmin siyasət möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir, möhkəmləndirilir. Ötən dövr ərzində elm və təhsil fəaliyyətini tənzimləyən çoxlu sayda normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. Onlardan "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil

sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı"nı, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının (Təhsil və ƏƏSM nazirliklərinin) bir sıra qərarlarını və s. misal göstərmək olar.

Göstərilən normativ-hüquqi aktların təhlili ilk növbədə təhsil sahəsinin müasir elmi biliklər əsasında qurulması, təhsilin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi üçün yeni tədbirlərin tətbiq edilməsi-nə rəvac verir.

Təhsil sahəsində qəbul olunmuş bir sıra yeni normativ-hüquqi aktlarda təsbit edilmiş qaydalar ali təhsil müəssisələrində kadr hazırlığının səmərəliliyinin artırılmasına, tədris-metodik təminatın yaxşılaşdırılmasına, təhsil alanların attestasiyasının şəffaflığına, təhsilin keyfiyyət səviyyəsinin ölkədə qəbul olunan təhsil standartları əsasında beynəlxalq və ümumavropa təhsil sisteminin prinsiplərinə uyğunlaşdırılması şərti ilə, respublikanın ali təhsil sisteminin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyasına və ölkəmizdə verilmiş təhsil sənədlərinin beynəlxalq təhsil məkanında tanınmasına şərait yaradır. Təhsil sahəsində son



dövlərdə həyata keçirilən uğurlu islahatlar, digər elm sahələrində olduğu kimi, hüquq elmlərinin də öyrənilməsində təhsil verənləri iqiqat əzmlə çalışmağa sövq edir ki, bu da onların "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 33.3.2-ci maddəsində təsbit olunmuş "təhsil proqramının mənimsənilməsinin təmin etmək" vəzifəsini tam şəkildə şərtləndirir. Təhsil verənlər tərəfindən həmin vəzifənin icrası təhsil alanların qanunla müəyyən edilmiş "dövlət təhsil standartlarına uyğun keyfiyyətli təhsil almaq" hüququ ilə sıx bağlıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hüquq elmlərinin öyrənilməsi zamanı qanunvericilik aktlarında müəyyən hüquq normalarının ziddiyyətli, problemləli olması təhsil verənin göstərilən vəzifəsinin icrasını, təhsil alanın isə hüququnun lazımınca həyata keçirilməsini təmin etmir. Həmin problemlərdən bəzilərinin üzərində dayanmaq. Məsələn, Azərbaycan Respublikası MPM-in 152.4-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, "iddia ərizəsinin qaytarılması nöqsanlar aradan qaldırıldıqdan sonra ümumi qaydada ikinci dəfə məhkəməyə müraciət etməyə mane olmur". Sual yaranır. Bəs iddiaçı ikinci dəfə də iddia ərizəsini qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydaya zidd olaraq məhkəməyə təqdim edərsə, onda o üçüncü dəfə məhkəməyə müraciət edə bilərmə? Fikrimizcə, edə bilər. Çünki iddianın yolverilməzliyinə görə iddia ərizəsini qəbul etməkdən imtinanın əsaslarını müəyyən edən MPM-in 153.2-ci maddəsində belə bir hal nəzərdə tutulmamışdır. Bu baxımdan da hesab edirik ki, qanunverici orqan tərəfindən MPM-in 152.4-cü maddəsindəki "ikinci dəfə" sözünün "təkrar" sözü ilə əvəz edilməsi məqsədmüvafiq olardı. Bundan başqa, MPM-in 265.4-cü maddəsində təsbit olunmuşdur

ki, "məhkəmə işə baxarkən, tərəflərin və ya digər şəxslərin hərəkətlərində cinayətin əlamətlərini aşkara çıxarsa, o, bu barədə xüsusi qərardad çıxarmaqla prokurora xəbər verir. Bu normada "xəbər verir" sözü təhsil alan tərəfindən çətin qavranılır. Həqiqətən də normada "xəbər verir" sözünün məqsədi aydın deyildir. Bu "xəbər" yazılı olmalıdır, yoxsa şifahi? Digər tərəfdən "hüquqi dildə" də "prokurora xəbər verir" sözünün işlədilməsi məqsədmüvafiq hesab olunmur. Eyni qaydada həmin sözə MPM-in 265.5-ci maddəsində rast gəlmək olar. Hesab edirik ki, hər iki normada "prokurora xəbər verir" sözü, "prokurora yazılı bildiriş göndərir" sözü ilə əvəz edilməlidir.

Mülki prosesual hüquq fənninin tədrisi zamanı hüquq normalarında rast gəlinən digər çatışmazlıqlardan biri də edilmiş etirazın həlli ilə bağlıdır. Məsələn, MPM-in 22.6-cı maddəsində deyilir ki, etiraz etmə və ya özü-özünə etiraz etmə məsələləri barədə məhkəmə qərardadı çıxarılır ki, bundan da şikayət verilməsinə yol verilmir. Hesab edirik ki, bu norma Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I bəndində təsbit edilmiş "hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir" müddəası ilə ziddir. Ona görə də həmin qərardaddan şikayət vermək hüququnu nəzərdə tutan normanın MPM-ə salınması məqsəduyğun olardı. Bu dəyişikliyin edilməsinin məqsədi mülki işə baxan hakim tərəfindən qanunvericiliyin tələblərinin qərəzli olaraq pozulmasının qarşısını almaqdır.

MPM-in 61-ci maddəsi də problemləli norma kimi özünü təcəssüm etdirir. Həmin normada nəzərdə tutulmuşdur ki, işdə iştirak edən şəxslərdən başqa, prosesdə şahidlər, ekspertlər, mütəxəssislər, tərəcməçilər, nümayəndələr və vəkillər işti-



rak edirlər. Burada ziddiyyət yaradan hallardan birincisi ondan ibarətdir ki, nümayəndə və vəkil heç bir halda "işdə iştirak edə bilən şəxs" ola bilməz. Çünki onlar prosesdə öz adlarından deyil, təmsil etdikləri şəxslərin adlarından çıxış edirlər. Daha dəqiq desək, onlar prosesdə başqasının iradəsini ifadə edirlər. İkincisi, MPM-in 61-ci maddəsinin məzmunu 46-cı maddə ilə, yəni işdə iştirak edən şəxslərin tərkibi ilə ziddiyyətlidir. Bu ziddiyyətli məqamla bağlı belə bir sual yaranır. MPM-in 61-ci maddəsinə müvafiq olaraq prosesin digər iştirakçısı hesab edilən mütəxəssis hakimə qarşı etiraz edə bilərmə? Dərhal qeyd edə bilərik ki, xeyr! Çünki MPM-in 64.1-ci maddəsində mütəxəssisə anlayış verilmişdir. O, işə baxılarkən məhkəməyə zəruri texniki kömək göstərən şəxsdir. Digər tərəfdən MPM-in 46 və 47-ci maddələrinə müvafiq olaraq, mütəxəssis göstərilən hüququ həyata keçirə bilməz. Amma MPM-in 61-ci maddəsində o da prosesin digər "iştirakçısı" statusu ilə "tanınmışdır".

Ümumiyyətlə, digər ölkələrin də MPM-də belə bir analogi normaya rast gəlinmir. Məsələn, Rusiya Federasiyasının MPM-də analogi normada sadalanan iştirakçılar MPM-in ayrı-ayrı institutlarında təsbit edilmişdir. Buna görə də məhkəmə icraatında bu sayaq ziddiyyətlər yaranmasın deyə qanunverici orqan tərəfindən MPM-də müvafiq dəyişikliklərin aparılmasını zəruri hesab edirik.

Tədrislə bağlı müəyyən hüquqi problemlə məsələlər "Mülki və ailə hüququ" fənninin tədrisi zamanı da müşahidə olunur. Bəzi təhsil alanlar hüquq normalarında yazılan sözlərin mənasını olduğu kimi anlamağa çalışırlar. Məsələn, adı çəkilən fənn üzrə "Mülkiyyət və digər əşya hüquqları" mövzusunun tədrisi zamanı onlar mülkiyyətin neçə növünün

və neçə formasının olmasını qarışdırırlar. Çünki Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinin II bəndində "mülkiyyət" növ kimi göstərilmişdir. Halbuki, dövlət mülkiyyəti, bələdiyyə mülkiyyəti və xüsusi mülkiyyət mülkiyyətin növünə yox, onun formalarına aiddir. Ümumi mülkiyyət, paylı mülkiyyət, birgə mülkiyyət isə mülkiyyətin növü hesab olunur.

"Ailə hüququ üzrə nikah" mövzusunun da tədrisi zamanı hüquq normalarında mövcud çatışmazlıqlarla rastlaşmaq olur. Sözsüz ki, mövzuda ailə qurmaq məqsədilə qadını qaçıran şəxsin məsuliyyət məsələsini müzakirə edərkən Azərbaycan Respublikası CM-in 144-cü maddəsinə istinad olunur və elə problem də bu maddənin "adam oğurluğu" adlandırılması ilə əlaqədardır. Normanın adının "adam oğurluğu" adlandırılması fikrimizcə, bu əməlin anlayışını tam əhatə etmir. Belə ki, həmin Məcəllənin 177.1-ci "oğurluq" sözünə autentik təfsir verilərək göstərilmişdir ki, "oğurluq, yəni özgə əmlakını gizli talama"dır. Buradan aydın olur ki, oğurluq cinayət əməlinə "insan" yox, yalnız "əmlak" talanır. Azərbaycan Respublikası MM-in 135.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, əmlak dedikdə isə istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin toplusu başa düşülür. Bu nöqtəyi-nəzərdən, Azərbaycan Respublikası CM-in 144-cü maddəsinin adında "adam oğurluğu" sözü, "adam qaçırmaq" sözü ilə əvəz edilsəydi məntiqlə uyğun olardı. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə nəzər salsaq deyilənləri bir daha təsdiq etmək olar. Lüğətdə "qaçırmaq" sözünün beş mənası verilmişdir: 1) birinin qaçmasına kömək etmək, yol vermək, səbəb olmaq, birini aradan çıxarmaq; 2) qaçmağa məcbur etmək, hürkətmək; 3) hüduddan mal keçirmək (da-





xil etmək və ya çıxarmaq); 4) oğurlamaq, xəlvəti aparmaq. Məsələn, oğrular gecə qonşunun atını qaçırdılar. Qız qaçıрмаq; 5) bir sıra isimlərin yanına gətirərək mürəkkəb fel düzəldirlər, məsələn: əldən qaçıрмаq, ağızdan söz qaçıрмаq.

Nikahın bağlanması üzrə mövzunun tədrisi zamanı qarşılaşdığımız hüquqi problemlərdən biri də konstitusion hüquq normalarının, yəni konkret desək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin II bəndinin müddəaları ilə bağlıdır. Orada göstərilir ki, "nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz". Hüquqşünas alimlərdən M.Dəmirçiyeva haqlı olaraq göstərir ki, nikaha könüllü daxil olma tərəflərin həqiqətən qarşılıqlı razılıq şəraitində ailə qurmaq arzularını o zaman əks etdirir ki, onların iradəsinə heç kimin və heç nəyin fiziki və ya psixi təsiri olmasın. Qadını ərə getməyə məcbur etmək və ya onun bu arzusuna mane olmaq şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər kimi qanunla təqib edilir.

Lakin zənnimizcə, M.Dəmirçiyevanın ikinci fikri ilə razılaşmaq olmaz. Çünki qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində göstərilən əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutan norma yoxdur. Müəllif çox güman ki, 8 dekabr 1960-cı il Azərbaycan SSR CM-in 128-ci maddəsinə (qadını ərə getməyə məcbur etmə və ya onun ərə getməsinə mane olma) istinad edərək bu fikrə gəlmişdir. Onu da qeyd edək ki, 8 dekabr 1960-cı il tarixdə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR CM-in həmin norması da müəyyən qüsurlardan azad deyildir. Belə ki, bu cinayət əməlinə zərərçəkmiş qismində yalnız qadın çıxış edirdi. Əlbəttə ki, bu da öz növbəsində qadınla kişinin hüquq bərabərliyinin pozulmasına

səbəb olurdu. Çünki həmin məcəllədə kişini zorla evləndirmək və ya onun evlənməsinə mane olmağa görə məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır.

M.V.Antokolskaya haqlı olaraq belə bir fikir irəli sürür ki, hər iki cinsdən olan şəxsləri nikaha daxil olmağa məcbur etməyə görə cinayət qanunvericiliyində məsuliyyət müəyyən edən norma olmalıdır.

M.V.Antokolskayanın irəli sürdüyü fikir ölkəmizin qanunverici orqanı tərəfindən nəzərə alınsa, fikrimizcə, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunmasında mütərəqqi addımlardan biri olardı. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının yuxarıda göstərilən "nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz" kimi qadağanedic, konstitusion-imperativ normanın pozulmasına görə qanunvericilikdə, nikahın etibarsız hesab olunması istisna olmaqla, heç bir məsuliyyət müəyyən edən norma nəzərdə tutulmamışdır. Bu qanunvericiliyin nöqsanlı cəhətlərindən biri kimi qiymətləndirmək olar. Bununla əlaqədar hüquq nəzəriyyəsi kursundan məlumdur ki, hər hansı qadağanedic normanın pozulmasına görə mütləq hüququn realizə formalarından biri olan hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti həyata keçirilməlidir. Hüququn realizəsi formalarından biri olmaq etibarını ilə hüquq normalarının tətbiqi dedikdə, dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş davranış qaydalarını pozan və beləliklə də hər hansı bir hüquq pozuntusu törədən şəxsə qarşı tətbiqi aktın çıxarılması yolu ilə şəxsi və əmlak xarakterli məhdudiyətlər qoyulması və məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi başa düşülür. Bu fikrə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, Azər-



baycan Respublikası Konstitusiyasının qadağanedici, imperativ norması olan 34-cü maddəsinin II bəndinin tələbləri pozularkən tətbiq ediləcək hüquq normasının normativ bazası yoxdur.

"Şəxsi-qeyri əmlak hüquqları və onların mülki-hüquqi müdafiəsi" mövzusu üzrə tədris zamanı isə ədəbiyyat mənbəyi kimi istifadə edilən "Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 14 may 1999-cu il tarixli, 7 nömrəli qərarında da mövcud olan bəzi çatışmazlıqlar təhsillənlərdə müəyyən çətinlik yaradır. Məsələn, adı çəkilən qərarın 3-cü bəndində deyilir ki, məhkəmələr şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə işlərə baxarkən üç halı aydınlaşdırmalı və onlara məcmu halında hüquqi qiymət verməlidir. Həmin hallara aiddir: məlumatın vətəndaşların və təşkilatların şərəf və ləyaqətini ləkələməsi; həmin məlumatların düzgün olmaması; bu məlumatların yayılması. Göstərilən birinci halda, yəni "məlumatın vətəndaşların və təşkilatların şərəf və ləyaqətini ləkələməsi" halında (şərtində) "təşkilatın şərəf və ləyaqətinin ləkələnməsi" müddəasının təsbit olunması məqsədmüvafiq hesab oluna bilməz. Çünki şərəf və ləyaqət anlayışı yalnız fərdə, fiziki şəxsə şamil edilən və məxsus olan qeyri-maddi nemətdir. Təşkilatlar isə onların işgüzar nüfuzu ləkələnersə, yəni hüquqi şəxs statuslu qurumlar bunun nəticəsində mənəvi zərərin ödənilməsini yox, maddi zərərin (real zərərin), habelə əldən çıxmış faydanın ödənilməsini tələb edə bilirlər.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu "Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haq-

qında" 3 noyabr 2008-ci il tarixli, 7 nömrəli qərar qəbul etsə də yuxarıda göstərilən Plenum qərarının yalnız 13, 14, 15 və 16-cı bəndləri qüvvədən salınmışdır.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 14 may 1999-cu il tarixli, 7 nömrəli qərarının adında dəyişiklik edilərək yeni redaktədə "şərəfin, ləyaqətin və işgüzar nüfuzun müdafiəsi..." adlandırılması daha məqsədmüvafiq olardı. Eyni zamanda bu dəyişikliyin edilməsi məhkəmələrə imkan verir ki, fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 23-cü maddəsinə müvafiq olaraq sərbəst surətdə işgüzar nüfuzunu müdafiə edən zaman adı çəkilən Plenumun qərarını onlara da şamil etsinlər.

Əmək hüququ fənninin də tədrisi zamanı Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində müəyyən çatışmazlıqlara rast gəlmək olur. Məsələn, ƏM-in 46-cı maddəsinin IV hissəsində deyilir ki, on beş yaşından on səkkiz yaşınadək olan şəxslərlə əmək müqaviləsi bağlanarkən onların valideynlərindən, övladlığa götürənlərdən, qəyyumlardan birinin və yaxud qanunla onları əvəz edən şəxslərin yazılı razılığı alınmalıdır.

Göründüyü kimi, bu normada "qəyyum" sözünün təsbit edilməsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 33-cü maddəsinə ziddir. Belə ki, qəyyumlar on dörd yaş tamam olmamış, himayəçilər isə on dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində təyin edilirlər.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində problem kimi qəbul edilən normalardan biri də 250-ci maddədir. Bu norma yaşı 18-dən az olan işçinin əməyinin tətbiqi qadağan olunduğu işləri tənqizləyir. Normada göstərilir ki, əmək şəraitində ağır, zərərli olan iş yerlərində, yerləş-



tı tunellərdə, şaxtalarda və digər yeraltı işlərdə, habelə əxlaqi kamilliyin inkişafına mənfi təsir göstərən amilli gecə klublarında, barlarında, kazinolarda, o cümlədən spirtli içkilərin və toksik preparatların istehsalı, daşınması, satışı və saxlanması işlərində, həmçinin narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi ilə bağlı işlərdə yaşı 18-dən az olan şəxslərin əməyinin tətbiq edilməsi qadağandır.

Normada "habelə əxlaqi kamilliyin inkişafına mənfi təsir göstərən amilli gecə klublarında, barlarında, kazinolarda" ifadəsinin işlədilməsi düzgün hesab olunmur. Birincisi, adı göstərilən iş yerlərinin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikası Ticarət Nazirliyinin (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 aprel 2001-ci il tarixli, 475 nömrəli Fərmanına əsasən, Dövlət Əmlakı Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Ticarət Nazirliyi, Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi və Xarici İnvestisiyalar Agentliyi ləğv edilmiş, onların bazasında İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yaradılmışdır) 10 may 1998-ci il tarixli 34 nömrəli "İctimai iaşə sahəsində fəaliyyət

göstərən obyektlərə xidmət səviyyəsinə görə dərəcələrin verilməsi haqqında Əsasnamə"si ilə təsdiq olunmuşdur. Əsasnamədə həmin iş sahələri "əxlaqsız" iş yeri kimi göstərilir. İkincisi, həmin iş yerləri əxlaqi kamilliyin inkişafına mənfi təsir göstərsə, nə üçün onların fəaliyyətini dayandıran qərar qəbul edilmir? Bu baxımdan sadalanan iş yerlərinin sayını göstərən ƏM-in 250-ci maddəsinin birinci cümləsinin çıxarılması və ƏM-in 251-ci maddəsinin V hissəsindəki normaya əlavə və dəyişikliklər edilərək 250-ci maddənin adının həmin normada ikinci cümləyə uyğunlaşdırılması məqsədəmüvafiq olardı.

Beləliklə, hüquq normalarında mövcud problemlərin vaxtında aradan qaldırılması, onların layihəsinin hazırlanmasında ali hüquq təhsili verən müəssisələrin əməkdaşlarının bu işlərə cəlb olunması qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən işlərin səmərəsinin artırılmasını və eyni zamanda həmin müəssisələrdə keçirilən mövzuların təhsil alanlar tərəfindən dərindən mənimsənilməsinə şərtləndirən əsas amillərdən biridir.

*Açar sözlər: norma yaradıcılığı fəaliyyəti,*

#### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2011
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2012
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2012
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2011
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2012
6. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2011



*Аскеров Наби*

**Некоторые проблемы в преподавании правовых наук и пути их разрешения**

**Р Е З Ю М Е**

Статья посвящена проблемам преподавания правовых наук и путям их разрешения. Автор акцентирует внимание на противоречивых моментах преподавания гражданско-процессуального, уголовного и трудового права.

*Askarov Nabi*

**Some problems and their solution in educating law sciences**

**S U M M A R Y**

The article is dedicated to some problems of teaching legal sciences and the ways of their solution. The author, in particular, draws attention to the contradictory moments in teaching civil-procedural, criminal and labor laws.

**Rəyçi: h.e.d. Qasımov A.M.**



**Шукюров Шахин Тейюб оглы,**

Преподаватель кафедры административной деятельности в ОВД Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, полковник-лейтенант полиции

## ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ НОРМОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

UDK-34.342.51

*Açar sözlər:* Norma yaradıcılığı fəaliyyəti, qanun yaradıcılığı, hüquqi tənzimləmə, icra hakimiyyəti.

*Ключевые слова:* нормотворческая деятельность, законотворчество, правовое регулирование, исполнительная власть.

**Н**ормотворчество органов исполнительной власти является частью правотворчества. Оно также является непосредственно подзаконным нормотворчеством и самостоятельной областью, из которой разветвляются новые институты, такие как указное нормотворчество, региональное нормотворчество, ведомственное нормотворчество, локальное нормотворчество.

Нормотворческая деятельность органов исполнительной власти – одна из основных функций деятельности государства. Общей целью этой деятельности является развитие отношений в пределах правовых норм и усовершенствование правовой системы.

Органы исполнительной власти отличаются особенностями выполняемых ими функций, формами деятельности, а также организационным строением. Основной

особенностью деятельности, осуществляемой органами исполнительной власти, является практическая деятельность, которая предполагает выполнение требований Конституции Азербайджанской Республики 12 ноября 1995 года, законов, иных нормативно-правовых актов.

Одна из основных функций органов исполнительной власти, является нормотворчество, которое состоит из подготовки, принятия, издания, изменения, дополнения и отмене нормативно-правовых актов органов исполнительной власти, не противоречащих требованиям Конституции, законов, обязательных для применения и исполнения. Нормотворчество органов исполнительной власти – основное звено механизма правового регулирования общественных отношений.

Рассмотрим понятие нормотворчества, его особенности и характерные черты, сравнивая и анализируя мнения и высказывания ученых.

Ю.А. Арзамасов отметил, что нормотворчество - это определенная форма государственной деятельности, направленная на создание, дополнение и отмену норм права. Он также отмечал, что нормотворчество - это деятельность не только государственных органов, но и



должностных лиц [2]. Рассматривая нормотворческую деятельность, мы наблюдаем активную роль Президента, министров, глав местных органов исполнительной власти, а также других должностных лиц.

Нормотворчество органов исполнительной власти обладает определенными особенностями и характерными чертами.

А.И.Бобылев указал, что нормотворчество органов исполнительной власти имеет свои особенности, обусловленные юридической силой, оперативностью и динамичностью. Оно осуществляется в упрощенной форме и процессуальном порядке, восполняет пробелы, вызванные несовершенством действующих законов, а также характеризуется профессиональным знанием сферы правового регулирования [3].

Согласимся с мнением А.И.Бобылева о том, что нормотворчество в основном восполняет пробелы.

Некоторые юристы относят нормотворчество к инструменту осуществления полномочий.

В.И.Реут называет нормотворческую деятельность – основным инструментом реализации властных полномочий [6].

Нормотворческая деятельность имеет вспомогательный, инструментальный характер, который заключается в издании органами этой власти нормативных актов. Если нормы закона не регулируют общественные отношения и нуждаются в правовом регулировании, то эту функцию выполняют соответствующие органы исполнительной власти.

Большинство юристов высказывает мнение по поводу самостоятельности этой деятельности. Ю.А.Соколова считает, что нормотворчество органов исполнительной власти является самостоятельным видом государственного нор-

мотворчества, результатом которого является принятие нормативно-правового акта правотворческим органом исполнительной ветви власти [7].

В отличие от законотворчества, подзаконное нормотворчество характеризуется большей оперативностью, гибкостью, меньшим формализмом. В то же время подзаконное правотворчество осуществляется негласно, подготовка и принятие подзаконных актов осуществляются соответствующими правовыми управлениями, администрациями и часто характеризуются определенной громоздкостью и противоречивостью. Подзаконное правотворчество в то же время позволяет быстро разрешать вопросы, требующие правового воздействия, тогда как закон по таким вопросам принимается в течение достаточно длительного времени по усложненной процедуре, свойственной законотворчеству [11].

С.Г.Паречина раскрывает нормотворчество, как функцию исполнительной власти, которая предполагает издание органами исполнительной власти нормативных актов. Функция определяет содержание деятельности исполнительной власти и в известной степени характеризует ее сущность. Если законы принимаются законодательными органами (собраниями), то подзаконные нормативные акты принимаются органами исполнительной власти. Правотворческая деятельность органов исполнительной власти продолжает в границах своей компетенции деятельность, которую начал законодатель [4].

Поддержим мнение С.Г.Паречиной о том, что, действительно, нормотворчество органов исполнительной власти в основном начинается после законотворчества и для законотворчества, но при этом не теряет своей самостоятельности.





Существует ряд обоснованных причин существования и сохранения этого вида правотворчества. Основная из них заключается прежде всего в сложности и многогранности вопросов, которые должны решать органы государства. Не все сложные вопросы современного общества должны рассматриваться парламентом. Создаются ситуации, когда решение целесообразнее передать на более низкий уровень, как того требуют нормы, регулирующие компетенцию и прерогативы нормотворческих органов.

Другая причина существования подзаконного правотворчества заключается прежде всего в том, что законодательный орган в основном испытывает дефицит времени, который не позволяет принять соответствующее правовое решение. Вследствие этого происходит передача правотворческих полномочий другим субъектам нормотворчества. Тенденция роста подзаконного нормотворчества наблюдается во всех странах[8].

В юридической науке при рассмотрении вопроса о создании нормы права, нормативного правового акта используются термины: “правотворчество”, “законотворчество”, “нормотворчество”. При этом правотворчество и нормотворчество в некоторых случаях со стороны правоведов применяются как синонимы.

С.А.Кузнецов дает следующее понятие правотворчеству органов исполнительной власти: “Правотворчество органов исполнительной власти субъектов РФ – это нормативно оформленная публичная деятельность государственных органов, направленная на достижение целей развития субъекта в интересах его населения и в рамках его регулирования общественных отношений и создания новых правовых актов и модернизации, действующих и издаваемых в формах,

установленных законодательством субъекта, по вопросам исключительного ведения субъекта РФ и совместного ведения РФ с последующим изучением правотворческого опыта и мониторингом материалов правоприменительной деятельности в целях дальнейшего совершенствования правотворческой практики и законодательства”[1].

Разделяем мнение С.А.Кузнецова и особенно в части необходимости последующего изучения опыта нормотворчества и проведения мониторинга.

В.Е.Чиркин также указывает, что органы исполнительной власти обладают самостоятельными нормотворческими полномочиями, выходят за границы исполнительно-распорядительной деятельности по применению законов делегированных парламентом полномочий, или, обладая самостоятельной регламентной властью, президент, правительство, министры издают множество нормативных актов, регулирующих важнейшие сферы жизни.

Нередко такие акты имеют не меньшее, а большее, чем закон, значение. Наконец, органы исполнительной власти имеют дискреционные полномочия, что позволяет решать вопросы по своему усмотрению, хотя и в пределах закона. В отличие от других представительных и судебных органов система органов исполнительной власти составляет единую вертикаль. Нижестоящие должностные лица и органы подчинены вышестоящим, обязаны исполнять не только закон, но и указания вышестоящих органов или должностных лиц: акты нижестоящих органов могут быть отменены вышестоящими [10].

В.Е.Чиркин и Ю.А.Соколова в отличие от С.Г.Паречиной указывают на самостоятельность нормотворческой дея-



тельности.

Нормотворчество, как и само право, регулирует отношения между людьми, и исходит от органов исполнительной власти. Органы исполнительной власти издают подзаконные акты, обладающие юридической силой и содержащие нормы права. Нормотворчество органов исполнительной власти - это процесс организации деятельности органов исполнительной власти в сфере установления начальной стадии развития, самого развития, совершенствования, существующих правовых и социальных основ, сознательная деятельность в сферах жизни, таких как: процедуры создания норм права и должного поведения, взаимодействие правовых норм с существующими социальными нормами.

Ю.А.Соколова также дает понятие нормотворчеству, как компетенции органа исполнительной власти - это совокупность предметов ведения (сфера общественных отношений), которые в пределах своих полномочий вправе урегулировать орган путем издания (принятия, изменения, отмены) нормативных правовых актов. Издание нормативно-правовых актов исполнительными органами регулируется совокупностью законов и подзаконных актов, которые можно назвать правовыми основаниями нормотворческой деятельности (нормотворческой компетенции) органов исполнительной власти[10].

На современном этапе нормотворческая деятельность направлена на улучшение, усовершенствование, усиление, реализацию и внедрение норм.

На семинаре по теме "Правовое регулирование нормотворческой деятельности в Республике Беларусь и Федеративной Республике Германия", проводившемся 17 ноября 2003 года, замести-

тель министра юстиции Республики Беларусь В.Ю.Калугин отметил, что "В ходе обсуждения мы убедились, что нормотворчество - это задача не только государственных органов, но и всего общества в целом, состоящая в том, чтобы создавать и связывать себя правом, способным отвечать интересам общества, позволяющим ему развиваться и смело смотреть в будущее. Право будет жить только тогда, когда общество и каждый человек в отдельности станет понимать и принимать его"[5].

Из высказывания В.Ю.Калугина следует, что речь идет об общем нормотворчестве, как о нормотворчестве законодательной, так и исполнительной власти. Нормотворчество - это задача всего общества. С привлечением общественности и его представителей оно становится намного более эффективным и максимально претворяемым в жизнь.

Нормотворческая деятельность органов исполнительной власти осуществляется во всех государствах, но в каждом из них существуют свои методологические особенности и характерные черты. Осуществление этой деятельности соответствует основным законам каждой страны, а также другим нормативно-правовым актам, например: закону о нормативно-правовых актах, закону о нормотворческой деятельности.

В завершение необходимо отметить, что рассмотрение теоретических аспектов нормотворчества органов исполнительной власти, изучение его особенностей создают условия для развития и совершенствования правовых основ этой деятельности.



### Список использованной литературы:

1. Алимов А.К. Теория государства и права (курс прочитанных лекций) Баку-2002, 340 с.
2. Арзамасов Ю.Г. Ведомственное нормотворчество как тип юридической деятельности. 2006, 19 с. [www.nigma.ru](http://www.nigma.ru).
3. Бобылев А.И. Теоретические проблемы правотворчества в Российской Федерации // Право и политика. 2001. №9, 34 с.
4. Паречина С. Г. Исполнительная власть, как индикатор государственного управления; [www.thelib.ru/authors/parecina](http://www.thelib.ru/authors/parecina)
5. Прудникова В. Материалы семинара. Правовое регулирование нормотворческой деятельности в Республике Беларусь и Федеративной Республике Германия // Юстиция Беларуси, №6, 2003, 4 с. [www.justbel.info](http://www.justbel.info)
6. Реут В.И. Нормотворческая деятельность главы государства (Республика Беларусь и зарубежный опыт) Автореф. дис. канд. юр. наук. Бел. Гос. Универ. Минск, 2003, 21с.
7. Соколова Ю.А. "Теоретические аспекты нормотворчества органов исполнительной власти". Ростовский Государственный Экономический Университет.
8. Соколова Ю.А. Нормотворчество органов исполнительной власти и механизм реализации закона ("Финансовое право", 2006, № 6). [www.law.-news.ru](http://www.law.-news.ru).
9. Проф. С.С Алексеев. Теория государства и права. [www.yandex.ru](http://www.yandex.ru)
10. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Учебник. Издание второе, переработанное и дополненное. М.: Юрист. 1999, 498 с.
11. [www.e-college.ru/xbooks](http://www.e-college.ru/xbooks)

*Şükürov Şahin Teyyub oğlu*

### İcra hakimiyyəti orqanlarının normayaradıcılıq fəaliyyəti anlayışının nəzəri aspektləri

#### XÜLASƏ

Təqdim olunan məqalə icra hakimiyyəti orqanlarının normayaradıcılıq fəaliyyəti anlayışının nəzəri aspektlərinə həsr olunmuş, icra hakimiyyəti orqanlarının normayaradıcılığı-hüquq yaradıcılığının vacib hissəsi kimi göstərilərək, müstəqil sahə kimi də qeyd olunmuşdur.

Məqalədə normayaradıcılığının anlayışı, xüsusiyyətləri, xarakterik cəhətləri barəsində alimlərin fikiri və mülahizələri təhlil edilmiş, müqayisələr aparılmışdır.

*Shukurov Shahin Teyyub*

### Theoretical aspects of the concept of normal activity of the executive power bodies

#### SUMMARY

The article is dedicated to theoretical aspects of the concept of rulemaking activity of the executive power bodies. The rulemaking activity of the executive power bodies is also reviewed as an independent and significant part of the lawmaking.

The author also gives analysis and compares the reviews and suggestions of scholars on the concept of rulemaking, its peculiarities, characteristic features.

*Rəyçi: h.f.d. Eyvazov H.Q.*





**Mustafayev Novruz İsa oğlu,**

Polis Akademiyasının "Cinayət hüququ" kafedrasının müəllimi,  
polis polkovnik-leytenantı

## MƏHKUMLARIN MƏŞĞULLUĞU PROBLEMİ VƏ ONUN HƏLLİ YOLLARI

UOT-34.343.13

***Açar sözlər:** cəzaların icrası qanunvericiliyi; azadlıqdan məhrum edilmişlər, məhkumlar, məhkumların məşğulluq problemləri, sosial adaptasiya.*

***Ключевые слова:** уголовно-исполнительное законодательство, осужденные к лишению свободы, осужденные, проблемы занятости осужденных, социальная адаптация.*

***Key words:** legislation concerning exercising of punishments, people who deprived liberty, sentenced people, problems of employment concerning sentenced people, social adaptation.*

**M**əhsuldar əmək və onun nəticələri istənilən ictimai quruluşun inkişafının əsasını təşkil edir. Məhz əmək nəticəsində maddi və mənəvi nemətlər yaradılır, məhsuldar əmək hesabına dövlət, elm, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə xərcləri və s. ödənilir.

İnsanların tərbiyəsində əməyin əhəmiyyətli rolu fəlsəfi və pedaqoji təlimlər tərəfindən tanınmışdır. Bu baxımdan islah (penitensiar) pedaqogikası, cəzaların icrasını tənzimləyən qanunvericilik aktları, məhkumlarla davranış qaydalarını müəyyən edən beynəlxalq standartlar da məhsuldar əməyin vacibliyini tanıyır. Məsələn, BMT-nin 14 dekabr 1990-cı il tarixli "Məhbuslarla davranışın əsas

prinsipləri"nin 9-cu bəndində qeyd edilir ki, "məhbuslara haqqı ödənilən faydalı əməklə məşğul olmaq imkanı yaratmaq zəruridir, bu, onların işçi bazarına inteqrasiyasını asanlaşdırar, öz ailələrinə və qohumlarına maddi kömək göstərməyə təhrik edər" [4, s. 91].

Əməyə belə əhəmiyyətli qiymət verilməsi onun geniş tərbiyəvi imkanlara malik olması ilə şərtlənir. İnsan, ictimai faydalı əmək prosesində özünün fiziki və peşə qabiliyyətini inkişaf etdirir, əsas mənəvi keyfiyyətlərini formalaşdırır və möhkəmləndirir. Əmək insanın mənəvi mövqeyini, faydalı sosial dəyərlərə münasibətini aşkar edir.

Məhkumların əməyinin rolu yalnız tərbiyəvi məzmunla bitmir. Onun tətbiq edilməsi həm də sağlamlaşdırıcı, intizamli və iqtisadi əhəmiyyətə malikdir.

Yaxşı məlumdur ki, təbabətdə sağlamlaşdırıcı məqsədlərlə əməyin müxtəlif formalarından (əmək terapiyası) geniş istifadə olunur. Fiziki cəhətdən sağlam insana əmək, onun normal fəaliyyət göstərməsi üçün lazımdır. Məhkumların əmək fəaliyyəti – azadlıqdan məhrum etmə yerlərində qaydanın və intizamın qorunub saxlanmasının mühüm vasitəsidir. İşsizlik onlara pozucu təsir göstərir, yeni-cinayətlərin və hüquqpozumların törədilməsinə şərait yaradır. Məhkumla-



rın əməyinin iqtisadi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, müasir şəraitdə cəzaçəkmə müəssisələrinin normal fəaliyyət göstərməsinə, məhkumların özlərinin tələbatlarını ödəməsinə, ailələrinə yardım göstərmələrinə və s. imkan verir.

Cəzaların icrası qanunvericiliyi azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin əməyə cəlb edilməsi qaydasını, əsaslarını və formalarını, onların əmək şəraitini, onun təşkili üzrə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin fəaliyyətini müəyyən edən əsas prinsipləri müəyyən etmişdir. Belə prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1) cəzaçəkmə müəssisələrinin istehsal fəaliyyətinin onların əsas vəzifəsinin – məhkumların islah edilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə tabe olması;

2) əməyin məcburiliyi;

3) məhkumların əməyinin və peşə təhsilinin uzlaşdırılması.

Azərbaycan Respublikasının CİM-in 95.5-ci maddəsində qeyd edilir ki, "məhkumların istehsalat fəaliyyəti cəzaçəkmə müəssisələrinin əsas vəzifəsinə, yəni məhkumların islah edilməsinə mane olmamalıdır". Qanunda öz əksini tapmış bu müddəa BMT-nin 1955-ci il tarixli "Məhbuslarla minimal standart davranış qaydaları"nın 72-ci maddəsinin 2-ci bəndinə müvafiqdir. Orada qeyd edilir ki, "...məhbusların mənafeyi və onların peşə hazırlığı həbsxana istehsalından gəlir götürmək mülahizəsinə tabe edilməməlidir" [4, s. 43].

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrasını tənzimləyən qanunvericilik aktlarının müddəaları, bir tərəfdən, azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin istehsalat fəaliyyətinin təşkilinə və inkişafına yönəldilmişdir, digər tərəfdən isə, tərbiyəvi, pedaqoji tələblərə tabedir. Sonuncu, məhkumların məhsuldar əməkdə daimi,

mütəmadi iştiraka cəlb edilməsini, cəzaçəkmə müəssisələrində yüksək səviyyəli peşə hazırlığının təşkil edilməsini nəzərdə tutur.

Cəzaların icrası qanunvericiliyində öz əksini tapmış, məhkumların əməyinin təşkilinə həsr edilmiş prinsiplərdən biri də ondan ibarətdir ki, hər bir məhkum işləməlidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CİM-in 95.1-ci maddəsinə əsasən, "hər bir məhkum cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən müəyyən edilmiş yerdə və işlərdə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalıdır". Bu prinsip də beynəlxalq-hüquqi aktlara əsaslanır. Məsələn, "Məhbuslarla minimal standart davranış qaydaları"nın 71-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən "bütün məhbuslar həkimin təsdiq etdiyi fiziki və psixi qabiliyyətlərinə müvafiq olaraq işləməyə borcludurlar [5, s. 191]".

Digər tərəfdən, bu prinsip başqa beynəlxalq aktın – BMT-nin 1966-cı il tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"ının 8-ci maddəsinin tələblərinə ziddir. Belə ki, orada qeyd edilir ki, "heç kəs məcburi, yaxud icbari əməyə vadar edilə bilməz[5, s.191]".

Bununla yanaşı, əməyin məcburiliyi məhkumların bəzi kateqoriyalarına şamil edilmir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CİM-in 95.2-ci maddəsinə əsasən "altmış yaşından yuxarı kişi, əlli beş yaşından yuxarı qadın məhkumlara, birinci və ikinci qrup əlilliyi olan məhkumlara, hamiləliyi dörd aydan çox olan və ya cəzaçəkmə müəssisələri nəzdindəki uşaq evlərində uşaqları olan qadın məhkumlara könüllülük əsasında işləməyə icazə verilir".

Azərbaycan Respublikası CİM-in 95.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş və ümumiyyətlə, cəzaların icrası qanunvericiliyimiz üçün yeni olan müddəalardan



biri ondan ibarətdir ki, burada cəzaçəkmə müəssisəsi müdiriyyəti üzərinə məhkumları faydalı əməyə cəlb etmək vəzifəsi qoyulmuşdur. Belə ki, bu normada qeyd edilir: "...cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti məhkumların cinsini, yaşını, əmək qabiliyyətini, sağlamlığını, imkan daxilində ixtisaslarını nəzərə alaraq, onları faydalı əməyə cəlb etməlidirlər". Bu yeni müddəa işsizliyin mövcud olduğu müasir iqtisadi şəraitdə məhkumların əməyə cəlb edilməsi üzrə daha fəal təşkilati fəaliyyət tələb edir. Lakin mövcud vəziyyət bu prinsipin həyata keçirilməsini çətinləşdirir.

Cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti məhkumları, onların əmək qabiliyyətini və imkan daxilində ixtisaslarını nəzərə alaraq, əməyə cəlb etməlidir. Bu müddəa böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir və məhkumların ixtisaslarının qorunub saxlanması və ya yüksəldilməsi, onların real əmək qabiliyyətlərinə müvafiq olaraq əməyə cəlb edilməsi üçün şərait yaradır. Məhkumların ixtisasları üzrə əməyə cəlb edilməsi – cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinə yönəldilmiş məcburi tələb deyil. Əgər müdiriyyət cəzaçəkmə müəssisəsinin istehsalat sahələrinin fəaliyyət istiqaməti ilə əlaqədar olaraq məhkuma ixtisası üzrə iş təqdim edə bilmirsə və ya bu, islah məqsədlərinə ziddirsə, məhkumlar eyni zamanda yeni peşənin öyrənilməsi ilə digər ixtisas üzrə işə cəlb edirlər.

Məhkumların əməyindən istifadə edilməsi qadağan olunan işlərin və vəzifələrin siyahısı cəzaçəkmə müəssisələrinin Daxili İntizam Qaydaları ilə müəyyən edilmişdir. Bu Qaydaların 209-cu maddəsinə əsasən:

– cəzaçəkmə müəssisələrinin idarə, şöbə və bölmələrində, habelə müxtəlif xidmət sahələrində;

– şəxsi həyatın yerləşdiyi, silah-sursat və sənədlər saxlanılan otaqlarda;

– surət çıxaran aparatlarla, radioteleqraf və telefon texnikası ilə bağlı işlərdə (müdiriyyət nümayəndəsinin iştirakı ilə işləyən xətt montyorları istisna olmaqla);

– satıcı, xəzinədar, anbar müdiri qismində;

– dərmanların, partlayıcı və zəhərləyici maddələrin uçotu, saxlanması və verilməsi ilə bağlı işlərdə;

– fotoqraf, minik və əməliyyat avtomobillərinin, habelə motosikletlərin, həbsxanada işə bütün növ avtonəqliyyat vasitələrinin sürücüsü qismində;

– mülki işçilərin tabe olduqları vəzifələrdə;

– müəssisədə istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinə nəzarəti həyata keçirən vəzifələrdə məhkumların əməyindən istifadə etmək qadağandır.

Məhkumların əməyindən istifadədə məhdudiyyətlərin bu siyahısı, ilk növbədə, profilaktik məqsədlərlə şərtlənir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişlərin əməyinin təşkili prinsiplərindən biri onların əmək və peşə təhsilinin uzlaşdırılmasıdır. CİM-in 100.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, peşəsi və ya ixtisası olmayan məhkumlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrində peşə təhsili və ya peşə hazırlığı həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası CİM-in 95.1-ci maddəsinə əsasən məhkumlar, bir qayda olaraq, cəzaçəkmə müəssisələrinin istehsalat sahələrində, bu müəssisələrin normal fəaliyyətinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuş təsərrüfat və məişət işlərində, habelə cəzaçəkmə müəssisələrindən kənar digər istehsalat obyektlərində müəyyən olunmuş qaydada müəfizə və təcrid olunmaqla əməyə cəlb olunurlar. Bu müddəa da beynəlxalq aktla-





ra əsaslanır. Belə ki, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 11 yanvar 2006-cı il tarixli Avropa Penitensiar Qaydalarının 26.9-cu maddəsinə əsasən "məhbuslara iş penitensiar müəssisənin müdiriyyəti tərəfindən, ya müstəqil və ya xüsusi podratçı ilə birgə, penitensiar müəssisənin ərazisində və yaxud onun hüdudlarından kənarda təqdim olunur [5, s. 316]".

Məhkumların fərdi əməklə məşğul olması da qanunda öz əksini tapmış yeniliklərdən biridir.

Özlərinin təşkilati-hüquqi formalarına görə cəzaçəkmə müəssisələrinin istehsal obyektləri dövlətin unitar müəssisələridir. Onların təsisçiləri qismində cəza-icra sisteminin mərkəzi idarəçilik orqanları çıxış edirlər.

Cəza-icra sisteminə daxil olmayan və cəzaçəkmə müəssisələrinin yerləşdiyi ərazidə yerləşən müəssisələrin istehsalat obyektlərində məhkumların əməyə cəlb edilməsi cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti ilə müəssisə arasında bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bu müqavilədə aşağıdakı müddəalar öz əksini tapmalıdır:

- obyektlərə çıxarılacaq məhkumların sayı;
- əməkhaqqı;
- məhkumların işləyəcəyi iş yerlərinin müəssisələrin digər obyektlərindən xüsusi təcridi;
- cəzaçəkmə müəssisəsi ilə müəssisə arasında əmlak münasibəti;
- işləyən məhkumların təhlükəsiz əmək şəraitinin təmini, təhlükəsizlik texnikası və istehsalat sanitariyası qayda və normalarına riayət olunması.

Fərdi əməklə məşğul olmaq imkanı barədə yeni müddəa yalnız yeni iş yeri axtarışı üçün şərait yaratmır, həmçinin məhkumların peşə ustalığının həyata keçirilməsinə kömək edir. Məhkumların

fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququnun həyata keçirilməsinin xüsusiyyəti cəmiyyətdən təcrid etmə şəraitində də belə işlərin təşkilinin mümkünlüyü ilə şərtlənir.

Əgər fərdi əmək fəaliyyətindən əldə olunan gəlir məhkumun saxlanması xərclərini ödəyirsə, yalnız bu halda məhkumun fərdi əməklə məşğul olmasına icazə verilə bilər. Bu qayda da altmış yaşından yuxarı kişi, əlli beş yaşından yuxarı qadın məhkumlara, birinci və ikinci qrup əliliyi olan məhkumlara, hamiləliyi dörd aydan çox olan və ya cəzaçəkmə müəssisələri nəzdindəki uşaq evlərində uşaqları olan qadın məhkumlara şamil edilmir.

Əgər fərdi əmək fəaliyyətindən əldə olunan gəlir bu fəaliyyətlə məşğul olan məhkumların saxlanması xərclərini ödəmirsə, onlar əlavə olaraq haqqı ödənilən digər işlərə də cəlb olunurlar. Məhkumun fərdi əməklə məşğul olacağı dövrü, Daxili İntizam Qaydalarına müvafiq olaraq cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti müəyyən edir.

Cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti məhkumun yazılı ərizəsi əsasında zəruri sənədləri fərdi əmək fəaliyyətinin qeydiyyatı üçün yerli icra orqanına göndərir. Bu orqandan müvafiq icazə alındıqdan sonra göstərilən fəaliyyət müəssisə üzrə əmrlə rəsmiləşdirilir.

Cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti ilə fərdi əməklə məşğul olan məhkum arasında müqavilə bağlanır və bu müqavilədə aşağıdakı qarşılıqlı əlaqələr müəyyən edilir:

- xammal və materialların əldə edilməsi üzrə;
- cəzaçəkmə müəssisəsi müdiriyyətinin vasitəçilik fəaliyyəti üzrə;
- binalardan istifadə (icarə) və müəssisəyə müvafiq xərclərin ödənilməsi üzrə;



– əmək haqqına hesablamaların ölçüsünün müəyyən edilməsi üzrə və i. a.

Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində fərdi əmək fəaliyyəti dövründə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna sığorta haqlarının ödənilməsi bu fəaliyyət növü üçün müəyyən edilmiş ölçüdə, müəssisə müdiriyyəti vasitəsilə məhkum tərəfindən həyata keçirilir.

Fərdi əmək müqaviləsinin iştirakçıları arasında bu müqavilə tələblərinin lazımı qaydada yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar yaranan mübahisələr cəza-icra sisteminin yuxarı orqanı tərəfindən həll edilir.

Fərdi əmək fəaliyyəti zamanı məhkumlara cəzaçəkmə müəssisələrinin Daxili İntizam Qaydalarının 209-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş işləri yerinə yetirmək və xidmətlər göstərmək qadağan edilir.

Məhkumlar tərəfindən haqqı ödənilmiş və özlərinin əmək fəaliyyətində istifadə edilən materiallar, xammallar, alətlər, avadanlıqlar onların mülkiyyəti sayılır. O, bütün bunlar üzərində öz mülahizəsinə görə sərəncam verə bilər. Cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti zəruri rejim tələblərini qoruyub saxlamaq məqsədilə, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq, fərdi əmək fəaliyyətinə nəzarət edir, binalara və avadanlıqlara baxış keçirir. Eyni zamanda müdiriyyət fərdi əmək fəaliyyətinin təşkili zamanı məhkumlara müxtəlif yardım edir, işlərin yerinə yetirilməsi zamanı əməyin mühafizəsinə və texniki təhlükəsizliyə görə məsuliyyət daşıyır.

Təcrübə məhkumların əməyindən istifadə edilməsinin bu formasının inkişaf perspektivlərinin olmasını göstərir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Avropa Penitensiar Qaydaları. Bakı, 2006.
2. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi. Bakı, 2011.
3. Cəza-icra hüququ: Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
4. Hübətov M.H. Məhkumun məlumat kitabı. Bakı, 2003.
5. İnsan hüquqları və polis: Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.

*Мустафаев Новруз*

### Проблема занятости осуждённых и пути решения этих проблем

#### РЕЗЮМЕ

В данной статье автором рассмотрены и проанализированы некоторые проблемы занятости осуждённых к наказанию в виде лишения свободы в Азербайджанской Республике. Также автором предлагаются возможные пути решения этих проблем.

*Mustafayev Novruz*

### Problems of employment of the convicted and their solution

#### SUMMARY

In the article, the author considers and analyzes some problems of employment of the convicted in the Republic of Azerbaijan. The author makes his suggestions on possible ways of solution of such problems.

*Rəyçi: h.e.d. Əhmədov M.*



**Наджафов Васиф Шамиль оглы,**

докторант Института Философии, Социологии и Права НАНА,  
старший инспектор отдела кадров Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, полковник-лейтенант полиции.

## ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ В СООТВЕТСТВИИ НОРМАМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

UDK-34:341.321

*Açar sözlər:* terrorizmlə mübarizə, qanunvericilik bazası, beynəlxalq və Avropa konstitusiyaları, beynəlxalq hüquq, ratifikasiya, hüquqi aspektlər, milli təhlükəsizlik, integrasiya, Avroap şurasına üzvlük, dövlət konsepsiyası

**Ключевые слова:** борьба с терроризмом, законодательная база, международные и европейские конвенции, международное право, ратификация, правовые аспекты, национальная безопасность, интеграция, членство в Совете Европы, государственная концепция.

**П**равовая борьба с терроризмом в Азербайджанской Республике основывается на нормах международного права, откуда она имплементируется в Конституцию, Уголовный кодекс, законы государства: по борьбе с терроризмом; национальной безопасности; разведывательной и контрразведывательной деятельности; о полиции; об оперативно-розыскной деятельности; о внутренних войсках МВД; об обороне; о чрезвычайном положении; указы Прези-

дента, постановления Милли Меджлиса и Правительства, а также в ведомственные нормативно-правовые акты.

Как результат развития международного сотрудничества в борьбе с преступностью, международная правовая база борьбы с терроризмом зарождалась на международных конференциях по унификации уголовного законодательства в рамках Лиги Наций, в правовых актах Организации Объединенных Наций и Европейского сообщества.

Впервые дефиниция "терроризма" была рассмотрена на 3-й Международной конференции в Брюсселе в 1930 г. Основопологающей для решения процессуальных вопросов антитеррористической деятельности явилась Конвенция о создании международного уголовного трибунала для привлечения террористов к ответственности (принята Советом Лиги Наций в 1937 г.). Позднее уголовно-правовые и уголовно-процессуальные вопросы получили свое развитие в универсальных и региональных договорах о сотрудничестве в борьбе с терроризмом, в двус-





торонних и многосторонних международных соглашениях, таких как: Конвенция о предупреждении и наказании терроризма (Организация Американских Государств 1971 г.), Токийское соглашение о международном терроризме (1986 г.), Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов (1963 г.), Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (1970 г.), Конвенция о физической защите ядерного материала (1980 г.), Международная конвенция о борьбе с захватом заложников (1979 г.).

В декабре 1972 г. Генеральная Ассамблея ООН в ходе рассмотрения вопроса о мерах, направленных на предотвращение терроризма, приняла резолюцию 3034, в соответствии с п.9 которой в 1973 г. был учрежден Специальный Комитет по вопросам борьбы с международным терроризмом. Параллельно государства-члены Европейского Совета разработали Европейскую конвенцию по борьбе с терроризмом, принятую 27 января 1977 г. в Страсбурге.

В настоящее время как никогда актуальна разработка мер борьбы с международным терроризмом, а также решение задач совершенствования международной и национальной правовой базы с целью повышения эффективности антитеррористического противодействия на национальном, региональном и мировом уровнях. Надо отметить, что они активно ведутся в рамках Всемирного Антикриминального и Антитеррористического Форума (ВААФ), основные направления деятельности которого утверждены на первом заседании Международного организационного комитета ВААФ 5 декабря 2000 г. в Вене.

Борьба с терроризмом стоит в повестке дня Организации Объединенных Наций на протяжении десятилетий. В рамках системы ООН разработаны

(<http://www.un.org/russian/terrorism/instruments.shtml> – conv) тринадцать международных конвенций, касающихся террористической деятельности. При посредничестве Генеральной Ассамблеи государства-члены все активнее согласовывают свои контртеррористические действия и продолжают работу над разработкой юридических норм. Совет Безопасности принимает активное участие в борьбе с терроризмом посредством принятия резолюций и создания вспомогательных органов. Одновременно с этим ряд программ, служб и учреждений (<http://www.un.org/russian/terrorism/unsystem.shtml>) системы ООН оказывает помощь государствам-членам в их деятельности, направленной против терроризма. В целях укрепления и усиления этой деятельности государства-члены начали новый этап борьбы, приняв (<http://www.un.org/russian/terrorism/framework.shtml>) глобальную контртеррористическую стратегию. Стратегия, принятая 8 сентября 2006 года и представленная 19 сентября 2006 года, впервые отмечает согласие всех стран с общим стратегическим подходом к борьбе с терроризмом. Стратегия является основой для конкретного плана действий: обратить внимание на условия, способствующие распространению терроризма; предотвращать терроризм и бороться с ним; принять меры для расширения возможности государств бороться с терроризмом; усилить значение Организации Объединенных Наций в борьбе с терроризмом и обеспечить уважение к правам человека в ходе этой борьбы. Стратегия основывается на уникальном согласии, достигнутом мировыми лидерами на (<http://www.un.org/russian/summit2005>) Саммите 2005 года, относительно борьбы с терроризмом во всех его формах и проявлениях.



Вот что сказал о глобальной контртеррористической стратегии ООН 19 сентября 2006 года Председатель 61-й сессии Генеральной Ассамблеи шейх Хайя Рашед Аль Халифа:

"Принятие 192 государствами-членами резолюции о Глобальной контртеррористической стратегии ООН и Плана действий демонстрирует общую позицию, основывающуюся на том, что мы, объединенные нации, будем вести бескомпромиссную борьбу с терроризмом. В любых его формах и проявлениях, кем бы, где бы и с какой бы целью он ни осуществлялся, терроризм должен быть неприемлем и решительно осужден".

Законодательство Азербайджанской Республики по вопросам борьбы с терроризмом приведено в соответствие с международно-правовыми документами, и ведется дальнейшая работа по его совершенствованию. Важнейшим внутригосударственным нормативно-правовым актом в этой области является Закон Азербайджанской Республики "О борьбе с терроризмом" от 18 июня 1999 года. Указ о применении данного закона был издан 30 августа 1999 года.

Закон "О борьбе с терроризмом" определяет правовые и организационные основы борьбы с терроризмом в Азербайджанской Республике, координирует деятельность государственных органов, осуществляющих борьбу с терроризмом, а также права и обязанности этих органов и граждан.

Азербайджан уже ратифицировал 5 международных Конвенций по линии Организации Объединенных Наций по борьбе с терроризмом:

– Международную Конвенцию по предотвращению и наказанию преступлений, против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе диплома-

тических агентов от 14 декабря 1973 г.,

– Международную Конвенцию о борьбе с захватом заложников от 17 декабря 1979 г.,

– Международную Конвенцию о борьбе с бомбовым терроризмом от 15 декабря 1997 г.,

– Международную Конвенцию о борьбе с финансированием терроризма от 9 декабря 1999 г.,

– Международную Конвенцию о борьбе с актами ядерного терроризма от 13 апреля 2005 г.

Как член Совета Европы, наше государство ратифицировало нижеследующие Европейские Конвенции и Договоры по борьбе с терроризмом:

– Европейское Соглашение о передаче заявлений о правовой помощи от 27 января 1977 г., ратифицировано 28 марта 2000 г. и вступило в силу 29 апреля 2000 г.

– Европейскую Конвенцию о контроле над приобретением и хранением огнестрельного оружия частными лицами от 28 июня 1978 г., ратифицировано 28 марта 2000 г. и вступила в силу 29 июня 2000 г.

– Европейскую Конвенцию о выдаче от 13 декабря 1957 г., Дополнительный Протокол к ней от 15 октября 1975 г. и второй Дополнительный Протокол к ней от 17 марта 1978 г., подписаны 7 ноября 2001 г., ратифицированы 28 июня 2002 г. и вступили в силу 26 сентября 2002 г.

– Европейскую Конвенцию об отмытии, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности от 8 ноября 1990 г., подписана 7 ноября 2001 г., ратифицирована 4 июля 2003 г.

– Европейскую Конвенцию о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 20 апреля 1959 г. и Дополни-



ный к ней Протокол от 17 марта 1978 г. подписаны 7 ноября 2001 г., ратифицированы 4 июля 2003 г. и вступили в силу 2 октября 2003 г.

– Европейскую Конвенцию о пресечении терроризма от 27 января 1977 г., подписана 7 ноября 2001 г., ратифицирована 11 февраля 2004 г. и вступила в силу 12 мая 2004 г.

– Европейское Соглашение о передаче заявлений о правовой помощи от 27 января 1977 г., ратифицировано 28 марта 2000 г. и вступило в силу 29 апреля 2000 г.

Наша республика подписала также ряд Международных Конвенций по борьбе с терроризмом, но некоторые из них до сих пор не ратифицированы, вследствие чего положения и требования этих документов не могут быть имплементированы в национальное законодательство. Это нижеследующие международные конвенции:

– Европейская конвенция о передаче судопроизводства по уголовным делам, открытая с 15 мая 1972 года, вступившая в силу 30 марта 1978 года, подписана 7 ноября 2001 г. ,

– Протокол № 12 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод, открытый с 4 ноября 2000 года, вступивший в силу 1 апреля 2005 года, подписан 12 ноября 2003 г.,

– Дополнительный протокол к Европейскому соглашению о передаче заявлений о правовой помощи, открытый с 4 октября 2001 года, подписан 4 октября 2001 г., вступивший в силу 1 сентября 2002 года,

– Протокол о внесении изменений в Европейскую конвенцию о пресечении терроризма, открытый 15 мая 2003 года, подписан 12 мая 2004 г.,

– Конвенция Совета Европы о пре-

дупреждении терроризма, открытая с 16 мая 2005 года, вступившая в силу 1 июня 2007 года, подписана 16 мая 2005 г.

Необходимо констатировать, что Международная Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения (1991г), Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (1970 г), Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства(1988 г.), Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии, конфискации доходов от преступной деятельности и финансировании терроризма, провозглашенная 16 мая 2005 г. и вступившая в силу с 1 мая 2008 г., до сих пор не подписаны и не ратифицированы нашим государством, а потому положения и требования этих международных документов могут быть не учтены при принятии новых правовых норм в национальном законодательстве.

Членство в Совете Европы и интеграция нашего государства в систему основных международных пактов и конвенций обязывает его привести свое национальное законодательство в соответствие с международными и европейскими стандартами и постоянно его совершенствовать. Прежде всего, это касается уголовного и уголовно-процессуального законодательства и особенно практики их применения.

Здесь надо отметить интернационализацию терроризма, и потому все большее значение приобретает также деятельность такой международной организации как Интерпол.

Одним из важных принципов борьбы с терроризмом является законность. С правовой точки зрения терроризм – это страшное и опаснейшее преступление, и борьба с ним требует четкой правовой





регламентации. Основными объектами защиты от терроризма являются: конституционный строй; суверенитет, территориальная целостность государства; жизнь, здоровье и свобода личности.

В современном цивилизованном мире общепринятые международные конвенции и другие международные соглашения, а также национальная правовая база конкретной страны дает полное право вести широкомасштабную и непримиримую борьбу с терроризмом. Сказанное предполагает совершенствование законодательной базы и механизмов ее применения в целях борьбы с искоренением терроризма и причин, его порождающих.

В основе борьбы с терроризмом должна быть единая, целостная, комплексная, стратегически ориентированная государственная концепция, учитывающая международно-правовые акты и реалии государственного и общественного устройства страны.

Правовое обеспечение антитеррористической деятельности служит обязательной предпосылкой успешного противодействия преступности внутри стран, а также взаимодействия их в

борьбе с международным терроризмом.

Таким образом, создание и совершенствование правовой основы борьбы с терроризмом, позволит эффективно вести ее в рамках закона и станет фундаментальной базой для криминалистического обеспечения этой борьбы, учитывая еще и фактор разновидности фашизма, армянского терроризма, ставшего составной частью международного терроризма. А в соответствии с Концепцией национальной безопасности, руководством республики объявлен бой терроризму, и этим подготовлена почва для восстановления целостности страны, созданы условия обеспечения национальной безопасности нашего государства и в целом мирового сообщества. А суть сказанного Президентом Азербайджанской Республики, Главнокомандующим Вооруженными Силами страны господином Ильхамом Алиевым на совещании Кабинета Министров республики 14 апреля 2009 г, сводится к тому, что каждый из нас должен строить свою работу сквозь призму борьбы с армянским терроризмом.

### Используемая литература:

1. Qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında beynəlxalq sənədlər. Qanun-2008. 290 s.
2. Terrorizmin maliyyəşməsi ilə mübarizə haqqında beynəlxalq konvensiyaya AR-in qoşulması barədə AR Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar AR-in bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişiklər və əlavələr edilməsi haqqında AR-in Qanunu (17.05.2002).
3. Mustafayev Çingiz. Terrorçuluq. Bakı: "Çinar-çap", 2005.190 s.
4. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. Уголовно-правовое исследование. СПб.: Юридический центр прес. 2002, 290 с.
5. Европейские и международные конвенции и договора в области по борьбе с терроризмом. <http://conventions.coe.int>
6. Закон Азербайджанской Республики "О борьбе с терроризмом" от 18 июня 1999 г.
7. Терроризм. Правовые аспекты борьбы. Нормативные и международные правовые аспекты с комментариями, научные статьи ( Отв. ред. и рук. авт. коллектива И.Л.Трунов– М.: Изд-во Эксмо, 2005.-512 с. – (Комментарии к Российскому законодательству).
8. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г.
9. Un. orq /terrorism/index.shtml

*Nəcəfov Vəlif*

**Beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq terrorizmlə mübarizə sahəsində  
Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik bazası**

**X Ü L A S Ə**

Azərbaycan Respublikasında terrorizmlə mübarizə beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır və respublikanın qanunvericiliyinə implementasiya olunur.

Respublikamızın terrorizmlə mübarizə sahəsində bir sıra beynəlxalq konvensiyalara və Avropa sazişlərinə qoşulmasına baxmayaraq, onların bəziləri hazırədək ratifikasiya olunmayıb ki, bunun nəticəsində həmin sənədlərdən irəli gələn tələblər milli qanunvericilikdə öz əksini tapmır.

Müasir dövrdə beynəlxalq terrorizmlə mübarizənin, eyni zamanda antiterrorizm hərəkətlərinin milli, regional və dünyəvi səviyyədə həlli məqsədilə beynəlxalq və hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi məsələsinin həlli yolları aktualıq kəsb edir.

Beləliklə, terrorizmlə mübarizənin hüquqi əsaslarının yaranması və təkmilləşdirilməsi onun qanun çərçivəsində və effektiv aparılmasına, eyni zamanda bu mübarizənin kriminalistik təminatı üçün fundamental bazanın yaranmasına imkan verir.

*Nəcəfov Vəlif*

**Legal base of Azerbaijan Republic in the field of combat against terrorism  
in compliance with the international law norms**

**S U M M A R Y**

The author proves that the fighting against terrorism in the Azerbaijan Republic bases on the international legal norms and is implemented within the country's legislation. Though the country has joined some Conventions and European agreements in combat against terrorism, some of them have yet not been ratified as a result of which some requirements are not reflected in the national legislation.

According to the author, in the present time, the improvement of the questions related to international and legal base is significant for combat against international terrorism, as well as carry out anti-terror activities on the national, regional and world level.

Thus, creation and improvement of legal base for combat against terrorism enables to carry out this activity effectively and in the frame of laws, and create fundamental ground for criminal provisions in this field.

*Rəyçi: h.f.d. Rüstəmov R.*



**Ağayev Səyyad Ağamir oğlu,**

DİN-in Polis Akademiyasının "Cinayət prosesi" kafedrasının rəisi,  
polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

## POLİS ORQANLARINA GƏTİRİLMİŞ ŞƏXSLƏRLƏ APARILAN ARAŞDIRMANIN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

UOT-34:343.13

*Açar sözlər: gətirilmə, məsul növbətçi, inzibati məsuliyyət, tutulma şərtləri və əsasları.*

*Ключевые слова: доставление, ответственный дежурный, административная ответственность, условия и основания задержания.*

Qanunçuluğun təmin edilməsi və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər içərisində əsas yeri insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi tutur. Hüquq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, ibtidai istintaqın və məhkəmə icraatının qanuniliyinin təmin edilməsi, eyni zamanda proses iştirakçılarında tətbiq olunan məcburiyyət tədbirlərinin əsaslı və məqsədəuyğun olması ilə şərtlənir [5, s. 281]. Məhz bu baxımdan şübhəli şəxsin saxlanılmasına belə böyük diqqətin ayrılması təsadüfi deyil. Bu fəaliyyət sahəsi daim qarşıdurma və münaqişə şəraitində baş verir. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları məcburetə tədbirlərinin tətbiqində bəzən qanunla yol verilən həddi aşırırlar. Bu da öz növbəsində hakimiyyət səlahiyyətlərindən xidməti sui-istifadəyə yaxın olan çoxsaylı səhvlər və pozuntular törədir. Qeyd olunan məqamları nəzərə alaraq, əsasən də şübhəli şəxsin sax-

lanması işində vətəndaşların hüquqları və qanuni maraqlarına riayət edilməsi ilə əlaqədar məqalə hazırlamağı lazım bildik.

Məqalədə polis orqanlarına gətirilmiş şəxsin törədilmiş ictimai təhlükəli əmələ aidiyyətini, əməlin tövsifini, cinayət tərkibi olmadıqda isə inzibati məsuliyyətə cəlb olunması, tutulmanın əsası və motivi, şəxsin tutulması haqqında qərarın qəbul edilməsi və sənədləşdirilməsi, həmçinin aparılan araşdırmanın müddətinə toxunulur.

Müstəntiqin və ya təhqiqat orqanının tutma haqqında qərarına əsasən tutulmuş şəxs çox vaxt bu qərarı qəbul etmiş şəxsin yanına gətirilir və yaxud da şübhəli şəxsləri saxlama yerlərində saxlanılır. Belə halda əlavə araşdırma aparılmır. Əgər gətirilmiş şəxsə dair tutma haqqında qərar yoxdursa, bu şəxs barəsində dərhal araşdırma aparılmalı – saxlamanın motivi müəyyən edilməli və törədilmiş cinayətdə şübhəli bilinməsinə dair qərar qəbul edilməlidir. Bilavasitə ictimai təhlükəli əməlin törədilməsi müəyyən olunarsa, onda tutulmanın halları qabaqcadan ətraflı araşdırılmalı və şəxsin əməli tövsif edilməlidir.

**Şəraitin aydınlaşdırılması və əməlin tövsifi.** Araşdırmanın təşkili daxili işlər orqanlarının növbətçi hissələri tərəfindən





həyata keçirilir ki, bunu da cari növbədə xidmət edən şəxslər aparırlar. Bu işi növbə rəisi – məsul növbətçi təşkil edir. Gündəlik naryada növbətçi naryaddan əlavə əməliyyat-istintaq qrupu və xidməti avtonəqliyyatın sürücüləri daxildir [3, s. 383]. Orqanın rəisi, onun müavini və ya xidmət rəisi araşdırmaya digər əməkdaşı da cəlb edə bilər. Xüsusən gecə vaxtı araşdırma bir çox hallarda cinayət-axtarış, aşkar cinayət faktında isə növbətçi-müstəntiqə tapşırılır. Növbətçi gətirilmənin əsas və səbəblərini müəyyənləşdirir, zərər çəkmiş və şahidlər haqqında məlumatları toplayır, gətirilmiş şəxsin şəxsiyyətini və fiziki durumunu (sərxoşluq, travma, xəstəlik və s.) aydınlaşdırır. Gətirməni həyata keçirmiş əməkdaş yazılı raport təqdim edir. Belə halda əsas diqqəti faktın dolğun və dəqiq izah olunmasına, ictimai təhlükəli əməlin ətraflı izahına, gətirilmənin əsas və səbəbinə yönəltmək lazımdır.

Gətirilmə faktı "Şəhər, rayon, xətt polis orqanlarına gətirilmiş şəxslərin qeydiyyat kitabı"nda qeydiyyata alınır [3, s. 384]. Bu kitabda istisnasız olaraq bütün şəxslər qeydiyyata alınır: gətirilməyə səbəb olmuş əməlin təhlükəlilik dərəcəsiindən asılı olmayaraq bütün gətirilmişlər, MST-yə göndərilmişlər, digər orqanların nümayəndələrinə təhvil verilənlər və s. Barələrində daxili işlər orqanlarından kənarında araşdırma aparılan və DİN-in növbətçi hissələrinə gətirilməyən şəxslərin uçotu kitabına daxil edilir.

Daxili işlər orqanlarında cinayətlər barədə daxil olan ərizə və məlumatlar 1 nömrəli kitabda, hadisələr barədə telefon və digər teleqrafla və yaxud mühafizə cihazlarının siqnalları və ya digər siqnallar şəklində daxil olan məlumatlar isə 2 nömrəli kitabda qeydiyyata alınır.

İnzibati xəta barədə məlumat orqan rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin göstərişi ilə

səlahiyyətli əməkdaş tərəfindən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq həll edilir [3, s. 549].

Cinayətlər və hadisələr barədə ərizə və məlumatların uçotu işinə nəzarəti onu qeydiyyata almış orqanın məlumatverənə verdiyi qəbz əsasında həyata keçirilir. Bilavasitə ərizəçilərdən şikayət və məlumat alındığı hallarda müraciət edən şəxsə şikayət və məlumatın qəbul edilməsi barədə qəbz verilir. Qəbz eyni qeydiyyat nömrəsi ilə nömrələnmiş əsas vərəqdən və kötük-dən ibarətdir. Ərizənin və ya məlumatın alınma tarixi, vaxtı, onu qəbul edən vəzifəli şəxsin və ərizəçinin soyadı, adı və atasının adı göstərilən əsas vərəq məlumatverənə təqdim edilir [3, s. 544].

Məsul növbətçi qeydiyyatla bağlı həm də informasiyanın saxlanılmasını təşkil edir: zərər çəkmiş şəxslərdən, hadisəni görənlərdən və digər şahidlərdən yazılı izahatlar alınır, mümkün olduqda isə gətirilən sorğuya tutulur; müxtəlif sənədlər tələb edilir, ünvanlar bürosuna və RPİ (Ş)-nin məlumat mərkəzinə sorğu göndərilir; daxili işlər orqanlarında mövcud kartotekalar və müvafiq uçotlar üzrə yoxlamalar aparılır; təcili analiz nümunələri götürülür və xüsusi tədqiqatlar təyin edilərək keçirilir. Belə yoxlamalara cinayət-axtarış xidmətinin əməliyyat müvəkkilləri, sahə inspektorları və DİO-nun digər əməkdaşları cəlb oluna bilər.

Bütün bu vaxt ərzində gətirilmiş şəxs daimi müşahidə altında, xüsusi araşdırma otağında, xidməti iş otağında, zərurət olduqda isə inzibati qaydada tutulmuş şəxslərin saxlama otağında saxlanılır [3, s. 395].

Şübhəli şəxs növbətçi hissədə saxlanılan zaman onun mühafizəsi təmin edilməli, mümkün qaçışdan qorunmalı, polis əməkdaşlarına qəsd etmə hallarının qarşısı alınmalı, maddi sübutları gizlətməsi, intihar, özünə qəsd, digər şəxslərlə (şübhəli və hə-



min cinayət işi ilə əlaqədar saxlanılanlarla) əlaqəsi mümkünsüz olmalıdır. Əgər gətirilmiş şəxsdə xəsarət varsa və ya öz səhhətinin pisləşməsi barədə xəbər verərsə, həmçinin özünə qəsd etmə halı olarsa, növbətçi dərhal təcili tibbi yardım çağırmalı və rayon (şəhər) polis orqanının rəisinə bu barədə məlumat verməlidir. Şəxsin sonrakı saxlanılması barədə qərarı növbətçi yalnız rayon (şəhər) polis orqanı rəisinin göstərişi və həkimin rəy verməsindən sonra qəbul edir.

Yoxlama nəticəsində material formalaşır və bu materiala əlavə edilir: raport, protokol, akt, ərizə, hadisə yerinə baxış protokolu, şahidlərin izahatları, arayışlar və s. Götürülmüş predmetlər, əşya və sənədlər də materiallara əlavə olunur.

Nəticədə növbətçi hadisəyə hüquqi qiymət verir, cinayət tərkibinin olub-olmaması və ya inzibati xətanın olması barədə yekun qərara gəlir. Sonda gətirilmiş şəxs ya azad edilir, ya inzibati məsuliyyətə cəlb olunur, yaxud da ki, cinayət işi başlamaq üçün qərar qəbul edilir.

**Gətirilmiş şəxsin azad edilməsi.** Əgər törədilmiş əməldə heç bir hüquqpozmanın tərkibi yoxdursa, növbətçi gətirilmiş şəxsi dərhal azad etməlidir. Əsassız gətirilmə halında isə bunda təqsiri olan əməkdaş gətirilən şəxsdən üzr istəməklə ona gətirilməsinə əsas olan bəzi şübhəli, ehtimal olunan halları izah etməlidir. Yuxarıda qeyd olunan uçot kitabında gətirilmiş şəxs barəsində görülmüş tədbir qeyd olunmalı və şəxsin azad edilməsi vaxtının qeydiyyatı aparılmalıdır. Əsassız gətirilmə halında növbətçi raportla polis orqanının rəisinə məruzə etməlidir.

**Gətirilmiş şəxsin inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi.** Törədilmiş əməl inzibati xəta kimi tövsif edildiyi halda, növbətçi (onun göstərişi ilə sahə inspektoru və ya digər əməkdaş) aşağıdakı kompleks hərəkətləri həyata keçirir:

- inzibati xətanın tərkibini müəyyən-

ləşdirir, inzibati xəta haqqında icraatı istisna edən halların olub-olmamasını müəyyən edir;

- xətanı törədən şəxs barəsində kartoteka ilə məlumatları yoxlayır;
- inzibati xəta haqqında protokol tərtib edir;
- inzibati xətaların uçotu kitabında protokolu qeydiyyatı alır;
- inzibati xəta haqqında material barədə orqan rəisinə məruzə edir.

Gətirilmiş şəxsdən götürülmüş əşya və sənədlər törədilən inzibati xətanın aləti və ya bilavasitə obyekt olduğu halda, protokolla birlikdə növbətçinin xüsusi seyfində saxlanılır (açar yalnız növbətçidə olur). Materiallar digər əməkdaşa təhvil verildiyi halda, növbətçi həmçinin götürülmüş əşyaları da imza etdirməklə materialla birlikdə verir (silah və sursat istisna olmaqla).

Götürülmüş silah və sursat növbətçinin xüsusi dəmir seyfində onun gələcəkdə təhvil verilməsində möhürlənib saxlanılır.

İnzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının təmin edilməsi üçün şəxs inzibati qaydada tutula bilər [2, s. 233]. Növbətçi inzibati qaydada tutulmuş şəxsi saxlama otağına yerləşdirir.

**Cinayət işinin başlanması haqqında qərarın qəbulu.** Cinayət tərkibinin yaranmasına əsas verən kifayət qədər məlumatlar olduqda, növbətçi və ya digər polis əməkdaşı (yoxlamamı aparan) polis orqanının rəisinin adına raport yazır. Raportda bunlar əks olunur: cinayət haqqında məlumatlar və bunun hansı yolla alınması, cinayətin törədilmə şəraiti, Cinayət Məcəlləsinə istinad etməklə cinayət əməlinin tövsifi, zərər çəkmiş şəxslərin soyadları, şahid və şübhəli şəxslər haqqında məlumat, maddi ziyanın məbləği, sübutların mümkün ola bilən qaynaq və mənbələri, həmçinin materialların istintaq və təhqiqat aidiyyəti üzrə



göndərilməsi zərurəti.

Çox vaxtlar daxili işlər orqanlarının əməkdaşları raport əvəzinə digər sənədlər tərtib edirlər: rəy, arayış, məlumat, göndəriş, məktublar və s. Bu sənədlər yalnız yuxarıda qeyd edilmiş məlumatları əks etdirdikdə yararlı hesab olunur. Buna görə də daha məqsədamüvafiq sənəd kimi rəy qəbul olunur. Çünki qeyd edilən digər sənədlər lazımi məlumatları özündə əks etdirə bilmir.

Bir çox əməkdaşlar yoxlamanın nəticəsinə dair yekun sənəd tərtib etmir. Bu cür praktika (yekun sənədin tərtib olunmaması) mənfi nəticələrə səbəb olur – yoxlamanın nəticələri ilə bağlı vəzifəli şəxsin məsuliyyətini azaldır, yekun qərara gəldikdə isə bir problem yaşanır və materiallarla bağlı orqanın rəhbərinin işi çətinləşir ki, bu da ilkin məlumatların itməsinə səbəb olur. Ona görə də belə bir qaydanın müəyyən edilməsi zəruridir. Fikrimizcə, bütün hallarda aparılan yoxlamanın nəticələri raportla və ya rəylə birlikdə yekun sənəd kimi məruzə olunmalıdır.

Raport bütün digər yoxlama materialları ilə birlikdə rəisə məruzə olunur. Rəisin yazılı göstərişinə əsasən (raportun üzərində) gətirilmiş şəxs və materiallar kitabda qeydiyyatata alındıqdan sonra müstəntiqə və ya təhqiqatı aparan şəxsə təhvil verilir. Beləliklə də gətirilmiş şəxsin şübhəli şəxs kimi tutulması və cinayət işinin başlanması məsələsi həll edilir. Müstəntiq və ya təhqiqatçı alınmış materialları dərhal qiymətləndirir, zərurət olduqda əlavə yoxlama aparır, cinayət işinin başlanması və bununla da saxlanılmış şəxsin tutulması motivinin müəyyən edilməsi məsələsinə aydınlıq gətirir.

#### **Tutulma şərtlərinin müəyyən olunması.**

Cinayət-prosessual qanunvericiliyə görə şəxsin tutulması onun cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandığı və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törət-

məsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduğu hallarda həyata keçirilir. Bu şərtə əməl olunması praktikada belə realizə olunur: şübhəli şəxsin dindirilməsi, bu mümkün olmadıqda tutulmadan sonra 24 saat ərzində ona tutulmasının səbəbi və hansı cinayəti törətməsində şübhəli bilinməsi elan olunmaqla protokolda müvafiq qeydiyyat aparılır. Həmin qeyddə törədilmiş cinayətin bütün şərtləri və əlaməti göstərilməli, tutma anına qədər məlum olan bütün faktiki məlumatlar və Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsinə istinad edilməsi öz əksini tapmalıdır.

Göstərilən sənəddə cinayətin törədilməsində şübhələndiyinə görə tutulmuş şəxsin əməlinin tövsifi başlanmış cinayətin əlamətlərinə uyğun olmalıdır. Belə uyğunsuzluq olduqda, cinayət işi materiallarında əməlin cinayət-hüquqi qiymətləndirilməsinin dəyişdirilməsini əsaslandıran inandırıcı sübutlar olmalıdır.

Qanunda şübhəli şəxsin tutulmasını zəruri edən digər şərtlər nəzərdə tutulmayıb. Hüquq ədəbiyyatında bu şərtlərə bəzən əsasları, tutulma motivini, tutulmanı həyata keçirən səlahiyyətli vəzifəli şəxsləri və s. aid edirlər [11, s. 27]. Belə ki, bunlar tutulmanın tətbiqindən daha çox bu prosessual məcburiyyət tədbirinin qanuniliyinə xidmət edir. Məhz bu keyfiyyətinə görə onları şübhəli şəxsin tutulmasının prosessual qaydalarına uyğun gələn elementlər kimi təqdim edirik.

#### **Tutulma əsaslarının müəyyən edilməsi.**

Təhqiqat orqanı və ya müstəntiq cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsi yalnız CPM-in 148.2-ci maddəsində göstərilmiş aşağıdakı əsaslardan biri mövcud olduqda tuta bilər:

- şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;





- zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərmişdir;

- şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya digər əşyalarında, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət əməlinin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda.

Digər məlumatlar olduqda isə şəxs şübhəli şəxs kimi yalnız o halda tutula bilər ki, qaçmağa cəhd göstərir, daimi yaşayış yeri yoxdur və şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş qalır.

Şəxsin cinayət əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalanması o halda baş verir ki, şəxs cinayət yerində yaxalanır və ya cinayəti törətdikdən dərhal sonra tutulur.

Şahidlərin cinayət əməli törətmiş şəxsi bilavasitə göstərməsi dedikdə, hadisəni görənlər şəxsin adını çəkir və ya həmin şəxsi şəxsən göstərirlər. Hadisəni görmüş şəxsin ehtimallara əsaslanan şübhəsi tutmanın əsasını təşkil edə bilməz. Hüquq ədəbiyyatında şəxsin polis orqanına gəlib təqsirini boynuna alması və ya cinayətin iştirakçılarında birinin digəri barədə ərizə ilə məlumat verməsinin tutulmanın bu şərtinə aid edilməsi, fikrimizcə, səhv yanaşmadır [12, s. 55-56].

Aşkar izlər o izlərdir ki, şəxsin törədilmiş cinayətə aidiyyəti şübhəsiz nəzərə çarpır. İzlərin aşkarlığı onların necə nəzərə çarpması və ya kəmiyyəti ilə deyil, şəxsin konkret cinayət törətməsinə aidiyyətini müəyyən etməyə dəlalət edən cızıqlar, çarpıqlar, yaralar, bədəndə olan qan izləri, paltarda aşkar edilən izlərdir. Dəmir parçaları, açar yığımları, oğurlanmış əşyalar, xüsusi rəngləyici maddə və kimyəvi tələlər də belə izlərə aiddir. Belə izlər tutmanın əsası kimi o vaxt əhəmiyyət kəsb edir ki, konkret olaraq bu izlər şəxsin törədilən ci-

nayətlə əlaqəsini müəyyən edir. Cinayət işi üzrə kifayət qədər məlumatlar olmadıqda bu cür izlər tutmanın əsası qismində çıxış edə bilməz. Təcrübədə digər şərtlər də mövcuddur. Lakin onlar cinayət-prosessual qanunda nəzərdə tutulmayıb. Bunlara aiddir: hadisənin bilavasitə şahidi olmayan şəxslərin verdiyi məlumatlar, cinayət əməli törətmiş şəxsin digər iştirakçılar barədə verdiyi ifadələr, şübhəli şəxsin əlamətlərinin şahid və zərər çəkmiş şəxsin dediyi əlamətlərlə uyğunluğu, hadisə yerində konkret şəxsə məxsus ola bilən izlərin aşkar edilməsi, təftiş və ekspertizaların məlumatları və s.

Şəxsin daimi yaşayış yerinin olmaması, şəxsiyyətinin müəyyən edilməməsi, polis işçisinin yaxınlaşdığını gördükdə qaçmağa cəhd göstərməsi yalnız əsas tutma şərtləri olduqda tutulmanın səbəbi kimi çıxış edə bilər. Öz-özlüyündə isə bu əsaslar müstəqil şəkildə heç bir rola malik deyil və onlar yalnız digər əlamətlərlə birlikdə əhəmiyyətli olurlar.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, digər məlumatlar qismində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə olunmuş məlumatlardan istifadə edilməsi mümkündür [9, s. 21-22; s. 89].

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-prosessual qanun "digər məlumatlara" əlavə bir forma kimi baxmır. İkinci dərəcəli əlamətlər (tutma şərtləri) birinci dərəcəli əlamətlərdən formasına görə yox, öz sübutedici əhəmiyyətinə görə fərqlənir. Ona görə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsində əldə olunmuş nəticələr CPM-in 148.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq şübhəli şəxsin tutulması üçün əsas ola bilər. 28 oktyabr 1999-cu il tarixli "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun müvafiq müddəalarına əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən cinayət işlərində sübut kimi istifadə edilməsi mümkün-





dür. Bundan həm də şübhəli şəxsin tutulması haqqında qərarın qəbul edilməsində istifadə etmək olar. Amma bu imkan bəzi şərtlərlə məhdudlaşır. Belə ki, Qanunun 16-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş materiallar Cinayət-Prosessual Məcəllənin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda cinayət təqibi üzrə sübut kimi istifadə edilə bilər [6, s. 30]. Bu cür qayda əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticələrini təhqiqat orqanı və ya müstəntiqə təqdim etməklə cinayət işi materiallarına əlavə oluna bilər. Deməli, şübhəli şəxsin tutulması haqqında qərarın qəbul edilməsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi yolu ilə əldə edilmiş məlumatların cinayət-prosessual qanunvericiliyə uyğun olaraq yoxlanılması və cinayət işinə əlavə edilməsi mümkündür. Mənbəyi sirr saxlanılan əməliyyat məlumatları cinayət işinə əlavə edilə bilməz və bu məlumatlar tutulma barədə qərarın qəbulu zamanı yalnız istiqamətləndirici rol oynaya bilər.

**Tutma motivinin müəyyən edilməsi.** Cinayətin törədilməsində şübhəli şəxslərin tutulmasından ötrü yalnız əsasların olması kifayət deyil. Bu əsaslar tutma tədbirinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi baza rolunu oynayır. Əsasların olmasına baxmayaraq, şübhəli şəxs barəsində azadlığının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olmayan, məs., başqa yerə getməmək haqqında iltizam seçilə bilər. Şübhəli şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaq üçün əsaslardan başqa müəyyən şərtlərin mövcud olması bu cür məcburiyyət tədbirinin seçilməsini zəruri edən haldır. Şəxsin qısa müddətə azadlığının məhdudlaşdırılması üçün mühüm yeri tutma motivi təşkil edir. Qanunda motivlərin nəzərdə tutulması bu tədbirin əsaslandırılması üçün əlavə təminat kimi çıxış edir [1, s. 133]. Bunlar olmadıqda şəxsi MST-yə yerləş-

dirmək olmaz.

Hüquq ədəbiyyatında tutulma motivlərinin siyahısının çoxaldılmasına cəhd göstərilir. Qeyd olunur ki, tutulma motivlərinə şübhəli şəxsin axtarışda olan və ya təqib edilən cinayətkar qrupa, yaxud da konkret cinayətin törədilməsində əlaqəsinin olub-olmamasının yoxlanılması, cinayətin törədilmə alətinin və cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın gizlədildiyi yer və ya cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən digər şərtlərin müəyyən edilməsi aid edilə bilər [10, s. 18]. Lakin tutma bu cür məlumatların alınması və yoxlanılmasından ötrü vasitə deyil, sadəcə buna şərait yaradan bir tədbirdir. Şübhəli şəxs azadlıqda qaldığı halda qanunsuz hərəkətlər törətməsi ehtimalı real deyilsə, bu zaman onun həbs edilməsinə zərurət yoxdur. Fikrimizcə, göstərilən halların tutulmanın motivinə aid edilməsi düzgün deyil.

Şübhəli şəxs qismində tutmanın motivini müəyyən edərkən, işin bütün halları diqqətlə öyrənilməli və tutma tədbirinin tətbiqində mümkün müsbət nəticələri nəzərə almaq lazımdır. Tutulmanın motivi dəqiq müəyyən edildikdə, bu tədbirin konkret məlumat əsasında tətbiqini zəruri edən hallar cinayət işi materiallarında əsaslı şəkildə əks etdirilməlidir.

**Tutma haqqında qərarın qəbul edilməsi.** Şübhəli şəxs qismində tutulmanın əsas və motivlərinin müəyyən edilməsi qanuni qərarın qəbul edilməsinə imkan yaradır. Onlar tutulma ilə yanaşı mövcud oluqda, şəxs barəsində əvvəllər həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, barəsindəki cinayət işinin sonradan xitam olunması və ya şəxsə qarşı ittiham hökmünün çıxarılmasından asılı olmayaraq tutmanı qanuniləşdirir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, tutulmuş şəxsin azad edilməsi və sonradan barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçil-



məməsi kimi hallar hələ tutulma əsaslarının həqiqətən də mövcud olmaması demək deyildir [15, s. 65-66; s. 57].

Müstəntiq və ya təhqiqatçı icraatlarında cinayət işi olduğu halda şübhəli şəxsin tutulmasına dair qərar qəbul edir. Belə səhv (yanlış) təsəvvür var ki, şübhəli şəxsi polis orqanlarında ictimai asayişin mühafizəsi funksiyasını həyata keçirən istənilən vəzifəli şəxs tuta bilər [13, s. 218-219]. Burada şübhə altına alınmış şəxsin polis orqanına gətirilməsi ilə onun cinayət-prosessual qaydada tutulmasını fərqləndirmək lazımdır. Həqiqətdə isə şübhəli şəxs istənilən polis əməkdaşı tərəfindən gətirilməyə məruz qala bilər. Lakin CPM-in 148.2-ci maddəsinə görə şübhəli şəxsi yalnız o vəzifəli şəxs tuta bilər ki, onun cinayət işi başlamaq və ya təhqiqat aparmaq səlahiyyəti vardır.

Müstəntiq və ya təhqiqatçı tutma haqqında qərar qəbul edərkən bunları nəzərə almalıdır: cinayət işinin qaldırılması, tutmanın əsas və motivlərinin əsaslılığının müəyyən olunması, törədilmiş cinayətə görə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzanın nəzərdə tutulması və s. Nəzərə almaq lazımdır ki, CPM-in 155.3-cü maddəsinə görə tutulmuş şəxs haqqında sonradan həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə o vaxt icazə verilir ki, törədilən cinayətin sanksiyasında 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulmuş olsun. Buna görə də 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulan cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbiri yalnız müstəsna hal kimi tətbiq edilməlidir [1, s. 134].

**Tutma haqqında qərarın sənədləşdirilməsi.** Cinayətin törədilməsinə görə şübhəli şəxsin tutulması qərarla sənədləşdirilə bilər. Lakin təcrübədə buna nadir hallarda rast gəlinir. Bu o halda baş verir ki, müstəntiq tutmanın həyata keçirilməsini təhqiqat orqanına tapşırır. Digər hallarda

belə qərar rəsmi olaraq şəxsin MST-yə göndərilməsi anında və tutma haqqında protokol tərtib olunarkən sənədləşdirilir.

Fikrimizcə, bu cür qayda təkmilləşdirilməlidir. Məqsədmüvafiqdir ki, müstəntiq və ya təhqiqatçının cinayət işi üzrə gəldikləri istənilən nəticə qərarla rəsmiləşdiriləydi kimi (CPM-in 7.0.43-cü mad), tutma barədə yekun fikrə gəlmə də sonda qərar formasında rəsmiləşdirilsin. Həmçinin təklif edirik ki, bu qərarla tutulan şəxsin şübhəli şəxs kimi tanınmasına dair qeydiyyat aparılsın. Həmin qərarın bir nüsxəsi cinayət işinə tikilməli, ikinci nüsxə prokurora göndərilməli, üçüncü nüsxə isə şəxsi MST-yə yerləşdirmək üçün əsas kimi MST üzrə növbətçiyə təqdim edilməlidir [4, s. 340].

Təklif olunmuş qayda görülən işlərin mahiyyətini əks etdirir. Bunun tətbiqi isə şübhəli şəxsin tutulması işinin sənədləşdirilməsi zamanı vəzifəli şəxslərin fərdi məsuliyyətinin artırılmasına xidmət etməklə yanaşı, şübhəli şəxsin prosesual vəziyyəti barədə müəyyənlik yaratmış olar.

**Araşdırma müddəti.** Gətirilmiş şəxslər barəsində araşdırmanın aparılması, onun tutulması və ya azad edilməsinə dair məsələyə DİO-nun əməkdaşı tərəfindən təxirəsalınmadan, gətirilmədən dərhal sonra baxılmalıdır [7, s. 10]. Bu qayda cinayətin bütün izlərinin vaxtında və tam təsbit edilməsinə, cinayət işi üzrə əhəmiyyətli halların hərtərəfli araşdırılmasına, vətəndaşların hüquqlarının əsassız şəkildə məhdudlaşdırılmamasına təminat yaradır. Araşdırma aparılarkən qarışıqlığın aradan qaldırılması məqsədilə araşdırmanın maksimum müddətinin müəyyən edilməsi zəruridir. Bu müddət nə qanunvericilikdə, nə də ki digər normativ-hüquqi aktlarda əks olunmamışdır.

Gətirilmiş şəxslə araşdırmanın aparılma müddəti müəyyən edilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, törədilmiş ictimai təhlükə



kəli əməlin tövsifi zamanı ya cinayət əməli, ya da inzibati xətanın əlamətləri aşkar oluna bilər. İnzibati Xətalara Məcəlləsinin 399.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, inzibati xətaya görə saxlanılmış şəxslər barədə araşdırma müddəti 3 (üç) saatdan artıq ola bilməz [2, s. 235]. Belə halda cinayətin törədilməsində şübhəli şəxslərin araşdırılma müddəti də bu vaxtdan çox ola bilməz. Deməli, törədilmiş əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi asılı olmayaraq polis orqanına gətirilmiş şəxslə araşdırma müddətinin maksimum həddi 3 (üç) saatdır.

Araşdırma müddəti saatla hesablanır. CPM-in 202.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, müddətlər hesablanarkən müddətin başladığı saat hesaba alınmır. Gətirilmiş şəxs sərxoş olduqda, növbətçi onu tibbi ayılma məntəqəsinə göndərir, eyni zamanda həmin məntəqənin növbətçisinə göstəriş verir ki, şəxs ayılan kimi araşdırmanın aparılmasından ötrü onu polis orqanına gətirsin. Bu halda inzibati xəta ilə əlaqədar araşdırmanın müddəti artıq şəxsin ayılmasından sonra hesablanmağa başlayacaqdır.

Araşdırmanın son müddəti gətirilmiş şəxs barədə dəqiq nəticəyə gəlmədir ki, bu da cinayətin törədilməsinə görə gətirilmiş şəxsin şübhəli şəxs qismində tutulması və ya cinayət tərkibinin olmaması əsasına görə onun azad edilməsidir. RPİ (\$) -yə gətirilmiş şəxslərə dair tərtib olunan blankın "azad edilmə tarixi və saati" qrafasında məhz bu saat (vaxt) qeyd edilir. Şəxsin polis orqanında olmasının bütün müddəti araşdırmanın aparılma vaxtına daxildir. Buraya növbətçinin araşdırma aparması və rəisə məruzə vaxtı, sonradan müstəntiq tərəfindən materialların qiymətləndirilməsi və ya təhqiqatçının materialları nəzərdən keçirdiyi bütün müddət daxildir.

Araşdırmanın aparılma müddətinə və gedişatına, həmçinin gətirilmiş şəxs barəsində hər hansı rəsmi sənədin qəbul edilməsi və

araşdırma müddətinin vaxtında qurtarılmasına növbətçi nəzarət edir. Əgər 3 (üç) saat ərzində törədilmiş cinayətə görə şəxsin şübhəli şəxs qismində tutulmasına dair qərar qəbul edilməzsə, şəxs azad edilməlidir. Şəxs azad edildikdən sonra yoxlama davam etdirilə bilər. Şəxsin daha artıq müddətdə orqanın inzibati binasında qalmasına yalnız onun istintaq hərəkətlərində iştirakına zərurət olduqda yol verilir. Lakin buna görə cinayət işini başlamaq lazım gəlir. Bununla əlaqədar göstərilən əsasın həqiqiliyi barədə istintaq hərəkətlərinin protokollarında müvafiq qeydiyyat aparılmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, 3 (üç) saatlıq araşdırma müddətinin aşması hallarına əsas etibarlı ilə bunlar səbəb olur: qatma-qarışılığın olması, vəzifə səlahiyyətlərinə etinasız münasibət, şəxsin hüquq və azadlıqlarına laqeyd münasibət və s. Əsassız olaraq şəxsin orqanda saxlanması müddətinin uzadılması isə bir neçə üsulla pərdələnilir: araşdırma müddətinin sənədlərlə saxtalaşdırılması; sonradan şəxsin müəyyən səbəbdən polis orqanına qaytarılmasının səhnələşdirilməsi; şəxsin bir orqandan digər orqana göndərilməsi; inzibati həbsi həyata keçirmək üçün şəxsi inzibati xəta törətməyə təhrik etmək (polis əməkdaşına tabe olmama, xırda xuliqanlıq törətmə) və s.

Bütün bu halların praktikada aradan qaldırılması üçün gətirilmiş şəxslə araşdırma müddətinin vaxtında başa çatdırılmasının əlavə təminatı müəyyən edilməlidir. Bunlardan biri kimi qanunvericilikdə araşdırmanın maksimum müddətinin müəyyən edilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq təklif olunur ki, Azərbaycan Respublikasının "Polis haqqında" qanununa "inzibati xəta törətməsinə görə polisə gətirilmiş və cinayət törətməkdə şübhələnilməsinə görə tutulmuş şəxslər barəsində araşdırmanın son müddəti 3 (üç) saata qədər uzadıla bilər" müddəası əlavə edilsin.

**İstifadə edilmiş ədəbiyyat:**

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Adiloğlu, 2008, 544 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının İtibatı Xətəlar Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2004, 340 səh.
3. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Normativ Hüquqi Aktların Sistemləşdirilmiş Külliyyatı. I cild. Bakı: DİN-in mətbəəsi, 2004, 816 səh.
4. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Normativ Hüquqi Aktların Sistemləşdirilmiş Külliyyatı. II cild. Bakı: DİN-in mətbəəsi, 2005, 863 səh.
5. Cəfərquliyev Mirağa. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. Azərb. dilində. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
6. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010, 44 s.
7. Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28 oktyabr 1999-cu il) / Polis haqqında sənədlər toplusu. Bakı: Qanun, 2005, 156 s.
8. Бекешко С. П., Матвиенко Е.А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. - Минск: Высшэйшая школа, 1969. - 79 с.
9. Галкин И.С., Кочетков В.Г. Процессуальное положение подозреваемого. - М.: Юрид. лит., 1968. - 64 с.
10. Гуляев А.П., Данилюк С.А., Забарин С.Н. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1998. - 44 с.
11. Гуткин И.М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания. - М.: Академия МВД СССР, 1980. - 89 с.
12. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учебное пособие. - Киев: Киевская ВШ МВД СССР, 1987. - 210с.
13. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Под ред. А.М.Пекункова, А.К.Орлова. - М.: Юрид. лит., 1985. - 510 с.
14. Кудинов Л. Задержание подозреваемого // Социалистическая законность, 1979, № 4. 110 с.
15. Чувилев А. Анализ статистических данных о законности задержания подозреваемых // Социалистическая законность. 1973, № 10. 90 с.

*Агаев Саяд*

**Некоторые особенности разбирательств, проводимых в отношении лиц, доставленных в полицейские органы**

**РЕЗЮМЕ**

В данной статье затрагиваются вопросы установления причастности к преступлению лица, доставленного в полицейский орган, квалификации деяния, а в случае отсутствия состава преступления принятие решения о привлечении его к административной ответственности, об основаниях и мотивах задержания и о сроках проводимого разбирательства по законам Азербайджанской Республики.

*Agayev Sayad*

**Some peculiarities of trial concerning detainees carried out by police bodies**

**SUMMARY**

The article reviews issues of defining of the detainee's complicity in crime at police stations, classification of the action, and in case of absence of criminal element to bring him to administrative liability, the reasons and motives of detention, the terms of trial in the frame of laws of Azerbaijan Republic.

**Rəyçi: h.e.d. Qəfərov M.S.**





**Quliyev Əjdər İsrafil oğlu,**

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "DİO-da xüsusi texnika" kafedrasının rəisi, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı, polis polkovniki

## İSTINTAQ VƏ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ TƏCRÜBƏSİNDƏ SƏSLİ İNFORMASIYANIN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

UOT-34:343.131.4

*Açar sözlər: səsli informasiya, fonogram, insan nitqi, fonoskopik tədqiqat.*

*Ключевые слова: звуковая информация, фонограмма, речь человека, фonoскопическое исследование.*

Müasir dövrdə kriminogen vəziyyət cinayətkar təzahürlərin xeyli artması, hüquq-mühafizə orqanlarına qarşı müqavimətin güclənməsi, ciddi hazırlıqla törədilən cinayətlərin artımı ilə xarakterizə edilir ki, bütün bunlar cinayətlərin üstünün açılması və araşdırılması prosesini həddindən artıq çətinləşdirir.

İstintaq və əməliyyat təcrübəsinin göstərdiyi kimi cinayətlərin üstünün açılması və araşdırılmasının keyfiyyəti bir çox faktorlardan asılıdır və onların arasından hadisə yerində qalmış izlərlə iş, heç də sonuncu yeri tutmur. İzlər, cinayətin törədilmə üsulu və vasitələri, təqsirləndirilən şəxslər, eləcə də törədilmiş əməlin motiv və məqsədləri barədə vacib informasiya mənbəyidir. Onlar cinayət hadisəsini xəyalən rekonstruksiya etməyə, cinayətkarın informasiya modelini qurmağa və bunların əsasında təqsirkar subyekt barədə istintaq fərziyyələrini irəli sürməyə imkan verir.

Hadisə yerində barmaq izlərini, ayaq-qabı, qan, qoxulu maddələrlə və s. qoyulan müxtəlif izləri aşkar etmək olar. Müasir dövrdə səsli izlərin, yəni cinayətkar fəaliyyətin təsirlə səsli mühitdə yaranmış ideal və maddi formada təsbit edilmiş dəyişikliklərin aşkar edilməsi və ekspert tədqiqatı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Səsli izlərin tərkibində olan informasiyanın əhəmiyyətli olmasına görə həmin izlərin aşkar edilməsi, qeyd edilməsi, götürülməsi və tədqiqatının elmi metodlarının işlənilib hazırlanması zərurəti yaranmışdır (12, s. 181).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına 18 mart 2009-cu il tarixdə Referendumla edilmiş əlavə və dəyişikliklərin 32-ci maddəsinin 3-cü hissəsində şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı deyilir ki, "öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz" (2, s. 13).

Göstərilən amil kriminalistik fonoskopiyanın (fonologiyanın) yaranması və inkişafına yardım etmişdir. Kriminalistik



texnikanın bu sahəsinin tədqiqat obyektini (predmeti) səsli informasiyanın formalaşmasının qanunları və cinayətlərin üstünün açılması və araşdırılması məqsədilə onun istifadəsinin effektiv fəndlərinin işlənilib hazırlanması olmuşdur (4, s. 129).

Qeyd etmək lazımdır ki, insan öz gündəlik həyatında daima səslər aləmində olur (məsələn, hərəkətdə olan nəqliyyatın gurultusu, ağac yarpaqlarının xışıltısı, insanların danışığı, səs-küy). Tərədilən cinayətlər də həmçinin səs zənginliyi ilə müşayiət olunur – imdad qışqırığı, odlu silahdan atəş səsi, dava-dalaş səsləri və s. Pul tələb etmə, rüşvət, adam oğurluğu və s. bu kimi cinayətlərin üstünün açılması və araşdırılması zamanı da müstəntiq səsli informasiya ilə daha çox üzləşməli olur.

Səsli izlər orqanoleptik və texniki formada təsbit oluna bilər. Səsli izlər orqanoleptik formada eşitmə orqanlarının köməyi ilə qeyd edilir. Eşitmə orqanı ilə qavranılmış səsli iz subyektiv obrazdır və onun keyfiyyəti müəyyən hərəkət və hadisələr zamanı yaranan müxtəlif səslər barədə səsli siqnalı qavrayan insanın təsəvvürünün dərəcəsi ilə asılıdır.

Daha çox başqa insanın səsi və nitqi qavranılır. Bu qavrama özündə səsi və nitqi birləşdirən çox mürəkkəb bir prosesdir. İnsanın səsi fikir, hiss, təəssüratlarının (nitq, ağlama, nəğmə) ifadəsi üçün xidmət edir və yaxud qırtlaq əzələlərinə hər hansı qıcıqların təsiri nəticəsində reflektor hərəkətlərin (asqırma, öskürək) nəticəsidir. Səslərin qavranmasını eşitmə orqanları təmin edir. Eşitmənin dəqiqliyi insana imkan verir ki, danışanlar arasında fərqi tutub, onları bir-birindən ayıra bilsin.

Şəxsi şifahi nitqin fiziki parametrlərinin fərdi xarakteristikasına və psixoloji xüsusiyyətlərinə görə, həmçinin insanın səs nümunələrini qavramaq, yadda saxlamaq və müqayisə etmək bacarığına görə

şifahi nitqilə tanımaq mümkündür.

Texniki formada səsli izlər informasiya daşıyıcısına yazma yolu ilə qeyd edilir. Yazı müxtəlif səs yazma cihazları (avadanlığı) ilə həyata keçirilir. İstintaq təcrübəsində audioyazı üçün müxtəlif növ xarici məişət maqnitofon və diktofonlarından istifadə edilir (10, s. 47).

Son vaxtlar ədəbiyyatda audioinformasiyanın rəqəmsal yazısının tətbiqi problemləri geniş müzakirə edilir. Sübutların qeydiyyatı üçün rəqəmsal metodların tətbiqinə qarşı etirazlar əsasən onunla bağlıdır ki, rəqəmsal yazının kompyuterdə emal edilməsi yolu ilə qeyd alınmış məlumatlar "redaktə" edilə və saxtalaşdırıla bilər. Buna görə də kriminalistik məqsədlərlə rəqəmsal yazının elə metodları tətbiq edilməlidir ki, onlar informasiyanı etibarlı şəkildə təsbit etsin və dəyişdirilməsi üçün hər hansı texniki müdaxiləni istisna etsin. Müasir şəraitdə belə metodlar birdəfəlik qeydiyyat (yazı) disklərində audioinformasiyanın lazerli rəqəmsal yazmanın tətbiqilə həyata keçirilir.

Fonoqramların əldə edilməsi haqqında məsələ böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şərti olaraq onları iki böyük qrupa bölmək olar:

- 1) prosessual yol ilə əldə edilmiş fonoqramlar;
- 2) qeyri-prosessual yol ilə əldə edilmiş fonoqramlar.

Fonoqramlar baxış (AR CPM-in 236-cı maddəsi), axtarış və götürmə (AR CPM-in 242 və 245-ci maddələri), şəxsi axtarış və götürmə (AR CPM-in 246-cı maddəsi) zamanı aşkar edilə və götürülə bilər. Belə hallarda əldə edilmiş fonoqramlar baxışdan keçirilir, dinlənilir və Azərbaycan Respublikası CPM-in müvafiq maddələrinə uyğun olaraq maddi sübut (AR CPM-in 128 və 137-ci maddələri) qismində cinayət işinin materiallarına əlavə edilir (1).



Xatırladaq ki, fonogramları müəyyən istintaq hərəkətlərinin icraatı zamanı müstəntiq özü və yaxud onun tapşırığı ilə digər şəxs hazırlaya bilər. Belə vəziyyət dindirmə, üzləşdirmə zamanı baş verir ki, bu zaman dindirilən şəxslərdən əldə edilən informasiyanın qeydiyyatı üçün əlavə üsulun tətbiqi barədə müstəntiq qərar qəbul edir (7, s. 37). Bir sıra hallarda audioyazıdan istifadə etmək məqsədəuyğundur, məsələn, ağır və xüsusilə ağır cinayət törədildikdə, şübhəli şəxslər ilkin dindirmələrdə istintaqla əməkdaşlıq etməyə razılıq verərkən özləri və digər iştirakçılar barədə qismən də olsa doğru ifadələr verən zaman, zərərçəkmiş ağır yaralı olarkən (odlu silahdan və ya kəllə travması ilə) onun sağ qalması təhlükə altında olan halda, reanimasiya şəraitində üzləşdirmənin keçirilməsi mümkün olmadıqda və s. (5, s. 124).

Azərbaycan Respublikası CPM-in 259-cu maddəsi – telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların və ya başqa məlumatların ələ keçirilməsi məsələlərini nizamlayır. Göstərilən bu istintaq hərəkətləri isə səsyazma cihazları istifadə olunmadan ümumiyyətlə keçirilə bilməz (1).

Səsyazma həm də cinayətin törədilməsi faktına daha yaxın olan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişatında istifadə edilə bilər. Bir çox hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı informasiyanı qeyd edən texniki vasitələrin tətbiqi hesabına cinayət iştirakçılarının sövdələşməsini, hədə-qorxu ilə tələb etməni, aldatma, rüsvayedic məlumatlar yaymaqla hədələməni, həmçinin cinayət təşkilatçılarının hərəkətlərini sübut etmək olur.

Lakin digər tərəfdən, prosesual şərt və zəmanətlərdən kənarında əldə edilən operativ məlumatlar faktiki məlumatların əldə edilməsinin cinayət-prosessual

qaydalarının təmin etdiyi doğruluq dərəcəsinə malik deyil. Bu baxımdan cinayət işi üzrə sübutlar sistemində operativ informasiyanın normativlərlə təsbit edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əməliyyat-axtarış yolu ilə əldə edilmiş məlumatların cinayət prosesində istifadəsi müəyyən çətinliklər təşkil edir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması nəticəsində əldə edilmiş faktiki məlumatların qiymətləndirilməsinin mümkünlüyü həmişə kifayət qədər mürəkkəb olub, çünki belə tədbirlərin təşkili və keçirilmə taktikası barədə məlumatları adətən açıqlamaq olmaz. Lakin cinayət işi başladıqdan sonra təhqiqat və ya istintaq zamanı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri cinayət-prosessual qanunvericiliyə uyğun olaraq yoxlanıldıqdan sonra həmin cinayət işində sübut kimi istifadə edilə bilər ("ƏAF haqqında" AR Qanununun 16.1-ci maddəsi) (3, s. 14). Eyni zamanda, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar "ƏAF haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun əldə olunduqda və Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə (AR CPM-in 137-ci maddəsi) uyğun təqdim edildikdə və ya yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər (1).

Vətəndaşların əldə etdiyi video və səsyazma materiallarının cinayət-prosessual fəaliyyət sferasına cəlb olunması şəxsi istifadədə olan məişət texnikasının sayının xeyli artması ilə bağlıdır. Həmin texnikanın köməyiylə təsadüfən və ya bilərəkdən araşdırma üçün maraq kəsb edən məlumatlar yazılır. Cinayət hadisəsilə birbaşa əlaqəsi olmayan belə yazılar, sırf "məişət" xüsusiyyətinə malikdir, digərlərinin tərkibində isə cinayətkarların sövdələşməsi (birgə razılığı) barədə məlumat, rüsvət alanın tələbləri, hədə-qorxu gələn şəxsin təhdidləri və s. qeyd oluna bilər (11, s. 34).





Q.İ.Povreznyuk hesab edir ki, cinayət prosesi sferasına cəlb olunan fonogramlar aşağıda göstərilən mənşəyə malik olur:

1. Təhqiqatın və məhkəmə araşdırmasının predmeti olan müxtəlif vəziyyətlərin şərhində istifadə məqsədi ilə fiziki şəxslər tərəfindən səsyazmanın tətbiq olunmasının nəticəsidir (16, s.152).

Belə fonogramların qeydə alınması əksər hallarda sübutetmənin digər vasitələri olmadıqda və yaxud onların əldə edilməsi çətinləşdikdə həyata keçirilir. Bundan başqa, belə yazıların aparılması şəxsi xarakterli səbəblərlə də şərtləndirilə bilər (məsələn, atalığı müəyyən edərkən və s.). Əksər hallarda belə yazma prosesi hədə-qorxu və ya xuliqanlıq faktları, pul tələb etmə və rüşvət alma, cinayətkar qrupun sövdələşməsi (tərkibdən iştirakçılardan biri çıxarkən və ya uzaqlaşarkən), yalançı şahidlik və s. qeyd edilərkən həyata keçirilir. Adətən belə səsyazma gizli aparılır və şifahi nitqi informasiya daşıyıcısına qeyd olunan şəxslər bu barədə xəbərsiz olur. Əksər hallarda fonogramda telefon danışqları, nadir hallarda isə bilavasitə təmas yolu ilə aparılan informasiya mübadiləsi qeyd olunur.

Artıq təcrübə könüllü olaraq təhvil vermə protokolunun fonogramlara əlavə edilməsi kimi tərtib edilmə yolu ilə gedir. Onların sübutetmə əhəmiyyəti işə aidiyyətinin prosessual qaydada aydınlaşdırılması mümkünlüyündən asılıdır.

2. Şəxsi istifadə üçün nəzərdə tutulan məişət fonogramları, adətən ailə mərasimləri və əlamətdar günlər ilə əlaqədar hazırlanır. İstintaq üçün maraq kəsb edən məlumatlar onlarda düşünülmüş formada yox, təsadüfən qeydə alınır, çünki səsyazma prosesinin özü buna səbəb olan cinayət hadisəsilə birbaşa əlaqədə olmur.

Göstərilən qruplarda fonogramlar cinayət işi üzrə sübutedici əhəmiyyətə ma-

lik ola bilər və bunlar protokollaşdırılmadır (AR CPM-in 51.6-cı maddəsi). Bu halda audioyazının doğruluq zəmanətini təmin etmək və onun əldə edilməsinin qanuni mənbəyini göstərmək lazımdır (1).

3. Cinayət törətmə vasitəsi qismində. Bura böhtan məlumatları və yaxud naliyiq məzmununda informasiyanı yayan radioxuliqanların istifadə etdiyi audioyazıları aid etmək lazımdır.

4. Cinayət törətmə predmeti olmuş fonogramlar. Bura satış məqsədilə surətlərin hazırlanması üçün oğurlanmış və ya saxtalaşdırılmış səsyazmalar aid edilə bilər.

Cinayət prosesindən kənar təşkilatlar və vətəndaşlar tərəfindən əldə edilmiş video və səsyazma materiallarına qanunda göstərilən müvafiq növ sübutların mövcudluğundan asılı olaraq ya maddi sübut kimi (AR CPM-in 128-ci maddəsi), ya da ki sənədlər (AR CPM-in 135-ci maddəsi) kimi baxıla bilər (1). Fərqləndirməklə əlaqədar çətinlik yaranan hallarda, V.A.Sementsov qeyd etdiyi kimi, video və səsyazma materiallarına maddi sübutlarla rəftar qaydalarını şamil etmək lazımdır (12, s. 18-19).

Bir çox hallarda müstəntiq şərti olaraq audiodaşıyıcıda qeyd edilmiş səsli informasiyanı tədqiq edir. Bu informasiya isə insanın şifahi nitqindən və səsli mühitdən, yəni təbii və süni mənşəli səs izləri sistemindən ibarətdir.

İnsanın şifahi nitqi fiziki baxımdan mürəkkəb anatomik-fizioloji sistemin fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn akustik siqnaldır və bu sistemə mərkəzi sinir sistemi və nitq aparatı daxildir. İstənilən insanın şifahi nitqi sabit akustik, leksik, frazeoloji (metaforalar, inversiyalar, şablon frazalar və s.) əlamətlər toplusuna malikdir ki, ayrılıqda hər biri insana xas olan ekspressivlik, emosionallıq və s. xüsusiyyətlərlə xarakterizə edilir.





Şifahi nitq müəyyən əlamətlər toplusu ilə xarakterizə edilir ki, məhz bunlar texniki vasitənin köməyiylə yazılmış səs və nitq sahibini identifikasiya etməyə imkan verir.

Şifahi nitqin əlamətlərinin aşağıdakı təsnifatı göstərilmişdir.

1. Səsin yüksəkliyi, qüvvəsi (gücü) və tembri barədə informasiya daşıyan əlamətlər danışanın nitq traktının quruluşunun fərdi xüsusiyyətlərini, səs aparatının quruluşu və fəaliyyətində patoloji dəyişikliklərin mövcudluğunu əks etdirir.

2. Nitq orqanlarının koordinasiya edilmiş (uzlaşdırılmış) hərəkət vərdişlərini əks etdirən artikulyasiya əlamətləri. Artikulyasiyanın xarakteri danışq zamanı artikulyasiya aparatının işinin dəqiqliyindən asılıdır, bu da öz növbəsində ayrı-ayrı səslərin tələffüzünün aydınlığına təsir edir. Belə əlamətlərə nitqin tempi, nitq pauzaları, intonasiya aiddir.

3. Bütövlükdə danışq nitq normalarının mənimsənilməsini və onların yaradıcılıqla istifadəsini, yəni konkret danışq vəziyyətində müvafiq səs vasitələrini istifadə etmək bacarığını əks etdirən nitq mədəniyyəti əlamətləri göstərilmişdir. Belə əlamətlərə aiddir: nitqə yiyələnmə səviyyəsi, söz ehtiyatı, nitqin normativliyi, fikrin ifadə edilməsi üslubu və s.

4. Danışanın zahiri əlamətləri konkret ünsiyyət şəraitində onun nitq davranışının xüsusiyyətləri və adekvatlığından irəli gələrək müəyyən edilə bilər. Belə əlamətlərə danışanın cinsini, yaşını və boyunu aid etmək olar.

Kriminalistik ekspertiza nəzəriyyəsinə şifahi nitqin digər təsnifatları da təklif edilmişdir. Belə ki, identifikasiya əlamətlərini ümumi və xüsusi əlamətlərə bölmək olar (14, s.170).

Ümumi əlamətlər bütövlükdə insan nitqinə xas olan özəllikləri, xüsusi əla-

mətlər isə onun elementlərinin, nitq vərdişlərinin ayrı-ayrı tərəflərini əks etdirir. Ümumi və xüsusi əlamətlər bir-birilə əlaqədərdir, lakin birincilər əsasdır. Bura aid edilməlidir: şifahi nitqə yiyələnmə səviyyəsi, eləcə də qrammatika və ədəbi tələffüzü öyrənən orfoepiyanın müəyyən normativ tələblərinə olan uyğunluqlar.

Səslənən nitqin xüsusi əlamətləri (temp, ritm, səlislik və s.) üç qrupa bölünür: ordinar (adi), patoloji, sporadik (təsadüfi). Nitqyaradıcı traktın normal fəaliyyəti prosesində yaranan və artikulyasiya-səs vərdişlərilə şərtləndirilən əlamətlər – ordinar (adi) əlamətlərdir.

Patoloji əlamətlər (nitq pozuntusu əlamətləri) nitq, səs və eşitmənin anadangəlmə və sonra yaranan anomaliyaları nəticəsində əmələ gəlir.

Sporadik (təsadüfi) əlamətlər isə səs və nitqdə təsadüfi faktorların təsiri altında (ağrı, alkoqol və ya narkotik sərxoşluq, zökəm və s.) yaranan tək-tək və dəyişkən əlamətlərdir.

Seçilmə üslubuna görə səs və nitqin identifikasiya əlamətlərini iki əsas qrupa bölmək olar: persepsiyalı (qavrayışlı) və instrumental. Persepsiyalı əlamətlər – insan qavrayışı əsasında seçilən əlamətlərdir. Onlar arasında səs keyfiyyətinin eşitmə qiymətini güman edən auditiv əlamətlər və eşitmə qavrayışı əsasında səslənən mətnin linqvistik analizi yolu ilə seçilən linqvistik əlamətlər var.

Instrumental əlamətlər texniki vasitələrin köməyiylə qavranılan əlamətlərdir. Onlar arasında akustik və riyazi əlamətləri seçmək olar. Akustik əlamətlərə görə səs dalğasının istənilən parametrinə rəqəmsal və ya qrafik model şəklində olan elektrik analoq dalğa uyğun gələ bilər. Riyazi əlamətlər isə nitqin yaranmasına xas olan xüsusi riyazi modellərin köməyiylə əldə edilmiş əlamətlərdir (13, s. 301).



Şifahi nitq əlamətlərini öyrənərkən identifikasiyalı və diaqnostik məsələlərin həll edilməsi mümkündür. Səs və səsənən nitqə görə insanın kriminalistik identifikasiyasının əsası – fonogramda qeyd edilmiş səs və nitqdə, həmçinin nümunə olan fonogramda təqdim edilmiş səs və nitq arasındakı fərdi-konkret bərabərliyin (eyniliyin) təyin edilməsi üçün yetərli olan sabit əlamətlər kompleksinin üzə çıxarılmasından ibarətdir.

Şifahi nitqin fonoskopik tədqiqatı həm də aşağıdakılardan ibarət olan diaqnostik məsələlər kompleksini həll edir:

1) insanın şifahi nitqinin formalaşdığı coğrafi rayonun və uzun müddət yaşaması ehtimal olunan yerlərin təyin edilməsi;

2) şəxsin sosial xarakteristikasının müəyyən edilməsi – təhsil, peşə, mədəniyyət səviyyəsi;

3) danışq zamanı insanın emosional vəziyyətinin aydınlaşdırılması;

4) danışanın bəzi fiziki xarakteristikasının müəyyən edilməsi: onun zahiri əlamətləri, yaşı, cinsi, xəstəliyi (səhhəti), nitq aparatının vəziyyəti;

5) insanın psixiki xarakteristikasının müəyyən edilməsi;

6) mətni tələffüz etmə tipinin təyin edilməsi (hazırlıqsız, vərəqə baxmaqla oxuma və s.).

Yuxarıda sadalananlar əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, cinayətlərin üstünün açılması və araşdırılması zamanı səsli izlərin əhəmiyyəti böyükdür. İstintaq hərəkətlərinin icraatı zamanı müstəntiq çalışmalıdır ki, səsli izləri aşkar etsin, onları düzgün qeyd etsin ki, sonradan cinayəti törətmiş şəxs barədə, hadisə baş verən şərait və tətbiq olunmuş texniki vasitələr barədə kriminalistik əhəmiyyətə malik lazımi informasiyanı əldə edə bilsin.

### İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2010.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2010.
3. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti" haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2010.
4. Musayev H., Əliyev L., Rəhmanov C. Məhkəmə-fonoskopik ekspertizası. Bakı, 2007.
5. Sarıcalinskaya K.Q. Kriminalistika. Dərslik. Bakı, 1999
6. Грамович Г.И. Основы криминалистической техники. Минск, 1981.
7. Каганов А.Ш. Криминалистическая экспертиза звукозаписей. М., 2005.
8. Коршунов В.М. Следы на месте происшествия. Обнаружение, фиксация, изъятие. М., 2001
9. Леви А.А. Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами. Киев, 1980.
10. Поврезнюк Г.И. "Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений. М., 2005.
11. Приказчиков В.П., Резван А.П., Пухов Е.И., Шувалов Н.В. Тактика аудиозаписи и видеосъемки при производстве следственных действий. Волгоград, 2000.
12. Семенцов В.А. Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя. М., 1997
13. Сулейманов Д.И. Криминалистика. Баку, 2000.
14. Шейфер С.А. Следственные действия. М., 1981.



*Гулиев Аждар*

**Характерные особенности звуковой информации в следственной и оперативно-розыскной практике**

**РЕЗЮМЕ**

В научной статье отображены сущность звуковой информации при раскрытии и расследовании преступлений в современных условиях, а также характерные особенности обнаружения и экспертного исследования звуковых следов в следственной и оперативно-розыскной практике.

*Guliyev Ajdar*

**Characteristic features of acoustic information in investigative and operational-search practice**

**SUMMARY**

The article deals with the essence of the acoustic information used during disclosure and investigation of crimes in present conditions, as well as peculiarities of detection and expert analysis of acoustic traces in investigative and operational-search practice.

*Rəyçi: h.f.d. Ağayev S.*



**Mikayılov Anar Səhrab oğlu,**

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "Cinayət prosesi" kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı

## XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TƏHQİQAT ORQANLARININ FƏALİYYƏTİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ (OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİ)

UOT-34:343.13

*Açar sözlər:* təhqiqat, ibtidai istintaq, cinayət-prosessual qanunvericilik.

*Ключевые слова:* дознание, предварительное расследование, уголовно-процессуальное законодательство.

*Key words:* investigation, preliminary inquiry, criminal-procedural legislation.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin aparılması, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarını cinayətkar qəsdlərdən mühafizə etmək, törədilmiş hüquq pozuntusunu tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırmaq hər bir dövlətin təhqiqat orqanlarının prioritet vəzifələrindən biridir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin, onun praktikada tətbiqinin daha operativ olmasını təmin etməlidir. Bu səbəbdən hüququn müxtəlif sahələri üzrə müqayisəli tədqiqatın aparılması, xarici dövlətlərin, xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlil edilməsi vacibdir.

Diqqətinizə təqdim edilən məqalənin əsas məqsədi ABŞ, Fransa, Almaniya, İspaniya, İtaliya, Polşa, Rusiya Federasiyası və Qazaxıstan Respublikası kimi inkişaf etmiş ölkələrin təhqiqat orqanlarının fə-

aliyyətinin müqayisəli şəkildə verilməsi və müsbət təcrübə kimi təhlil edilməsidir.

ABŞ-da ilkin təhqiqatın aparılması ittihamın elan edilməsi və ittihamın məhkəmədə müdafiə olunması üçün kifayət edən sübutların tədqiq edilməsi ilə başlayır. Məhkəməyəqədər təhqiqat mərhələsində ittihamedicinin sübutların əldə edilməsi, hüquq normaları ilə həm nizama salınan (məsələn, hadisə və ya axtarış, yerində sübutların əldə edilməsi, şübhəli şəxsin tutulması, dindirilməsi və s.), həm də nizama salınmayan (məsələn, gizli informasiya mənbələrindən istifadə edilməsi və s.) bu kimi digər tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır (1, s. 71).

Hüquqtətbiqedicinin orqanların tədqiq etdiyi cinayət işlərinin əksəriyyəti olmasa da, mühüm bir hissəsinin təhqiqatı polis tərəfindən aparılır. Sonra isə görülən işlərin gedişinə və nəticələrinə dair məhkəmə orqanlarına ifadə verməli olurlar. Qeyd etmək lazımdır ki, baş vermiş cinayət hadisəsi ilə üzləşən ilk rəsmi şəxs "xətt-polisidir" (1, s. 71). "Xətt-polisi – bu, polis idarəsinin hansı şöbəsində işləməsindən, polis idarəsinin əsas funksiyalarının hansı, müxtəlif növ cinayətlərlə mübarizə, cinayət işinin təhqiqatı, mühafizə etmək, nəqliyyat vasitələrinin hərəkətlərinə nəza-





rət etmək və s. olmasından asılı olmayaraq, and içmiş polis əməkdaşdır" Məhz o, diskresion hakimiyyəti həyata keçirməyin geniş imkanlarına malikdir. Hüquqtəbqiçedici orqanların fəaliyyətinin sonrakı gedişi, çox zaman onun aidiyyəti olaraq qəbul etdiyi qərarlardan asılı olur.

Cinayətin törədilməsində şübhəli şəxsin hadisə yerində saxlanması və ya saxlanılmamasından asılı olaraq "xətt-polisi" cinayətin izlərini və maddi sübutların toplanılması, yoxlanılması və aşkara çıxarılması üçün hadisə yerini mühafizə etməlidir. Yerli polis idarələrində, bölmə və şöbələrində hadisə yerinə baxış, cinayət işlərinin müəyyən edilməsi və s. ilkin təhqiqatlarda əsas məsuliyyəti "xətt-polisi" daşıyır. Onlar təhqiqatın gedişində sübutların alınması, tədqiqi və yoxlanılması ilə bağlı bir sıra hüquqi məcburetmə tədbirləri – həbsetmə, axtarış və şübhəli şəxsin dindirilməsi kimi istintaq və digər prosessual hərəkətlər həyata keçirirlər. Cinayətin törədilməsində və ya cinayətin törədilməsinə hazırlıqda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məqsədi ilə tutulması həbsetmə hesab olunur. Həbsetməni adətən hüquqtəbqiçedici orqanların səlahiyyətli subyektləri həyata keçirirlər. Həbsetmə üçün hüquqi əsas "orderdir". ABŞ Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən həbsetmə hüquqi məcburetmə tədbiri kimi məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətlərinə aiddir. Ancaq müəyyən hallarda həbsetməni rəsmiləşdirmək və ya həbsetmə üçün lazımı qədər əsas olmadıqda, həbsdən azad olunması üçün həbs edilmiş şəxsin dərhal və heç bir gecikdirilmə hallarına yol verilmədən məhkəməyə gətirilməsi şərti ilə qanunvericilik ordersiz də həbsetməyə icazə verir.

Qanun və məhkəmə təcrübəsi onu

rəhbər tutur ki, cinayətin törədilməsində bu və ya digər dərəcədə iştirakı sübut etməyə, yəni ona ittihamı elan etməyə əsas verən kifayət qədər dəlillər toplandıqdan sonra şəxs həbs edilə bilər. Ona görə də cinayətin törədilməsində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin həbs edilməsi ilə ona ittihamın elan olunması eyni vaxtda olmalıdır. Qanun federal hüquqtəbqiçedici orqanların əməkdaşlarına həbsetmə zamanı orderin olmasını heç də həmişə vacib hesab etmir. Ancaq həbsetmə zamanı polis öz xidməti vəsiqəsini göstərməklə, onu həqiqətən də hakimiyyət nümayəndəsi olduğunu təsdiq edən şəhadətnamə kimi təqdim etməlidir. Daha sonra həbs edilən şəxsə nədə ittiham olunduğunu və onun həbs edilməsinə orderin olması bildirilməlidir. Hətta həbs edilənin tələbi ilə bu orderin mümkün qədər tez təqdim edilməsi zəruri şərtlərdən biridir. Əgər bunu etmək mümkün deyildirsə və həbsetmə ordersiz icra olunmuşdursa, o zaman həbsetmə haqqında məsələlərə məhkəmə orqanlarında baxılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə təcrübəsində müəyyən edilmiş qaydada müvafiq olaraq həbs olunmuş şəxsin əlbarmaq izləri götürülə bilər və hətta zərurət yaranarsa, izlərin şəkli çəkilə bilər. Polis orqanları tərəfindən həbs olunmuş hər bir şəxsə izah olunmalıdır ki, o, ifadə verməkdən imtina edə bilər, həmçinin ona qarşı harada və hansı orqanlarda ittiham elan olunacaqdır. Daha sonra həbs olunmuş şəxsə müdafiəçi ilə təmin edilməsi və müdafiəçini seçmək hüququnun olması ətraflı izah edilməlidir.

ABŞ-da məhkəməyəqədər icraat polis və attorney (prokuror araşdırması) xidməti tərəfindən sübutların toplanılması, yoxlanılması və ittihamın əsaslandırılması formasında həyata keçirilir. Belə ki, araşdırmanın aparılması və onun



rəsmiləşdirilməsi konkret cinayət işi üzrə məlumatların idarəyə daxil olduğu və qeydiyyatla alındığı andan başlanması nəzəriyyə və təcrübədə artıq qəbul edilmişdir (3, s. 21).

Fransa cinayət-prosessual qanunvericiliyinin strukturunda təhqiqatın özünəməxsus mövqeyi Avropanın əksər ölkələri üçün səciyyəvidir, lakin təhqiqat barədə təsəvvürlər Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi ilə fərqli şəkildə qeyd olunur. Məsələn, əgər Rusiyada təhqiqat cinayət işinin başlanması mərhələsinin ardınca gələn ibtidai araşdırma kimi qeyd olunursa, Fransada isə təhqiqata başqa cür yanaşma var. Belə ki, bu ölkənin cinayət-prosessual qanunvericiliyində ibtidai araşdırma və onun formaları anlayışı yoxdur. Təhqiqat və ibtidai istintaq cinayət mühakimə icraatının əsas və başlanğıc mərhələsidir. Həmçinin təhqiqat prosesinin birinci mərhələsi olmaqla cinayət təqibinin başlanması mərhələsindən sonra deyil, yalnız ona qədər aparıla bilər (3, s. 18-19).

Fransa cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən təhqiqat orqanlarının fəaliyyəti iki formada həyata keçirilir:

1) aşkar cinayətlərin (xətaların) təhqiqatı;

2) ilkin təhqiqat.

Aşkar cinayətlərin (xətaların) təhqiqatının realizəsinin xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilir:

– cinayət törədildiyi məqamda və ya dərhal sonra aşkar olunduqda;

– cinayətdən az sonra zərər çəkmiş və şahidlər şübhəli şəxsə işarə etdikdə;

– şübhəli şəxsin üzərində onun cinayətdə əlinin olmasını güman etməyə əsas verən əşyalar və ya izlər aşkar edildikdə;

– cinayət yaşayış mənzilində baş verən halda və onun sahibi hadisə törədilən

yeri mühafizə etmək üçün prokuroru və yaxud məhkəmə polisinin zabiti dövlət etdikdə.

İbtidai təhqiqatın aparılmasının proseduru isə çox fərqlidir və bu fərqi aşağıdakı şəkildə görmək mümkündür:

– təhqiqatın açılmasına formal bəhanələr (səbəblər) və digər çətinliklər olmadıqda;

– prosesual hərəkətlərin formalizmi;

– məhkəmə polisində prosesual məcburetə vasitələrinin yoxluğu (saxlamadan başqa) (3, s. 6).

Fransa cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən təhqiqat orqanlarının subyektləri başqa ölkələrlə çox fərqlidir və onların təsnifatı aşağıdakı ardıcılıqla qeyd olunur. Bunlara, əsasən, məhkəmə polisinin zabidləri, məhkəmə polisinin agentləri və onların köməkçiləri və məhkəmə polisinin bəzi funksiyalarına malik məmurlar və agentlər aiddir.

Almaniya Federativ Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə müvafiq olaraq təhqiqatın təşkili əsasən sərbəst olaraq sübut etmə formasında aparılır, yəni təhqiqat orqanı təkə istintaq hərəkətlərini və prosesual qətimkan tədbirlərini deyil, həm də qeyri-aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirlərini də həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Məsələn, telefon danışqlarına qulaqasma və s.

Polşa cinayət-prosessual qanunvericiliyinə görə təhqiqatın aparılması yalnız aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

– sübutların təmin olunmasına ehtiyac varsa;

– sübutların itirilməsi və ya təhrif olunması təhlükəsi mövcuddursa;

– istintaq hərəkətlərinin icraatında hər hansı gecikdirilmə halı yolverilməzdirsə.

Rusiya Federasiyasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə görə təhqiqatın



formalarının, Fransada olduğu kimi, iki istiqamətdə aparılması qeyd olunur. Lakin onun realizə mexanizmi olduqca fərqlidir. Belə ki:

1) RF CPM-in 32-ci fəslə ilə müəyyən edilmiş qaydada barəsində ibtidai istintaqı məcburi olmayan cinayət işləri üzrə təhqiqat;

2) RF CPM-in 157-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada barəsində ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi.

Qeyd olunan formada həyata keçirilən təhqiqatın təşkili əsasən törədilmiş cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin və təşkilatların hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsi, qanunsuz və əsassız ittihamdan, mühakimədən, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasından şəxsiyyəti müdafiə etmək, cinayətlərin üstünün açılması, cinayət işləri üzrə icraatı tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırmaq, mülkiyyəti hüquqazidd əməllərdən qorumaq və cinayət işləri üzrə praktiki tədbirləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Təhqiqatın təşkilini daha operativ aparmaq, cinayətkarlığa qarşı mübarizəni gücləndirmək məqsədi ilə və cinayət törətmiş şəxslərin xəbərdar edilməsi üçün təhqiqatçı:

- cinayətlər barədə ərizə və məlumatlar üzrə təhqiqat icraatı və yoxlamalar zamanı onların törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitləri aşkar edir və müəyyən edilmiş qaydada onların aradan qaldırılmasına dair tədbirlərin görülməsi barədə müvafiq orqan, müəssisə və təşkilatlara təqdimatlar göndərir;

- cinayətin törədilməsinə yardım etmiş səbəb və şəraitlərin aradan qaldırılması barədə göndərilən təqdimatlar müəssisə və təşkilatların vəzifəli şəxsləri tərəfindən icra olunmadıqda qüvvədə

olan qanunvericiliyə görə müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün prokurorluq orqanlarına məlumat verir;

- cinayətkar qəsdlərdən zərər çəkmiş şəxslərin davranışını dəyişmək məqsədilə profilaktiki fəaliyyət həyata keçirir;

- barəsində azadlıqdan məhrum etməklə bağlı olmayan qətimkan tədbiri seçilən, həmçinin profilaktiki uçota qoyulmaq üçün DİO-nun müvafiq orqanlarını məlumatlandırır;

- əmək kollektivlərində və əhali qarşısında hüquqi mövzuda məruzə və (cinayətin qurbanı olmuş şəxsin) mühazirələrlə çıxış edir, söhbətlər aparır;

- KİV-də çıxış edir.

Rusiyanın cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə Qazaxıstanın cinayət-prosessual qanunvericiliyinə nəzər saldıqda hər iki dövlətin təhqiqat orqanlarının səlahiyyətli subyektlərində bir neçə oxşar və fərqli anlayışlara rast gəlmək olar.

İlk öncə RF təhqiqat orqanlarının subyektlərinə nəzər yetirək:

- federal qanunlara uyğun olaraq ƏAF həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan RF daxili işlər orqanları və icra hakimiyyətinin digər orqanları;

- məhkəmə pristavları, federal xidmətin orqanları;

- hərbi hissə və birləşmə komandirləri və hərbi müəssisə və qarnizon rəisləri;

- federal orqanların yanğından mühafizə xidməti.

Həmçinin RF CPM-in 146-cı maddəsinə görə cinayət işlərinin açılması və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icrasını aşağıdakı subyektlər həyata keçirə bilirlər:

- uzaq səfərdə olan gəmilərdə törədilmiş cinayətlərə dair işlər üzrə müvafiq istintaq hərəkətləri gəmi kapitanlarına həvalə edilir;





- uzaq geoloji-kəşfiyyat ekspedisiyalarının yerləşdiyi ərazidə törədilmiş cinayətlərə dair işlər üzrə müvafiq istintaq hərəkətləri ekspedisiyaların rəhbərlərinə həvalə edilir;

- diplomatik nümayəndəliklərin və konsulluqların ərazilərində törədilmiş cinayətlərə dair işlər üzrə müvafiq istintaq hərəkətləri nümayəndəliklərin və konsulluqların rəhbərlərinə həvalə edilir.

Qazaxıstan Respublikasının CPM-inə görə təhqiqat orqanlarının subyektləri aşağıdakılardır:

- daxili işlər orqanları;
- milli təhlükəsizlik orqanları;
- ədliyyə orqanları;
- maliyyə polisi orqanları;
- gömrük orqanları;
- hərbi polis orqanları;
- sərhəd hissələrinin komandirləri;
- hərbi hissə, birləşmə komandirləri, hərbi polis orqanı olmadığı halda hərbi müəssisə və qarnizonların rəisləri;
- Qazaxıstan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin, konsulluq müəssisələrinin və səlahiyyətli nümayəndəliklərin rəhbərləri;
- yanğından mühafizə xidmətinin orqanları.

Qeyd olunduğu kimi, hər iki dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq daxili işlər orqanları, hərbi hissə, birləşmə komandirləri, qarnizonların rəisləri, yanğından mühafizə xidmətinin orqanları və diplomatik nümayəndəlik və səfirliklərin rəhbərləri cinayət– prosesual qanunvericiliyə əsasən cinayət hadisəsi baş verərkən araşdırma aparmaq və zəruri qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdirlər. Çünki bu subyektlər işin faktiki hallarının aşkar edilməsi, müəyyən edilməsi və həmçinin cinayət törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üzrə

təhqiqat orqanlarının məhkəməyəqədər fəaliyyətinin realizəsinin prosesual qaydasını həyata keçirirlər.

İspaniya qanunvericiliyinə görə DİN-in tərkibində cinayətlərin təhqiqatı departamenti (mərkəzi cinayət təhqiqatları briqadası və mərkəzi cinayətlərin eyniləşdirilməsi departamenti) fəaliyyət göstərir. Polis tərəfindən təhqiqatın aparılması zərər çəkmiş şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq rəsmi ittihamlı işlər (ciddi cinayətlər) üzrə, zərər çəkən şəxsin xahişi ilə xüsusi ittihamlı işlər üzrə aparılır.

İtaliya qanunvericiliyində isə cinayət işlərinin təhqiqatını ittiham orqanları (prokurorluq) və məhkəmə polisi həyata keçirirlər. Məhkəmə polisi təsnifata əsasən istintaq orqanlarının tərkib hissəsidir. Onun əsas vəzifələrinə cinayətlər haqqında məlumatların toplanılması, cinayətkar hərəkətlərin nəticələrinin xəbərdar edilməsi, sübutların toplanılması, yoxlanılması və qiymətləndirilməsi daxildir. Ölkənin əsas polis qüvvəsi təhlükəsizlik polisi və hərbi polistir (karabinerlər). Bundan başqa, məhkəmə polisinin vəzifələrini qanunla səlahiyyət verilmiş digər dövlət orqanlarının qulluqçuları da yerinə yetirə bilər. Məsələn, gömrükçülər (2, s. 433).

Beləliklə, qeyd olunan xarici ölkələrin təhqiqat orqanlarının fəaliyyətini tədqiq edərkən müəyyən edildi ki, bu orqanların vəzifələri, məqsədləri, fəaliyyət prinsipləri insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsindən, pozulmuş hüquqların bərpa edilməsindən, vurulmuş ziyanın miqdarının müəyyən edilməsindən, həmçinin törədilmiş cinayətlərin tam, hərtərəfli, obyektiv və hüququn ümumi prinsiplərinə uyğun olaraq araşdırılmasından ibarətdir.



**İstifadə olunmuş ədəbiyyat:**

1. Hüquqi dövlət və qanun. Bakı, 1998.
2. Qəfərov Məhdəd, Eyvazov Hikmət. Hüquq-mühafizə orqanları: Dərslik. Bakı: Qanun, 2010
3. Дознание в органах внутренних дел. Схемы. Н.В.Румянцева, Ф.К.Зиннурова. М.: Закон и право. 2010

*Микаилов Анар*

**Сравнительный анализ деятельности органов дознания зарубежных стран  
(схожие и отличительные черты)****РЕЗЮМЕ**

Главной целью данной статьи является сравнение деятельности органов дознания таких стран, как США, Франция, Германия, Испания, Польша, Российская Федерация, Казахстан и проведение анализа их положительного опыта.

*Mikailov Anar*

**Comparative analysis of the activity of inquiry bodies of the foreign  
states (similar and distinctive aspects)****SUMMARY**

The basic purpose of this article is to compare the activities of inquiry bodies in the foreign states as USA, France, Germany, Spain, Italy, Poland, the Russian Federation, Kazakhstan, and making analyses of their positive experience.

*Rəyçi: h.f.d. Eyvazov H.Q.*



**Muradov Famil Hüseyn oğlu,**

DİN-in Polis Akademiyasının "Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti" kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

## NƏZARƏTLİ GÖNDƏRİŞ ƏMƏLIYYAT-AXTARIŞ TƏDBİRİNİN QANUNVERİCİLİKDƏ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ

UOT-34:343.13

*Açar sözlər: nəzarətli göndəriş, narkotik vasitələr, konvensiya.*

*Ключевые слова: контролируемая поставка, наркотические средства, конвенция.*

**H**üquq-mühafizə orqanlarının cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə qeyri-aşkar şəraitdə, xüsusilə də transmilli mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən, yüksək latentliyə malik olan cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Narkobizneslə mübarizə III minillikdə də bütün dünya ictimaiyyətinin fəaliyyətində əsas prioritet istiqamətlərdən biridir. Bu problem bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində olan dövlətlərdə özünü kəskin surətdə büruzə verir.

Azərbaycan Respublikasının "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanununun 10-cu maddəsinin I hissəsində qeyd olunan tədbirlərdən biri olan nəzarətli göndəriş əməliyyat-axtarış tədbiri digər tədbirlər kimi cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, xüsusilə də yüksək latentliyi ilə seçilən cina-

yətlərin aşkar edilməsi və onları törədən şəxslərin ifşa olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun tətbiqində olan problemləri nəzərə alaraq, qanunvericilik əsaslarının təkmilləşdirilməsinə, habelə bəzi təşkilati, taktiki məsələlərin, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin idarədaxili və idarələrarası normativ aktlarla tənzimlənməsinə ehtiyac duyulur. Bu tədbir "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanununun 10-cu maddəsi ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Qanununun 30-cu maddəsində də öz əksini tapmasına baxmayaraq, onun təşkili və taktiki aspektlərinə, tətbiqinin əsas istiqamətlərinə, nəticələrinin cinayət prosesində istifadə edilməsinə qanunvericilikdə tam həcmdə aydınlıq gətirilməmişdir. Qeyd edilən məsələlərə aydınlıq gətirmək məqsədilə bu istiqamətdə milli və beynəlxalq qanunvericilik və təcrübə öyrənilmiş, bir sıra araşdırmalar və tədqiqatlar aparılmışdır.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu tədbirin keçirilməsinin mürəkkəbliyi və yüksək konspirativ şəraitdə keçirilməsi, çoxsaylı qüvvə, vasitə və maliyyə təminat-



tı, habelə digər əməliyyat-axtarış tədbirlərindən kompleks istifadə edilməsi onun rəhbər və iştirakçılarından yüksək bilik, təcrübə və əməliyyat bacarığı tələb edir.

Təcrübə göstərir ki, narkobizneslə mübarizədə müsbət nəticə dünya dövlətlərinin hüquq-mühafizə və digər orqanlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı nəticəsində əldə olunur.

Narkotiklərin qaçaqmalçılığının vaxtında aşkar olunmasında effektiv vasitələrdən biri "narkotiklərin nəzarətli göndərişi" əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsidir. Bu, eyni zamanda, BMT-nin "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" 20 dekabr 1988-ci il tarixli Konvensiyasında da öz əksini tapmışdır.

"Narkotiklərin nəzarətli göndərişi" əməliyyatının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı olan ayrı-ayrı şəxslərin aşkar olunması deyil, mənbələrin, mütəşəkkil cinayətkar qrupların, narkotiklərin gətirilmə kanallarının müəyyən olunmasıdır.

İlk dəfə narkotik vasitələrin göndərilmə mənbəyini müəyyən etmək üçün nəzarətli göndəriş metodundan beynəlxalq əməliyyat kimi XX əsrin 70-ci illərində İnterpolun əməkdaşları istifadə etmişlər. Hazırkı dövrdə bu metod əksər dövlətlərin milli qanunvericiliyində öz əksini tapmış və bu dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları bundan geniş istifadə edirlər.

Nəzarətli göndəriş metodunun beynəlxalq-hüquqi əsasını əksər dövlətlərin qoşulduğu BMT-nin 20 dekabr 1988-ci il tarixli "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" və 12 dekabr 2000-ci il tarixli "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında" konvensiyalar tənzimləyir.

Belə ki, 1988-ci il tarixli Konvensiyanın 11-ci maddəsində aşağıdakı müddəalar öz əksini tapmışdır:

1. Tərəflər, əgər onların milli hüquq sistemlərinin əsas prinsipləri imkan verirsə, öz imkanları çərçivəsində Konvensiyanın 3-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən hüquqpozmalar kimi tanınan əməllərdə iştirak edən şəxsləri aşkar etmək və onları təqib etmək məqsədilə qarşılıqlı əlverişli sazişlər və ya qarşılıqlı müqavilələr əsasında beynəlxalq səviyyədə nəzarət edilən daşımalarla lazımi qaydada istifadəni nəzərdə tutan zəruri tədbirlər görürlər.

2. Nəzarət edilən daşımalarla istifadə haqqında qərar, ayrı-ayrı hallarda və əgər zərurət yaranarsa, müvafiq yurisdiksiyanın həyata keçirilməsinə münasibətdə tərəflər arasında əldə edilmiş maliyyə razılaşmalarını və qarşılıqlı razılaşmanı nəzərə ala bilər.

3. Əldə olunmuş razılaşmaya əsasən həyata keçirilən nəzarətli daşımaların qanunsuz partiyaları müvafiq tərəflərin razılığı ilə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri saxlamaqla və ya götürməklə, yaxud da tam və ya qismən dəyişməklə sonradan daşımaq üçün tutula və saxlanıla bilər.

BMT-nin 2000-ci il tarixli "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında" Konvensiyasının 20-ci maddəsinə əsasən xüsusi təhqiqat metodları aşağıdakı əsaslarla tətbiq olunur:

1. Əgər onun daxili hüquq sisteminin əsas prinsipləri yol verirsə, hər bir iştirakçı dövlət özünün imkanları hüdudlarında və onun daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş şərtlərlə nəzarət edilən daşımalarla lazımi qaydada istifadəyə icazə verilməsi üçün və elektron və digər müşahidə formaları kimi digər xüsusi təhqiqat metodlarından, eləcə də onun ərazisində onun səlahiyyətli orqanları tərəfindən mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı səmərəli mübarizə məqsədilə agentur əməliyyatlardan istifadə edilməsi üçün zəruri tədbirlər görür.



2. Bu Konvensiya ilə əhatə olunan cinayətlərin təhqiqatı məqsədilə iştirakçı dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq kontekstində xüsusi təhqiqat metodlarından istifadə üçün ikitərəfli və ya çoxtərəfli sazişlər və ya razılaşmalar bağlanması həvəsləndirilir. Belə saziş və razılaşmalar dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipinə tam riayət edilməsi şərti ilə bağlanır və həyata keçirilir və bu saziş və razılaşmaların şərtlərinə ciddi riayət etməklə realizə olunur.

3. Bu maddənin 2-ci bəndində göstərilmiş saziş və ya razılaşma olmadıqda, beynəlxalq səviyyədə belə xüsusi təhqiqat metodlarından istifadə edilməsi haqqında qərar hər bir konkret halda qəbul edilir və zərurət yaranarsa, maraqlı iştirakçı dövlətlərin yurisdiksiyasının həyata keçirilməsinə münasibətdə maliyyə razılaşmalarını və qarşılıqlı razılaşmanı nəzərə ala bilər.

4. Maraqlı iştirakçı dövlətlərin razılığına əsasən beynəlxalq səviyyədə nəzarətli daşımалardan istifadə edilməsi barədə qərara yüklərin tutulması və onların toxunulmadan saxlanması və ya onların götürülməsi, yaxud da tam və ya qismən dəyişdirilməsi kimi metodlar daxil edilə bilər.

Qeyd etdiyimiz konvensiyalardan əlavə, nəzarətli göndəriş əməliyyat-axtarış tədbirinin bir neçə dövlətin ərazisində keçirilməsinin hüquqi əsasını ikitərəfli və çoxtərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr təşkil edir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları bu tədbiri keçirərkən, hüquqi əsas kimi Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 1996-cı il tarixdə qoşulduğu, 22 yanvar 1993-cü il tarixli "Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında" Minsk Konvensiyası (bu Konvensiya Kişinyov şəhərində 2002-ci il oktyabrın 7-də eyniadlı Konvensiyanın qəbul edilməsi ilə qüvvədən

düşmüşdür) və "Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əməkdaşlıq haqqında" 25 noyabr 1998-ci il tarixli Moskva razılaşması kimi çoxtərəfli müqavilələri əsas tuturlar.

Bundan başqa, MDB ərazisində üzv dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bu tədbirin keçirilməsində hüquqi əsas kimi bağlanmış hökumətlərarası və nazirliklərarası ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri əsas tuturlar.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunda bu tədbirin anlayışı verilməsə də, "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" Qanunun 30-cu maddəsində (narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişi) onun məzmunu açıqlanmışdır. Burada qeyd olunur ki, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişi – narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi və onların prekursorlarının qanunsuz idxalı, ixracı, tranzit nəql edilməsi və istehsalı ilə mübarizə sahəsində ibtidai araşdırma aparmaq səlahiyyətlərinə malik olan Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının nəzarəti altında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanunsuz hesab edilən və ya şübhə doğuran narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının daşınması, göndərilməsi və ya digər üsulla yerinin dəyişdirilməsidir.

"Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında" 19 iyun 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında bu tədbirin hansı subyekt tərəfindən tətbiq olunmasına hədd qoyulmasında (poçt, teleqraf və digər göndərişlərin





yoxlanılması tədbirini "nəzarətli göndəriş" əməliyyat-axtarış tədbiri ilə qarışdırmaq olmaz), "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə" 22 may 2007-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında isə bu, dəqiqləşdirilmişdir. Fərmanda qeyd olunur ki, həmin Qanunun 30.1-ci maddəsində, 30.3-cü maddəsinin birinci cümləsində, 30.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş "müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətini Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi), Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi), Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi) və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti öz səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər. Lakin mülki dövriyyəsi qadağan olunan, məhdudlaşdırılan və nəzarət altında dövriyyəsinə icazə verilən digər əşya və maddələrin nəzarətli göndərişi əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi məsələlərinə qeyd olunan fərmanla və həmçinin digər qanunvericilik aktlarında tam aydınlıq gətirilməmişdir.

Bir sıra hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə yeni qəbul edilən qanunların məqsədəuyğunluğu da təəccüb doğurur. Belə ki, yeni qəbul olunmuş qanunların özləri yeni problemlərin meydana çıxmasına şərait yaradır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası

nın 17 aprel 2007-ci il tarixli "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişiklik və əlavələr edilməsi və bəzi qanunvericilik aktlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi barədə" Qanunu ilə "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinin VII hissəsinə "əməliyyat-axtarış tədbirlərinin" sözlərindən sonra "həmçinin narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişlərinin" sözləri əlavə olunmuşdur. Bu əlavəyə əsaslanaraq belə konkret nəticə çıxarmaq olar ki, "nəzarətli göndəriş" əməliyyat-axtarış tədbirinə yalnız narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları ilə bağlı mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin qarşısının alınması, həmçinin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir [6, s. 400].

Bu əlavəyə istər elmi-təcrübi, istər qanunvericilik təminatı, istərsə də hüquq yaradıcılığı baxımından yanaşsaq, belə bir sual meydana çıxır – bəs silahların, zəhərli və radioaktiv maddələrin, kütləvi qırğın silahlarının, qiymətli metalların, o cümlədən qaçaqmalçılığın predmeti olan əşya, maddə, bir sözlə, mülki dövriyyəsi qadağan olunmuş, məhdudlaşdırılmış və dövriyyəsinə nəzarət altında icazə verilən digər əşya və maddələrlə bağlı nəzarətli göndərişləri həyata keçirmək olmaz? Hüquq-mühafizə orqanları bu tədbirləri cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinə, mövcud qanunvericiliyin bu istiqamətini əhatə edən müddəaların təhlilinə söykənərək, göstərilən obyektlərlə bağlı həyata keçirirlər. Lakin "Əməliyyat-axtarış fəa-



liyyəti haqqında" Qanuna belə əlavənin edilməsi nəzarətli göndərişin digər qeyd edilən obyektlərə tətbiq edilməsini rədd etmirmi? Bizim fikrimizcə, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanuna 17.04.2007-ci il tarixli Qanunla edilən əlavənin aşağıdakı redaksiyada verilməsi məqsədəuyğundur: "Həmçinin mülki dövriyyəsi qadağan olunmuş, məhdudlaşdırılmış, nəzarət altında dövriyyəsinə icazə verilən əşya, maddə, habelə qaçaqmalçılığın predmeti olan digər əşya və maddələrin nəzarətli göndərişinin". Bununla da qeyd edilən bütün qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirilmiş, habelə təcrübə ilə bağlı yaranmış problemlərin həlli təmin edilmiş olardı.

"Nəzarətli göndəriş" əməliyyat-axtarış tədbirinin tətbiqi ilə bağlı diqqəti cəlb edən mühüm məsələlərdən biri odur ki, cinayətkar qruplarla bağlı bu tədbirin həyata keçirilməsi prosesində bir çox hallarda bilavasitə narkotik vasitəni daşıyan cinayətkar qruplaşmaların üzvlərinin şəxsiyyəti barəsində tam həcmdə məlumat əldə etmək mümkün olmur. Lakin tədbirin keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyekti "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 12-ci maddəsinə, Gömrük Məcəlləsinin 222-ci maddəsinə, "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Qanunun 30-cu maddəsinə müvafiq olaraq qərar çıxarılır. Bütün hallarda nəzarətli göndəriş tədbirinin keçirilməsi prosesində müşahidə, güdmə, bəzi zəruri hallarda telefon danışığına qulaq asma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərindən istifadə olunur. Məhz ona görə də bir sıra monoqrafiyalarda, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" müxtəlif dövlətlərin qanunlarının qeyri-

rəsmi şərhlərində nəzarətli göndəriş xüsusi əməliyyat kimi də qiymətləndirilir. Belə hallarda cinayətkar qrupun şəxsiyyəti müəyyənləşdirilməmiş üzvləri barədə qeyd edilən tədbirlərin keçirilməsinə dair hakimin qərarının alınması mümkünsüz olur. Ona görə də belə hallarla bağlı qaranlıq və qanunvericilikdə olan boşluq və çatışmazlıqların aradan qaldırılması xüsusilə aktualdır, həll edilməsi zəruri hesab olunan mühüm məsələlərdən biridir və qanunçuluğun təmin edilməsinə, habelə hüquq tətbiqçilərinə, xüsusilə əməliyyat aparatları əməkdaşlarının əsassız olaraq müxtəlif məsuliyyət növlərinə cəlb edilməsindən qorumağa xidmət edir.

Ona görə qanunvericilikdə olan belə qaranlıq məqamlara müəyyən dərəcədə aydınlıq gətirilməsinin əsas, beynəlxalq qanunvericiliyə və təcrübəyə müvafiq olan yolu ondan ibarətdir ki, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 10-cu maddəsinin 1-ci hissəsinin 10-cu bəndində göstərilən insanların güdülməsi əməliyyat-axtarış tədbiri müşahidə ilə əvəz edilsin və bu tədbirin növündən asılı olmayaraq (daxili, tranzit, beynəlxalq) müvafiq prokurora məlumat verilməklə həyata keçirilməsi şərti qanunvericilikdə nəzərdə tutulsun. Belə halda qeyd edilən müşahidə tədbirinin keçirilməsinə hakimin icazəsi (mənzillər istisna olmaqla) tələb olunmur.

Zənnimizcə, qanunvericilikdə diqqəti cəlb edən mühüm məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, 1988-ci il tarixli Konvensiyada, Gömrük Məcəlləsinin 222-ci maddəsinə nəzarətli göndəriş cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bir metod kimi, lakin "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında", "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" qanunların müvafiq maddələrində əməliyyat-axtarış tədbiri kimi verilmişdir. Metod və tədbir anlayışlarının konseptual



baxımdan aydınlaşdırılmasını, habelə qanunvericilik baxımdan aydınlıq gətirilməsini də vacib sayırıq və bu istiqamətdə bizim tərəfimizdən araşdırma da aparılmışdır.

Bu məqalədə qeyd olunan fikirlər və tədqiqatların nəticələrinə dair verilən təkliflər mütləq həqiqilik iddiası daşımır və geniş müzakirə predmeti ola bilər.

Məqalədə əhatə olunan məsələlər, sözsüz ki, çox aktualdır və onların həll edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin, həmçinin onun tərkib hissəsi olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edəcəkdir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
2. "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2005.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 may 2007-ci il tarixli Fərmanı: "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə".
4. BMT-nin 20 dekabr 1988-ci il tarixli "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" Konvensiyası
5. BMT-nin 12 dekabr 2000-ci il tarixli "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında" Konvensiyası.
6. Hüseynov Ş. Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri / Elmi məqalələr məcmuəsi. 22-ci buraxılış. 2008-ci il.
7. Вагин О.А., Исиченко А.П., Шабанов Г.Х. Оперативно-розыскные мероприятия и использование их результатов: Учебно-практическое пособие. М., 2006.
8. Михайлов В.И. Контролируемая поставка как оперативно-розыскная операция. М., 1998
9. Оперативно-розыскная деятельность: Учебное пособие. М., 2004.
10. Проведение операции "международная контролируемая поставка наркотиков". Типовая методика для сотрудников правоохранительных органов государств-участников СНГ. М., 2004.

*Муратов Фамиль*

### Некоторые проблемы законодательного регулирования оперативно-розыскного мероприятия "контролируемая поставка"

#### РЕЗЮМЕ

В статье отражены некоторые проблемные вопросы законодательного регулирования оперативно-розыскного мероприятия "контролируемая поставка". В ней также высказаны и даны предложения по совершенствованию отдельных норм соответствующих нормативно-правовых актов.

*Muradov Famil*

#### Some problems of the legal regulation of operational-search activity – controlled delivery

#### SUMMARY

The actual problems of the regulation of detective-activity legislative measure. In this article by the author is given some actual problems of solving the regulation of detective-activity legislative measures.

Also you can find new methods and proposals of separate norms and law enforcement acts.

*Rəyçi: h.f.d. Mahmudov A.*



**Salmanzadə Nurəddin Kərim oğlu,**

DİN-in Polis Akademiyasının "Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti" kafedrasının müəllimi, polis kapitanı

## ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN SUBYEKTLƏRİNƏ KÖMƏK GÖSTƏRİLMƏSİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI VƏ FORMALARI

UOT-34:343.13

***Açar sözlər:** əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, hüquqi əsaslar, kömək göstərilmə, aşkar və qeyri-aşkar, konfidensial, əməkdaşlıq, anonimlik.*

***Ключевые слова:** оперативно-розыскная деятельность, правовые основания, содействие, гласные и негласные, конфиденциальный, сотрудничество, анонимность.*

***Key words:** operational-seeking activity, legal grounds, promotion, clear and unclear, confidential, collobaration, anonim.*

**D**övlət meydana gəlmiş vaxtdan davranış qaydalarını müəyyən etməyə başlamışdır. O, cəmiyyətdə insanları, onların mülkiyyətində olan əmlakı, eləcə də dövlətin özünü ictimai-təhlükəli qəsdlərdən müdafiə etmək funksiyasını da üzərinə götürmüşdür. Təşəkkül tapdığı vaxtdan müasir dövrümüzdə qədər dövlət cinayətlərinin baş verməməsində, onunla mübarizədə maraqlı tərəf kimi çıxış edir və təbii ki, bununla əlaqədar cinayətlərin qarşısının alınması üçün müəyyən metodlardan istifadə olunması zərurəti yaranmışdır.

Müasir dövrümüzdə də cinayətkarlıqla mübarizə dövlətin əsas vəzifəsi olaraq, daim diqqət mərkəzindədir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn müstəqil subyektini kimi cinayətkarlıqla mübarizədə qəti mövqə nümayiş etdirir. Hüquq-mühafizə orqanları cinayətlərinin baş verməməsi, qarşısının alınması, açılması istiqamətində ciddi iş aparır.

Həmçinin məlumdur ki, müstəqilliyimizin ilk illərində cinayətkarlıqla mübarizədə uğurlu nəticələrin əldə olunması ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndərimizin hakimiyyəti dövründə onun tərəfindən imzalanmış "Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında" 1994-cü il 9 avqust tarixli 181 nömrəli Fərman cinayətkarlıqla mübarizənin təşkili və həyata keçirilməsində proqram səciyyəli ilk və mühüm əhəmiyyətli dövlət sənədidir. Həmin fərmanla hüquq-mühafizə orqanlarının qarşısında cinayətkarlıqla mübarizə istiqamətində mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Məhz bu fərmanın tələblərindən irəli gələrək həyata keçirilən qəti





tədbirlər nəticəsində qısa müddətdə respublikamızda əmin-amanlıq bərqərar olmuş, cinayətkarlıqla mübarizədə, ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasında uğurlu nəticələr əldə olunmuşdur. Bu gün də cinayətkarlıqla mübarizə istiqamətində respublikamızda ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında hüquqi və təşkilati tədbirlər davam etdirilir ki, bunun nəticəsində siyasi sabitlik və ictimai asayiş uğurla təmin olunur.

Cinayətkarlıqla mübarizədə dövlətin qarşısında duran vəzifələri hüquq-mühafizə orqanları həyata keçirirlər. Hər bir sahədə olduğu kimi, cinayətkarlıqla mübarizədə də həmin orqanların qanunla müəyyən olunmuş müvafiq fəaliyyət formaları mövcuddur. Forma dedikdə, fəaliyyətin məzmununun ifadəsi nəzərdə tutulur. Belə fəaliyyət formalarından biri əməliyyat-axtarış fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət cinayətkarlıqla müvəffəqiyyətli mübarizə aparmaq məqsədilə xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir və onun əsas təyinatı insanların, cəmiyyətin, dövlətin qanunla qorunan mənafələrinin əməliyyat-axtarış və digər tədbirlər vasitəsilə səmərəli müdafiəsidir. Qeyd olunan fikirlər bu fəaliyyətin cinayətkarlıqla mübarizə tədbirləri sisteminə yerini müəyyən edir.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, bu fəaliyyət aşkar və qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən bir fəaliyyətdir (1, s. 4). Təcrübədə bu üsullar əməliyyat şəraitindən (vəziyyətdən), baş verən hadisədən, konkret məqsəddən asılı olaraq bir-birini tamamlamaqla tətbiq olunur. Bu fikir qanunvericilikdə də öz əksini tapmışdır. Belə ki, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas

prinsiplərindən biri "aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması" prinsipidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində kompleks şəkildə həm aşkar, həm də qeyri-aşkar üsullardan istifadə olunsa da, üstünlük qeyri-aşkar üsullara verilir. Bu onunla şərtləndirilir ki, aşkar tədbirlər vasitəsilə naməlum şəraitdə törədilmiş cinayətlərin üstünü açmaq təcrübə olaraq mümkün olmadığına görə, onları törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini təmin etmək olduqca çətin olur. Bu zaman qeyri-aşkar üsul və metodların tətbiqinə zərurət yaranır. Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada bu üsul və metodlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən təcrübədə tətbiq olunur (7, s. 210).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin cinayətkarlıqla mübarizədə istifadə etdikləri qeyri-aşkar üsullardan biri vətəndaşların köməyindən gizli istifadə olunması və konfidensial əsaslarla (məxfi) əməkdaşlıq etmələridir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin kəşfiyyat-konspirasiya xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, görürük ki, bu fəaliyyətin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə vətəndaşları cəlb etmədən (onların köməyindən istifadə olunmadan) cinayətkarlığa qarşı səmərəli mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərə kömək göstərilməsi ilə bağlı məsələlərin hüquqi nizamlanması Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanununda öz əksini tapmışdır. Bu sahədə yaranan münasibətlərin qanunvericilik səviyyəsində nizamlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hesab etmək olar ki, əməkdaşlıq məsələsinin qismən leqallaşdırılması ictimai-hüquqi şüur düşüncəsində əhəmiyyətli



yətli dəyişikliyə səbəb olur, vətəndaş bunun mahiyyətini, məqsədini dərk edir və əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlığa heç də mənfi bir hal kimi baxmır. Nəticədə isə ictimaiyyətin nümayəndələri cinayətkarlıqla mübarizədə yaxından iştirak edir və bu da həmin mübarizənin səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 9-cu maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin və respublika ərazisində olan hər bir şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi hüquq norması olaraq müəyyən edilmişdir. Həmin maddənin I hissəsinin məzmununa görə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərməyə borcludurlar. Qeyd olunan normaı şərh edərkən, belə bir fikir söyləmək olar ki, sırası vətəndaşdan fərqli olaraq dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə köməyi onların iradəsindən kənar edilən hərəkətdir. Yəni köməkliliyin göstərilməsi onların hüququ yox, tutduğu vəzifədən və qulluq mövqeyindən irəli gələrək borcudur. Maddənin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərə bilər. Heç kəs əməliyyat-axtarış fəaliyyətində məcburi qaydada iştirak etməyə cəlb edilə bilməz (1, s. 14). Normanın məzmunundan irəli gələrək qeyd etmək olar ki, hər hansı bir şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi onun hüququdur və bu fəaliyyətdə iştirakı könüllülük əsasında həyata keçirilməlidir.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərmələri bir ne-

çə halda ola bilər. Birinci hal əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkilinə kömək göstərilməsindən ibarətdir. Bu halda o şəxslər cəlb edilir ki, onlar real köməklik göstərmək imkanına malik olsunlar. Real kömək göstərmək imkanları adətən bir sıra faktorlardan (məsələn, şəxsin peşə biliklərindən, tutduğu vəzifədən və s.) asılı olur və bütün bunlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə hazırlıq işlərini aparan əməliyyat işçisi tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxsləri müxtəlif sahələrdə zəruri biliklərə malik olan mütəxəssisləri və digər kateqoriyadan olan şəxsləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili məsələləri ilə əlaqədar əməkdaşlığa cəlb edə bilər. Bu hazırlıq mərhələsində şəxslər əməkdaşlığa adətən tədbirin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün əlavə hazırlıq işlərinin görülməsinə, zəruri şəraitin yaradılmasına ehtiyac olduqda cəlb edilirlər. Belə hallar, bir qayda olaraq, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə zərurət olduqda, yaxud əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qeyri-aşkar formada həyata keçirildiyi zaman mövcud olur.

İkinci halda isə şəxslər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edirlər. Buna misal olaraq "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş "cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmə", "əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi", "nəzarət qaydasında mal alınması" və s. kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə şəxslərin cəlb olunmasını göstərmək olar.



Kömək göstərmənin digər bir halı isə əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatların əldə olunması ilə bağlıdır. Bu halda kömək göstərilməsinə məlumatların toplanması və bu məlumatların əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi istiqamətində istifadəsinə dair fəal hərəkətlər daxildir.

Belə məlumatları kömək göstərən şəxslər cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş, cinayət hadisəsinin şahidi olmuş şəxslərin hərəkətlərinin vizual müşahidəsi, eləcə də onlarla söhbət zamanı əldə edə bilirlər. Əldə edilmiş məlumatlardan cinayətlərin törədilməsi səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması və ya cinayətlərin törədilməsini çətinləşdirən, qeyri-mümkün edən şəraitin yaradılması, eləcə də şəxsləri cinayət törətməkdən çəkindirmək və cinayətkarların hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər.

Şəxslərin köməyindən istifadə edilməsi ilə əlaqədar "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri üçün müəyyən hüquq və vəzifələr müəyyən olunmuşdur. Belə ki, qanunun 7-ci maddəsinin 2 və 4-cü bəndlərinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən, məxfilik əsasında onlara kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək, müqavilə və ya şifahi razılıq əsasında fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından, otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu hüquqdan istifadə edərkən, qanunun 6-cı maddəsinin 8 və 9-cu bəndlərinə əsasən, hər hansı şəxsə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək, kömək edən şəxslərin, on-

ların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyini və əmlakını hüquqazidd qəsdlərdən qorumaq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəsidir (1, s. 10).

Kömək göstərən şəxslərin işinin müvəffəqiyyəti onların məxfiliyinin və anonimliyinin təmin edilməsindən çox asılıdır. Məhz ona görə də bu, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin əsas vəzifəsi kimi qanunla müəyyən olunmuşdur.

Qeyd edilən maddələrin müddəaları rəhbər tutularaq, konfidentlərin (məxfi əməkdaşların) fəaliyyəti əsasən gizli üsulların tətbiq edilməsini zəruri edir.

Konfidensial əsasda əməkdaşlıq qarşılıqlı razılaşma anından qüvvəyə minir və tərəflərin birinin istəyi ilə və yaxud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda (şəxsin öz əməkdaşlıq imkanlarını və yaxud əmək qabiliyyətini itirməsi, vəfat etməsi və s.) dayandırılır (4, s. 143).

Əməkdaşlığın əvəzli xarakter daşması o deməkdir ki, şəxsin əməyinin əvəzi bu və ya digər şəkildə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekti tərəfindən ödənilir. Bu ödəniş pul, mükafat, qiymətli hədiyyələr və s. şəkildə ola bilər. Dövlət orqanlarında qulluq edən şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlığı yüksək vətəndaşlıq hissəsinə söykənir və bir qayda olaraq, əvəzsiz xarakter daşıyır. Bu halda da səmərəli fəaliyyətə görə mükafatlandırma istisna təşkil etmir (6, s. 77).

Fiziki və hüquqi şəxslərin qanunda qeyd olunan əmlaklarından istifadə etmək zərurəti olduqda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri, ilk növbədə, həmin əmlakın sahibinin razılığını almalıdırlar. Konkret vəziyyətdən asılı olaraq bu razılıq şifahi xarakter daşıya bilər və ya müqavilə bağlana bilər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi prosesində təcili olaraq, qısamüddətli, fiziki və hüquqi





şəxslərin əmlakından istifadə zərurəti yaranarsa, bu, şifahi razılaşma yolu ilə həyata keçirilir və həmin əmlakdan istifadə müddəti uzunmüddətli olarsa, onun sahibi istifadə barədə müqavilə bağlanmasını tələb edə bilər. Bu zaman müqavilə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun şəkildə tərtib olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin köməyindən istifadə zamanı yaranan münasibətlərdən irəli gələrək, qarşılıqlı olaraq həm əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri, həm də əməkdaşlıq edən şəxslər üçün müəyyən öhdəliklər yaranır. Yəni şəxslər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq etməyə başlayarkən, əməliyyat xarakterli məlumatlar əldə edilməsinə istiqamətlənməlidirlər. Çünki əməliyyat-axtarış orqanlarına hazırlanan, törədilən və törədilmiş cinayətlər barədə məlumat vermək onların vəzifəsidir. Qarşı tərəfin əsas öhdəliyi ondan ibarətdir ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əməkdaşlıq edən şəxslərin məxfiliyini, anonimliyini təmin etsin və "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 14-cü maddəsinin X hissəsinə əsasən onlar barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlanı bilər (1, s. 28).

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmək hüququnun qanunvericilikdə təsbit olunması, o demək deyil ki, hər bir şəxsin belə bir istəyinin olması həmin hüquqların reallaşması ilə nəticələnəcək. Bunun üçün belə şəxslərlə əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulmasına, onların əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlama və keçirilməsinə cəlb olunması üçün əməliyyat-axtarış orqanlarının razılığı olmalıdır. Bununla bağlı məsələlərin həll edilməsi hər bir əməliyyat-axtarış

fəaliyyəti subyektinin müstəsna hüququdur.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlığı məqsədəuyğun formada olmalı və müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənməlidir. Bu zaman əməkdaşlığa cəlb edilən şəxsin imkanları, şəxsi keyfiyyətləri, verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsinin nəticəsinin təhlili və s. hallar nəzərə alınmalıdır (5, s. 143).

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 17-ci maddəsinin II hissəsində qeyd olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər. Bununla şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsində iştiraka razılığı obyektiv olaraq təsbit olunur. Qeyd edilənlərlə yanaşı, şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərmələri və buna razılıq vermələri müqavilə bağlanmadan, digər bir formada da həyata keçirilir və rəsmiləşdirilir. Bu aşağıdakı hallarda baş verir:

– əməkdaşlığa namizədin əməliyyat aparatının əməkdaşı ilə şəxsi söhbəti zamanı;

– tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı.

İkinci hal şəxsin öz rolunu və tapşırığın mənasını dərk etməyə imkan verir. Bu da yerinə yetirilən hərəkətlərin xarakteri haqqında nəticə çıxarmağa əsas verir və nəticədə şəxsin əməkdaşlıq barədə yekun qərarə gəlir. Daxili işlər orqanı sistemində qeyd olunan məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq normativ-hüquqi aktları ilə həyata keçirilir.

Köməkliyin rəsmi forması əməkdaşlıq haqqında mütləq şəkildə müqavilənin bağlanmasını nəzərdə tutur. Həmin müqavilədə əməkdaşlığa dair tələblər, xüsusi





şərtlər, eləcə də tərəflərin hüquq və vəzifələri əks olunur. Belə müqavilənin müddəti tərəflərin razılığı ilə təyin edilir, eyni zamanda, şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi imkanları nəzərə alınmaqla, pozulması şərtləri müəyyən olunur. Məsələn, şəxsin kəşfiyyat imkanlarının tükənməsi, əmək qabiliyyətini itirməsi və s. hallar (8, s. 85).

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı zamanı başlıca olaraq iki prinsipi nəzərə almaq lazımdır. Bu prinsiplər konspirasiya və aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipidir ki, həmin prinsiplər "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 3-cü maddəsində qeyd olunmuşdur. Bu halda məxfiliklə yanaşı, alternativ yanaşmaya yol verilir, yəni şəxslərin öz razılıqları ilə onlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanmasına və keçirilməsinə aşkar, yaxud gizli formada cəlb edilə bilərlər.

Aşkar və gizli köməkliyin mahiyyətini açıqlayan bir neçə halı təhlil edək.

**Birinci hal.** Əməliyyat-axtarış orqanları onlara kömək edən şəxslərin iştirakı ilə aşkar və ya xüsusi konspirasiya tələb etməyən əməliyyat-axtarış tədbirləri hazırlayır və keçirirlər. Eyni zamanda şəxsin köməkliyi birdəfəlik xarakter daşıyır və o, əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirakının gizli saxlanılmasını tələb etmir və lazım gəldikdə cinayət işi üzrə şahid kimi çıxış etməyə hazırdır.

**İkinci hal.** Əməliyyat-axtarış tədbirləri gizli şəkildə təşkil olunur və həyata keçirilir. Belə halda şəxsin kömək göstərməsi aşağıdakı formada səciyyələnir:

1. Şəxs bu tədbirdə iştirakının gizli saxlanılmasını istəyir (məsələn, əşya və sənədlərin tədqiqi, nəzarət qaydasında mal alma tədbirlərinin keçirilməsində iştirak etmə və s.), lakin sonra cinayət işi üzrə şahid qismində çıxış etməyə razılıq

verir. Deməli, cinayət prosesinin başlanmasına qədər əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin, həm də bu tədbirin keçirilməsində şəxsin köməkliyinin bir fakt olaraq aşkar edilməsi arzuolunmazdır;

2. Şəxs iştirakının gizli saxlanılmasını tələb edir və sonra da cinayət işi üzrə prosesin (şahid qismində) iştirakçısı olmaq istəmir. Belə bir halda əməliyyat işçisi müəyyən edir ki, hansısa bir səbəbə görə kömək göstərən şəxsin iştirakını aşkar etmək olmaz.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzrə təcrübə əsaslı olaraq təsdiq edir ki, əməliyyat aparatları əməliyyat-axtarış tədbirlərini tam şəkildə aşkar keçirmirlər. Çünki bu, həm əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mahiyyətinə, həm tədbirlərin həyata keçirilməsi taktikasına, həm də müəyyən mənada həmin tədbirlərdə şəxslərin məxfi iştirak etməsinə ziddir. Lakin sonradan, bir qayda olaraq, əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin istifadəsi zamanı onlar müəyyən dərəcədə aşkarlanır, nəticələri isə cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş şəxslər barədə müvafiq tədbirlər görülməsi üçün istifadə edilir. Bu yolla aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipi həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd olunanlar nəzərə alınaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyində bununla əlaqədar bəzi şərtlər və imtiyazlar nəzərə alınmışdır. Məsələn, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən, cinayətin açılmasında iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvünün köməyindən istifadə edilməsinə yol verilir və belə şəxslər tərkibində cinayət əlamətləri olan ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.



Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə köməkliyinin bir forması da anonim köməklikdir. Onun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin açılması, cinayət törətmiş şəxslərin, itkin düşmüşlərin və s. kateqoriyalı şəxslərin axtarışına dair əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsində kömək edən şəxs iştirak etmir, sadəcə hər hansı faktla bağlı məlumat verməklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə münasibətlərini anonim formada qurur. Bu, eyni zamanda, həmin şəxsdən şahid qismində istifadə olunmasını qeyri-mümkün edir. Belə halda qeyd edilən şəxslərin əməliyyat-axtarış orqanlarına göstərdiyi köməklik xüsusi köməklik forması sayılır və şəxsin müvafiq məlumatı verməsinə baxmayaraq, onun şəxsiyyəti anonim olaraq qalır. Şəxslər anonim məlumatların əksər hissəsini telefon vasitəsilə və yazılı formada verirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinə əsasən, vətəndaşlar tərəfindən edilən anonim müraciətlərə baxılmır (2, s. 3). Lakin əməliyyat marağı kəsb etdiyinə görə cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi, onu törədən şəxslər barədə vətəndaşlardan daxil olan anonim məlumatların yoxlanılması mütləqdir. Bu yoxlama əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən həyata keçirilir.

Fikirlərimizi ifadə edərkən, bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, "kömək göstərmə" anlayışı ilə "əməkdaşlıq" anlayışı fərqlidir. Biz bu fərqi şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı məsələləri nəzəri və təcrübi baxımdan təhlil edərkən görürük. Bununla belə, məlum olur ki, bunlar mahiyyət etiba-

rı ilə eyni olsa da, bəzi fərqli cəhətlərlə səciyyələnir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin məzmunundan da bunu aydın başa düşmək olar.

Kömək göstərmək dedikdə, qanunvericiliyə müvafiq olaraq, cinayətkarlıqla mübarizə məsələlərinin həllində konkret şəxslərin (vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə yuxarıda qeyd olunan formalarda (aşkar, gizli, anonim) köməklik etmələri başa düşülür. Əməkdaşlığa cəlb etmə isə, birgə fəaliyyətlə məşğul olma deməkdir. Bu əməkdaşlıq birmənalı olaraq konfidensiallıq əsasında gizli formada həyata keçirilir.

Beləliklə, "kömək göstərmək" məfhumu "əməkdaşlıq" məfhumundan daha geniş anlayışdır və bir çox variantları, o cümlədən də əməkdaşlığı əhatə edir. Yəni köməklik göstərməni bütün hallarda əməkdaşlıq və ya cəlb etmə kimi qeyd etmək olmaz. Lakin hər iki halda kömək göstərən şəxslə əməliyyat aparatlarının əməkdaşları arasında müəyyən münasibətlər yaranır və qanunla tənzimlənir.

Qeyd olunan xüsusiyyətləri kömək göstərmənin formalarını təhlil edərkən, aydın şəkildə görürük.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərilməsinin mahiyyəti eyni zamanda kömək göstərən şəxslərlə əməliyyat işçiləri arasında mövcud olan münasibətlərin müddəti ilə səciyyələnir. Belə ki, köməklik birdəfəlik, qısamüddətli, vaxtaşırı və daimi uzunmüddətli ola bilər (5, s. 88).

Aşkar və anonim köməkliyin davamlılığı kömək göstərilməsinin zəruriliyi və yaxud bunun üçün müəyyən şəraitin (imkanın) olması ilə müəyyən edilir. Belə ki, konkret nəticələr əldə edildikdən sonra, yaxud mövcud şəraitin (vəziyyətin) dəyişməsi ilə əlaqədar və ya subyektiv sə-



bəbdən kömək göstərən şəxslərlə olan münasibətlər, bir qayda olaraq, sona çatır. Lakin sonradan zərurət olduqda və ya şərait imkan verdikdə kömək göstərilməsi davam etdirilə bilər.

Kömək göstərilməsinin ən tipik növü olan gizli köməklik tamamilə başqadır. Məhz belə münasibətlərin qurulması zamanı onları quran subyektlərin rolu və vəzifələri, eləcə də onlara xas olan digər xüsusiyyətlər daha aydın özünü göstərir.

Belə ki, birdəfəlik, qısamüddətli, yaxud vaxtaşırı köməklik növləri idarədəxili normativ aktlarda müvəqqəti əməliyyat əlaqəsi kimi müəyyən edilir. "Əməliyyat əlaqəsi" sırf konspirasiya xarakterli olur, lakin eyni zamanda "əlaqə" sözünün qəbul edilmiş izahını tamamilə əks etdirərək bilavasitə ünsiyyət, qarşılıqlı anlaşma, əməliyyat-axtarış xarakterli məlumat verən şəxslərlə gizli münasibətlərin qurulmasını ifadə edir (6, s. 146).

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kö-

mək göstərilməsi anlayışını aşağıdakı məzmununda ifadə etmək olar: əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi dedikdə, onlara səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində könüllü olaraq kömək göstərən və ya onlarla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatların toplanması və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanaraq həyata keçirilməsi istiqamətində fəal iştirakı başa düşülür.

Cinayətkarlıqla mübarizədə belə şəxslərin köməkliyindən istifadə olunması təcrübədə özünü doğruldur və uğurlu nəticələr əldə olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil olunmuş şəxslər ictimaiyyətin nümayəndələri ilə daim sıx münasibətdə olmalı və onlar tərəfindən göstərilən köməklikdən cinayətkarlığa qarşı mübarizədə səmərəli istifadə etməlidirlər.

### İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunu. 28.10.1999.
2. Azərbaycan Respublikasının "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydaları haqqında" Qanunu. Bakı, 10.06.1997.
3. "Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09.08.1994-cü il tarixli 181 nömrəli Fərmanı.
4. Hüseynov Ş.İ., Səlimov K.N., Əliyev B.Ə., Salmanzadə N.K. Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti (Ümumi və Xüsusi hissə). Bakı, 2010.
5. Hüseynov Ş.İ., Səlimov K.N., Muradov F.H. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. Bakı, 2007.
6. Mahmudov E.Ə., Şəfiyev Ə.S., Məhərrəmov M.H. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa şərhlər. Bakı, 2007.
7. Горяинов К.К., Овчинский В.С., Синилов Г.К. Теория оперативно-розыскной деятельности. М., 2010.
8. Шумилов А.Ю. Комментарий к Федеральному Закону "Об оперативно-розыскной деятельности". М., 2004.



*Салманзаде Нураддин*

**Правовые основания и формы содействия субъектам  
оперативно-розыскной деятельности**

**РЕЗЮМЕ**

Данная статья посвящена некоторым актуальным вопросам содействия граждан субъектам оперативно-розыскной деятельности в выполнении своих полномочий.

Также проведён анализ вопросов, связанных с сущностью, направлениями, формами содействия и правовым регулированием отношений, которые существуют в этой области.

*Salmanzada Nuraddin*

**Legal grounds and forms of assistance to subjects of operational-search activity**

**SUMMARY**

The article is dedicated to some urgent questions of the assistance of citizens to subjects of operational-search activity in realization of their powers.

Also presented the analysis on the questions connected with essence, directions, forms of assistance and legal regulation of the relations which exist in this field.

*Rəyçi: h.f.d. Mahmudov A.*





**Mahmudov Allahverdi Mirzəğa oğlu,**

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "Kriminalistika" kafedrasının rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

# ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ NƏTİCƏLƏRİNİN CİNAYƏT PROSESİNİ HƏYATA KEÇİRƏN ORQANA TƏQDİM EDİLMƏSİ VƏ YOXLANILMASI PROBLEMLƏRİ

UOT-34:343.982.4

*Açar sözlər:* əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri, sübut, sübutetmə, elmi-texniki vasitələr, nəticələrin təqdim edilməsi və yoxlanılması.

*Ключевые слова:* результаты оперативно-розыскной деятельности, доказательство, доказывание, научно-технические средства, представление и проверка результатов.

Azərbaycan Respublikasının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinə, habelə cinayət-prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların sübut kimi qəbul edilməsinin mühüm şərtləri – onların Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq təqdim edilməsi və yoxlanılmasıdır.

Etiraf etməliyik ki, cinayət-prosessual qanunvericilikdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların təqdim edilmə qaydaları barədə heç bir göstəriş yoxdur. Hüquq ədəbiyyatında isə bu məsələ ilə bağlı son dərəcə maraqlı fikirlər söylənilmişdir. Məsələn, T.İ.Əliyeva göstərir ki, "əməliyyat-axtarış nəticələri cinayət prosesinə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

yətini həyata keçirən orqanın təşəbbüsü ilə, yaxud icraatında olan cinayət işi və ya digər materialla əlaqədar təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmənin tələbi ilə təqdim edilməlidir" (1, s. 457, 458).

Bu fikri optimal hesab etsək də, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin təqdim edilməsi sahəsində cinayət prosesinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın təşəbbüsü və təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmənin tələbi məfhumlarına aydınlıq gətirilmir. Daha dəqiq desək, həmin təşəbbüsün və ya tələbin icra qaydaları və mexanizmi haqqında açıqlama verilmir.

Müəllif daha sonra yazır ki, "əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora, hakimə təqdim edilməsi bir sıra hərəkətlərdən ibarət olur: a) əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən orqanın rəhbəri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin ibtidai araşdırma orqanlarına, yaxud məhkəməyə təqdim edilməsi barədə qərarın çıxarılması; b) göndərməli olan sənədlərin rəsmiləşdirilməsi və materialların faktiki verilməsi".



Yuxarıda göstərilən fikirlər olduqca əhəmiyyətli təsir bağışlasa da sırf doktrinal xarakter daşıyır və qanunvericilikdə bu məsələlər barədə müddəalar müəyyən edilməmişdir. Qeyd etməliyik ki, cinayət-prosesual fəaliyyətin ən mühüm və spesifik xüsusiyyəti, bu fəaliyyətin prosessual hərəkətlərin və prosessual qərarların məcmusunu ehtiva etməsində özünü göstərir. Başqa sözlə, hər bir hərəkət və hər bir qərar prosessual xarakter daşmalı və qanunda onun forma və məzmunu barədə göstərişlər nəzərdə tutulmalıdır. Belə ki, CPM-in 137-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin həmin Məcəllənin tələblərinə uyğun təqdim edilməsi barədə müddəaya yer verildiyindən, həmin təqdim etmə hərəkətinin prosessual qaydaları da mütləq qanunda öz əksini tapmalı idi. Təəssüf ki, bu sahədə böyük bir boşluğun olması aşkardır.

Hüquq ədəbiyyatında prosessual qərarların tərtib olunmasına dair qanunda göstərilən ümumi qaydaları rəhbər tutaraq, yuxarıda adı çəkilən müəllif hesab edir ki, "əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora və ya məhkəməyə təqdim edilməsi haqqında qərarla sənədin adı, onun çıxarıldığı yer və vaxt, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın rəhbərinin rütbəsi və vəzifəsi, hansı əməliyyat-axtarış tədbirinin və hansı məqsədlə keçirildiyi, həmin tədbir nəticəsində hansı materialların əldə edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi üçün məhkəmə qərarının olması, qərarın çıxarılmasının əsası haqqında məlumatlar öz əksini tapmalı, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 10-cu, 11-ci, 13-cü və 14-cü maddələrinə istinad olunmalıdır. Qərarla göstərilən sənədlərin siyahısı da göstəriləlidir" [1, s. 458].

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təqdim edilmə qaydaları haqda bu fikirləri tam hesab etmək çətindir. Belə ki,

əvvəla əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin əldə edilmə mənbələrini heç də hər zaman açıqlamaq mümkün olmur, digər tərəfdən "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanuna müvafiq olaraq məhkəmə qərarı ilə aparılan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təxirəsalınmaz hallarda belə qərar olmadan da aparılma imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Belə vəziyyətdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təqdim edilməsi haqqında qərarla həmin halların necə əks olunması məsələsi açıqlanmamışdır.

Lakin bunlara baxmayaraq, biz əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanın qərarı əsasında təqdim edilməsi fikrini məqbul hesab edirik. Belə ki, E.A.Dolya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların təqdim edilməsi barədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın qərarının forma və məzmununun prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamasını neqativ qiymətləndirərək qeyd etmişdir ki, "əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin cinayət prosesində təqdim edilməsi əsaslılığı və qanuniliyini təmin etmək və deməli, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına riayət etmək üçün verilmiş qərarın əhəmiyyətini nəzərə alaraq güman etmək olar ki, qanunvericilik müvafiq əsaslar olmadan verilmiş halları nəzərə almamışdır. Məhz qanunvericilikdə belə bir formanın (qərarın) nəzərdə tutulması vətəndaşların qanuni mənafələrinin, hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üçün qəbul edilən qərarların adekvat təsirinin ən effektiv təminatlarından biridir" (3, s. 73-74).

Təcrübə göstərir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri, bir qayda olaraq, ibtidai istintaq zamanı sübut etmədə istifadə edilməsi üçün təqdim olunur. Cinayətlərin açılması və onların istintaqının uğurla aparılması, işin həlli üçün zəruri olan



sübutların toplanılması əməliyyat məlumatlarının daha erkən mərhələdə əldə olunaraq istifadə edilməsini tələb edir. Bundan əlavə, təhqiqat və ibtidai istintaq mərhələsində göstərilən məlumatların əldə edilməsinin qanuniliyinin və onların mənbəyinin yoxlanılması üçün daha geniş imkanlar vardır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin məhkəməyə təqdim etmə zərurəti yarandığı hallarda, bu ümumi qaydalar üzrə həyata keçirilməlidir. Bu zaman məhkəmə tərəfindən əməliyyat-axtarış məlumatları əsasında müəyyən edilmiş sübutların mötəbərliyi və mümkünlüyü yoxlanılmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların təhqiqat orqanı, müstəntiq və ya məhkəməyə təqdim edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın rəhbərliyinin qərarı əsasında həyata keçirilməsi məqsədamüvafiq olardı. Belə qaydanın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, əməliyyat yolu ilə əldə edilmiş məlumatların məsul vəzifəli şəxslərin – əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan rəhbərlərinin nəzarəti altında sübut etmədə istifadə üçün təqdim edilməsini təmin edir. Bu, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin icraatının qanuni olması, təqdim edilən məlumatların mötəbərliyinə, habelə konspirasiya tələblərinin riayət edilməsinə zəmanət verən amillərdən biri kimi çıxış edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri ümumiləşdirilmiş rəsmi məlumat (məsələn, arayış, raport və s.) və ya müvafiq əməliyyat-xidməti sənədlərin əslində təqdim edilə bilər.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunda və cinayət-prosessual qanunvericilikdə cinayət təqibi orqanlarına təqdim edilən əməliyyat-axtarış materiallarının məzmunu və forması haqqında göstərişlərin olmaması təcrübədə bir çox

problemlərin yaranmasına səbəb olur. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təqdim edilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə əməliyyat materiallarının forması və məzmununu müəyyən edən qaydaların olmaması həmin materialların cinayət prosesində sübut kimi qəbul edilməsini istisna edə bilər.

Son dövrlərə qədər hüquq ədəbiyyatında təqdim edilən materialların məzmunu və forması ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür (4, s. 31) .

Bu fikirləri ümumiləşdirərək bəzi məsələlərin təhlil edilməsini zəruri hesab edirik. İlk növbədə, cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilən materialların, başqa sözlə, əməliyyat məlumatlarının əks olunduğu sənədlərin (və digər məlumat daşıyıcılarının) dəqiq adı göstərilməlidir. Bu həmin məlumatlardan cinayət prosesində düzgün istifadə edilməsi üçün zəruridir.

Bundan əlavə, təqdim edilən materiallarda, həmçinin cinayət mühakimə icraatı üçün əhəmiyyətli olan hansı məlumatların əldə edilməsi göstərilməlidir (bu məlumatların xarakteri, mahiyyəti və əhəmiyyəti barədə məsələlərə işin növbəti hissəsində daha ətraflı toxunacağıq).

Təqdim edilən materiallarda əməliyyat-axtarış nəticələrini (məlumatlarını) əldə edən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri barədə də göstərişlərin olması məqsədamüvafiq olardı. Buna baxmayaraq, onu da deməliyik ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri və onlara kömək edən şəxslər barədə məlumatların məxfiliyi tələb olunduğu hallarda, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 6-cı maddəsinə müvafiq olaraq, göstərilən şəxslər barədə məlumatlar yayılmadan təqdim edilməlidir. Lakin qanunda belə materialların təqdim edilməsi imkanına baxmayaraq, onların sübut kimi mümkünlüyündən danışmaq çətindir.





Digər tərəfdən, əgər təqdim edilən materialların sübutetmədə istifadəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinə xələl yetirə bilərsə, onda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan onların müdafiəsi üçün konkret tədbirlər görməlidir.

Əməliyyat materiallarını təqdim edən subyektlərin, eyni zamanda, həmin materiallardan məhz hansı sübut növü kimi istifadə edilməsinin mümkünlüyü barədə də öz mülahizələrini cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara təqdim etmələri əhəmiyyətli olardı.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 14-cü maddəsinin IV hissəsinə müvafiq olaraq "əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səsyzəmadan, kino və fotoçəkilişlərdən, həmçinin vətəndaşların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmeyən digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edilə bilər".

Bu müddəaya əsasən, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara təqdim edilən əməliyyat-axtarış materiallarında istifadə edilmiş yuxarıda göstərilən texniki vasitələr barədə də dəqiq məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilərkən müəyyən məlumatların qeyd olunduğu sənədlər, audio və videoyazılar, əşyalar və s. əldə edildikdə və ya sübutetmədə əhəmiyyətli ola biləcək hər hansı digər predmetlər aşkar edildikdə, onlar da, şübhəsiz, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri ilə birlikdə təqdim edilməlidir. Qeyd edilən predmet və sənədlər maddi sübutların qablaşdırılma qaydaları üzrə müvafiq vəzifəli şəxsin imzası və orqanın möhürü ilə qablaşdırılmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin cinayət işləri üzrə sübutetmədə istifadəsinin əsas şərti – dövlət sirrini əks et-

dirən və bu fəaliyyətə aid olan məlumatların açılmasının qarşısını almaqdır. Belə ki, cinayət-prosessual sübutetmədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən istifadə edən vəzifəli şəxslər onlara məlum olan dövlət sirrini əks etdirən məlumatların məxfi qalmasını təmin etməlidirlər.

Lakin təcrübədə müəyyən hallarda cinayət prosesual sübutetmədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən istifadə edilərkən, bir sıra məlumatların məxfilik, konspirasiya tələbi işin hallarının tam, hərtərəfli və obyektiv tədqiqi, həqiqətin üzə çıxarılması sahəsində çətinliklər yaranır. Elə hallar da olur ki, dövlət sirri təşkil edən məlumatların tələb edilməsi əməliyyat məlumatları əsasında formalaşmış sübutların mötəbərliyini yoxlamaq üçün zəruri olur. Belə məlumatların təqdim edilməsindən imtina etmək, nəticədə təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnu məhdudlaşdırmaq, qanunun işin hallarının tam və hərtərəfli tədqiqi haqqında tələblərinin pozulmasına səbəb olur.

Cinayət işi üzrə sübutetmədə istifadə etmək üçün təqdim edilən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri, onların əsasında formalaşmış sübutların cinayət mühakimə icraatında yoxlanılmasına imkan verən məlumatları da əks etdirməlidir. Lakin bu zaman onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət, hərbi və xidməti sirr sayılan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, əməliyyat məlumatlarının mənbəyinə, üsul və metodlarına, eləcə də vətəndaşların şəxsi həyatına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır ("ƏAF haqqında" Qanunun 14-cü maddəsinin IX hissəsi).

Qanunun belə tələbi olduğu halda məxfi sayılan əməliyyat məlumatlarının təqdim edilmə mexanizmi necə olmalıdır?

Bu problem öz həllini cinayət-prosessual qanunvericilikdə tapmışdır. Belə ki, CPM-in 199-201-ci maddələrində cinayət





mühakimə icraatı zamanı konfidensiallığın qorunması məsələləri əks olunmuşdur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallarda olan məxfi məlumatların təqdim edilmə mexanizmi də məhz yuxarıda göstərilən normalarda nəzərdə tutulmuşdur. Əməliyyat-axtarış məlumatlarının bilavasitə Cinayət-Prosessual Məcəllənin tələblərinə uyğun təqdim olunması tələbi də (CPM-in 137-ci mad.) özü-özlüyündə bir daha bizim mövqeyimizin doğruluğunu təsdiq edir.

Məsələn, CPM-in 200-cü maddəsinə müvafiq olaraq "cinayət prosesini həyata keçirən orqan hər hansı şəxsə dövlət sirrini özündə əks etdirən məlumatların bildirilməsini və ya təqdim olunmasını məhkəmənin müvafiq qərarı əsasında təklif etdikdə, həmin şəxs bu məlumatların başlanmış cinayət işi üzrə toplanılmasının zəruriliyinə əmin olmaq, əks təqdirdə onları verməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan şəxsə dövlət sirrini özündə əks etdirən məlumatların bildirilməsinin və ya təqdim olunmasının zəruriliyinə istinad edərək tələb etdikdə, o, dindirmə və ya digər istintaq hərəkəti protokoluna bu materialların alınmasının zəruriliyi barədə təsdiqedic qeydlər daxil etməlidir". Cinayət-prosessual qanunun bu müddəasından görünür ki, dövlət sirri təşkil edən məlumatların cinayət prosesində təqdim edilməsi yalnız cinayət mühakimə icraatı üçün onların zəruri olduğu hallara şamil edilir. Bu mühüm şərt olduqda, həmin məlumatlar cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara təqdim edilməklə, onların məxfiliyi barədə müvafiq rəsmiləşdirilmələr aparılmalıdır.

Eyni zamanda, qanunda belə məlumatların yayılmaması üçün hansı tədbirlərin görülməsi barədə də qeydlər vardır. Belə ki, CPM-in 200.5-ci maddəsinə əsa-

sən "cinayət işi üzrə icraatın məqsədləri üçün dövlət sirrini təşkil edən məlumatlarla tanış olmaq üçün təqdim edilmiş və ya digər üsulla bildirilmiş digər şəxslər həmin məlumatların yayılmaması barədə əvvəlcədən iltizam verməlidirlər. Qanuni nümayəndə istisna olmaqla, müdafiəçi və digər nümayəndə bu iltizamı verməkdən imtina etdikdə, o, cinayət prosesində iştirak etmək hüququndan məhrum edilir, qalan şəxslərə isə dövlət sirrini əks etdirən məlumatlar verilmir. Cinayət prosesi iştirakçısının dövlət sirrinin yayılmaması barədə öhdəlik götürməsi onun dövlət sirrini təşkil edən məlumatların qapalı məhkəmə iclasında tədqiq olunmasını tələb etməsinə mane olmur". Bu müddədə əhəmiyyətli cəhətlərlə yanaşı müəyyən qüsurlar da vardır. Belə ki, qanunverici qanuni nümayəndə istisna olmaqla müdafiəçi və digər nümayəndənin dövlət sirrini təşkil edən məlumatlar yayılmaması barədə əvvəlcədən iltizam vermədiyi hallarda onları cinayət prosesində iştirak etmək hüququndan məhrum edir. Bu müddəaya əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, qanuni nümayəndə göstərilən hallarda cinayət prosesində iştirak edir, lakin bu zaman qanuni nümayəndəyə dövlət sirri təşkil edən məlumatların verilib-verilməməsinə qanunda aydınlıq gətirilmir. Digər tərəfdən, prosesual qanun cinayət prosesinin bütün digər iştirakçılara dövlət sirrini əks etdirən məlumatların verilməməsi tələbi ilə çıxış edir. Bunların sırasında qanuni nümayəndənin olub-olmaması da sual altında qalır. Bizim fikrimizcə, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 200.5-ci maddəsində göstərilən məsələyə aydınlıq gətirilməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanuna müvafiq olaraq aparılmış əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin üsulları, mənbələri və digər vasitələri haqqında məlumatların gizli sax-



lama zərurəti müəyyən hallarda bu və ya digər konkret cinayətin açılma maraqlarından daha mühüm ola bilər. Əgər bu belədirsə, onda bu məlumatlar, çox güman ki, təqdim edilməməlidir. Lakin buna baxmayaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin sübut etmədə istifadə üçün təqdim edilməsi haqqında qərar qəbul edildikdə, onda bu fəaliyyəti həyata keçirən orqanlar əməliyyat məlumatları əsasında formalaşan sübutların başqa dəlillər kimi tam və hərtərəfli yoxlanacağına hazır olmalıdırlar.

CPM-in 137-ci maddəsinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində əldə edilmiş materialların cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinin əsas şərtlərindən biri də onların Cinayət-Prosessual Məcəllənin tələblərinə uyğun yoxlanılmasıdır. "Əməliyyat-axtarış informasiyalarını toplayarkən onların fiksə edilməsi sonradan həmin məlumatların sübutlara çevrilməsinə kömək edir. Belə ki, texniki və s. üsullarla fiksə edilmiş əməliyyat məlumatlarını sonradan digər istintaq hərəkətləri vasitəsi ilə, o cümlədən ekspertiza təyin etməklə yoxlamaq mümkün olur və məsələ müsbət həll olunduqda, həmin məlumatlar sübutlara çevrilə bilər. Məsələn, əməliyyat-axtarış tədbiri vasitəsi ilə təqsirləndirilən şəxsin fonogramaya yazılmış nitqinin həqiqətən də ona məxsus olmasını müəyyən etmək üçün məhkəmə fonoskopik ekspertiza təyin edir və ekspert eyniləşdirilməsi nitqin həqiqətən də təqsirləndirilən şəxsə məxsus olması ilə bağlı müsbət rəy verərsə, onda fonogramda əks olunmuş məlumatlar sübut kimi istifadə edilə bilər.

Əməliyyat-axtarış informasiyasının prosessual sübutlara çevrilməsi üçün onların alındığı mənbə hökmən göstərməlidir. Mənbəyi məlum olmayan axtarış informasiyaları prosessual sübut etmədə istifadə oluna bilməz. Əməliyyat-axtarış mə-

lumatlarının əldə edildiyi mənbənin aşkarlanması məqsəduyğun olmadıqda, həmin informasiyalar cinayət hadisəsi ilə bağlı fərziyələrin irəli sürülüb yoxlanılmasında, dindirmə, axtarış və s. istintaq hərəkətlərinin aparılma taktikasının müəyyən edilməsində istifadə edilir (2, s. 458).

Hüquq ədəbiyyatında əməliyyat materiallarının yoxlanılması CPM-in 144-cü maddəsi ilə əlaqələndirilir. Belə ki, T.İ.Əliyeva CPM-in 137-ci maddəsinə şərh verərək göstərir ki, əməliyyat-axtarış materialları "prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun təqdim edildikdən sonra cinayət işi üzrə onların sübut kimi qəbul edilib-edilməməsi məsələsi yalnız həmin məlumatlar CPM-in 144-cü maddəsində göstərilmiş qaydada yoxlanıldıqdan sonra həll edilməlidir[1]". Bu cür yanaşma ilə müəyyən qədər razılaşmaq olar. Lakin onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, CPM-in 144-cü maddəsi sübutların yoxlanılmasından bəhs edir, halbuki CPM-in 137-ci maddəsində əməliyyat-axtarış materiallarının cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilməsi üçün onlar yoxlanılmalıdır. Müəllifin fikri ilə razılaşsaq, onda əməliyyat materialları CPM-in 144-cü maddəsinə müvafiq olaraq yoxlanıldıqdan və bundan sonra sübut kimi qəbul edildikdən sonra yenə, bu dəfə sübut kimi yoxlanılmalıdır. Zənnimizcə, əməliyyat-axtarış materiallarını və sübutları eyniləşdirmək düzgün deyil.

Əməliyyat-axtarış materiallarının yoxlanılması – ilk növbədə, onların "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun əldə olunmasının qanuniliyinin dəqiq yoxlanılmasını nəzərdə tutur. Əgər təqdim edilən məlumatların əsaslandığı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qanun pozuntusu ilə həyata keçirildiyi meydana çıxarsa, onlar sübut etmədə istifadə edilə bilməz.



Əməliyyat-axtarış materialları yoxlanılarkən, ilk növbədə, onların insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulub-pozulmaması ilə əldə edilib-edilməməsi aydınlaşdırılmalıdır. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında Qanunun 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, "əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar: "ƏAF haqqında" Qanunda nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək; hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirtinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır".

Daha sonra "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 4-cü maddəsinin II hissəsində göstərilmişdir ki, "əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini pozmaq qadağandır".

Cinayət təqibini həyata keçirən orqanlar təqdim edilən əməliyyat-axtarış materiallarını yoxlayarkən yuxarıda göstərilənləri nəzərə almalıdırlar. Lakin "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanun insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasını da nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, həmin qanunun 4-cü maddəsinin II hissəsinə əsasən "əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər".

Qanunda göstərilən belə məhdudlaşdırılma özü-özlüyündə də müəyyən qaydalara uyğun həyata keçirilməlidir. Burada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müvəqqəti məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə prokuror və məhkəmə nəzarəti müəyyən edilmişdir. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 10-cu maddəsinə müvafiq olaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müvəqqəti məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri kimi, telefon danışqlarına qulaqasma, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə, insanların güdülməsi həmin qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə başqa yolla nail ola bilmədikdə məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilə bilər.

Nəzərdən keçirdiyimiz tədbirlər məhkəmə qərarı olmadan da həyata keçirilə bilər. Lakin hətta belə bir vəziyyətdə də həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərar təqdim edilməlidir.

Bütün göstərilən şərtlərə əməl edilib-edilməməsi cinayət təqibi orqanları tərəfindən dəqiq yoxlanılmaya məruz qalmalıdır.

Cinayət təqibi orqanları təqdim edilmiş əməliyyat materiallarını yoxlayarkən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər və əsasların mövcud olub-olmamasını da aydınlaşdırmalıdırlar. Bu zaman cinayət təqibi orqanları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qə-





rar qəbul etməsini şərtləndirən halların mövcudluğuna xüsusi diqqət yetirməlidir. Belə ki, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə qərar yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

- 1) başlanmış cinayət işi mövcud olduqda;
- 2) cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;
- 3) dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;

4) şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırdıqda, yaxud itkin düşdükdə;

5) naməlum meyit aşkar edildikdə.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun müddəalarına müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin pozulması halları aşkar edildiyi zaman həmin materialların sübut kimi qəbul olunması istisna hətə təşkil edir və cinayət təqibi orqanları belə hallarda pozulmuş hüquq və qanuni mənafələrin bərpa olunması və vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi üçün tədbirlər görməlidirlər.

#### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası: Ümumi hissə. I cild / C.H.Mövsümovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2003.
2. Məmmədov F. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin sübutlar sistemində yeri və əldə edilməsi üsulları // Bakı, "Qanunçuluq", № 9, 2004.
3. Диденко В.И. Использование следователем фактических данных, полученных в результате применения в оперативно-розыскной деятельности аудио и видеозаписи, фото и киносъемки: Дисс. ...канд. юрид. наук. М.: 1995.
4. Корневский Ю.А. Актуальные проблемы доказывания в уголовном процессе // Государство и право. 1999. № 2, ст.13-17.

*Махмудов Аллахверди*

#### **Проблемы представления и проверки результатов оперативно-розыскных мероприятий в орган, осуществляющий уголовный процесс**

#### **РЕЗЮМЕ**

В статье рассматриваются теоретические и процессуальные аспекты представления и проверки результатов оперативно-розыскных мероприятий. Исследуются конкретные статьи Уголовно-Процессуального Кодекса Азербайджанской Республики и позиции учёных относительно данного вопроса.

*Mahmudov Allahverdi*

#### **Problems of granting and check of results of operational-search actions to the body carrying out criminal trial**

#### **SUMMARY**

The article is devoted to theoretical and procedural aspects of introducing and checking the results of operational-seeking activities. Author analyzed the concrete articles of CPC of Azerbaijan Republic and position of scientists concerning existing issue.

**Rəyçi: h.e.d. Qurbanov H.S.**





**Abışov Vaqif Gülağa oğlu,**

DİN-in Polis Akademiyasının "Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti"  
kafedrasının rəisi, polis polkovniki

## DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ HÜQUQPOZMALARIN XƏBƏRDAR EDİLMƏSİ VƏ QARŞISININ ALINMASI FƏALİYYƏTİNDƏKİ SOSIAL-SİYASİ VƏ HÜQUQİ DETERMINANTLAR

UOT-34:342.98

*Açar sözlər:* sosial-siyasi və hüquqi deter-  
minantlar, determinizm, determinasiyanın tip-  
ləri, integrasiya.

*Ключевые слова:* социально-полити-  
ческие и правовые детерминанты, детер-  
минация, типы детерминации, интеграция.

“P olis haqqında” Qanu-  
nun 17-ci maddəsinin  
4-cü bəndinə əsasən,  
cinayətin və digər hü-  
quqpozmanın törədilməsinə şərait yara-  
dan halların aradan qaldırılması üçün  
qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada  
dövlət və qeyri-dövlət orqanlarına, idarə,  
müəssisə və təşkilatlara, qeyri-hökumət  
təşkilatlarına və vəzifəli şəxslərə baxılma-  
sı məcburi olan təqdimatlar vermək polis  
əməkdaşının ümumi hüquqları sırasına  
daxil edilmişdir. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən polis əməkdaşı bu hüququnu inzibati xətalara dair işlər üzrə icraat və ya cinayət təqibi çərçivəsində ibtidai araşdırma (ibtidai istintaq və ya təhqiqat) apararkən həyata keçirə bilər.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 429-cu maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə baxan

səlahiyyətli subyekt inzibati xətalərin törədilməsinə kömək edən səbəbləri və şəraitini müəyyən etdikdə, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək barəsində müvafiq idarə, müəssisə və təşkilatlara, vəzifəli şəxslərə həmin səbəb və şəraitin aradan qaldırılması tədbirləri haqqında təqdimat verir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 221-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, ibtidai araşdırma aparılması zamanı müstəntiq cinayətin törədilməsinə imkan yaranan halları (səbəb və şəraitini) müəyyən etməlidir. Həmin halların aradan qaldırılması üçün müstəntiq zərurət yarandıqda, müvafiq hüquqi və ya vəzifəli şəxsin ünvanına tədbirlərin görülməsi yönündə təqdimat göndərməlidir.

Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, cinayətin törədilməsinə şərait yaranan halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi haqqında müstəntiqin təqdimatına baxılması məcburidir. Cinayətin törədilməsinə şərait yaranan halların neytrallaşdırılması barədə aidiyyəti subyekt bir ay müddətində müstəntiqə yazılı məlumat verməlidir.



DİO-nun fəaliyyətinin determinantları haqqında təhlil apararkən normativ şərtlərə paralel fəlsəfə və kriminologiya elmlərinə də müraciət etmək zəruri hesab olunur.

Determinizm (lat. Determinare – müəyyən etmək) – bütün hadisələrin ən ümumi, qanunauyğun əlaqəsi, səbəbiyyət asılılığı haqqında təlimdir. Ardıcıl determinizm səbəbiyyətin obyektiv xarakterini özündə cəmləşdirir [3, s. 101].

Determinlik – fəlsəfənin ən qədim prinsipi və konsepsiyasıdır. Bu, maddi və mənəvi aləm hadisələrinin obyektiv qanunauyğunluğunun qarşılıqlı əlaqələnməsi, qarşılıqlı səbəblə bağlı olması və qarşılıqlı şərtlənməsi haqqında ən ümumi prinsipdir. Determinlik, həmçinin obyektiv gerçəklikdə baş verən dəyişiklik və inkişafın səbəblərinin izah edilməsi üsulu, hərəkətlərin daxili səbəb və şərtlənməsi haqqında fəlsəfi təlimdir. Determinizm konsepsiyasının özəyini səbəbiyyət ideyası, bir hadisənin səbəb, başqasının nəticədən ibarət olması, onların bir-birinə qarşılıqlı keçməsi müddəası təşkil edir.

Qeyd olunması zəruridir ki, hələ antik dövrün filosofları olan Demokrit və Spinoza determinliyin əsasında səbəb əlaqəsinin durduğunu, səbəbiyyətin zəruriyyətlə eyni olduğunu, təsadüfün isə səbəblə heç bir əlaqəsinin olmamasını, yaxud təsadüfün bütövlükdə olmadığını iddia edirdilər [4, s. 227-228].

Dialektik kateqoriyalar sırasına daxil olan determinlik haqqında fəlsəfə elmində müxtəlif baxışlar mövcuddur. Professor Ə.Məmmədov və V.Kərimovun sözləri ilə desək, hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsini və şərtlənməsini qəbul edən dialektika səbəbiyyət məsələsində determinizm mövqeyində duraraq səbəb və nəticəyə bu qarşılıqlı əlaqənin mühüm aspektləri, tərəfləri kimi baxır [2, s. 265]. Səbəb kateqoriyasını ona yaxın olan bir sıra digər kateqori-

yalardan fərqləndirmək lazımdır. Bu, hər şeydən əvvəl, səbəbin təsiri üçün əlverişli mühit yaradan, lakin öz-özlüyündə nəticə törədə bilməyən "şərait" anlayışıdır.

Aparılan təhlillərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, hadisələrin obyektiv səbəbiyyətlə şərtləndiyini qəbul edən fəlsəfi təlim determinizm, hadisələrin qarşılıqlı şərtlənməsi isə determinasiya adlanır.

Filosoflar determinasiyanın aşağıdakı tiplərini fərqləndirirlər:

- səbəbiyyət şərtlənməsi;
- zərurət;
- qanunauyğunluq və s.

Determinasiyanın bütün tiplərinin əsasını səbəbiyyət determinasiyası təşkil edir. Səbəbiyyət məzmun baxımından iki hadisə arasında hasiledici və ya törədici xarakterə malik olan ictimai təzahürdür [2, s. 266].

Aparılan təhlillərdən aydın olur ki, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin determinantlarının tədqiqi nəzəri və təcrübi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətkarlığın və digər hüquqpozmaların determinantlarının çoxaspektli olması mübahisə predmetini təşkil edə bilməz. Bu baxımdan araşdırmamızda kriminoloji məqamlara da diqqət yetirmək məqsədəuyğun hesab olunur.

Cinayətkarlıqla mübarizə siyasəti çərçivəsində determinantların araşdırılması prosesində təcrübi olaraq iki üsul daha geniş yayılmışdır. Bunlardan birincisi cəmiyyətin mövcud vəziyyətindəki ümumi məlumatların təhlili, ikincisi qismində isə ayrı-ayrı cinayətlərin törədilməsinin səbəb və şəraitinin kriminoloji təhlili durur.

Qeyd olunan birinci üsul haqqında danışarkən respublikamızın müstəqillik illərinin ilkin dövrünü təhlil etmək daha məqsədəmüvafiqdir. SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqilliyini bərpa edən respublikamızda ictimai-siyasi proseslər



böhran dövrünü yaşayırdı. Respublikaya rəhbərlik edən səriştəsiz siyasətçilər imperiya qorxusu ilə yaşayır və hakimiyyətlərini qoruyub-saxlamaq üçün müstəqil dövlətimizin vasallığına belə razılıq verməyə hazır idilər. 1992-ci ildən siyasi hakimiyyətə gələn AXC-Müsavat birliyi hökumətin idarə olunmasına məsuliyyətsiz yanaşmaqla, dövlətimizi dünya xəritəsindən silinmək həddinə çatdırdılar. 1992-1993-cü illər ərzində respublikada gedən ictimai-siyasi proseslər, torpaqlarımızın müdafiəsindəki uğursuzluqlar vətəndaşlarımızda gələcəyə inamsızlıq yaratmaqla, ruh düşkünlüyünə səbəb olmuşdu. Bu kimi neqativ hallar Azərbaycan xalqının parçalanmasına, müxtəlif silahlı birləşmələrin siyasi hakimiyyəti ələ keçirmək istəklərinin reallaşmasına, ictimai sabitliyin pozulmasına təkan vermişdi.

1992-ci ildə respublikanın ictimai-siyasi həyatında sağlam düşüncəyə sığmayan islahatlar adı altında qəbul olunan yanlış siyasi qərarlar nəticəsində cəmiyyətdə xaos yaşanırdı. Cəmiyyətdə yaşanan siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadiyyatın tənəzzülü, əhəlinin kütləvi şəkildə yoxsullaşması cinayətlərin və digər hüquq-pozmaların törədilməsi sayının kəskin artmasına səbəb olmuşdu.

Qeyri-peşəkar siyasətçilər tərəfindən idarə olunan respublikamız xarici dövlətlərin müdaxiləsi nəticəsində məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Bu cür vəziyyət cinayətkar dəstələrin fəallaşmasına, insanların bir qrup şəxs tərəfindən manipulyasiya olunmasına, habelə xarici dövlətlərin öz şəxsi maraqlarının asanlıqla həyata keçirməsinə şərait yaratmışdı.

Aparılan təhlil çərçivəsində aydın olur ki, siyasi sistemin təyinatı cəmiyyətin hər bir üzvünün normal fəaliyyət göstərməsi, habelə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin mühafizəsindən ibarətdir. Lakin həmin

dövrə göstərilən obyektlərin mühafizəsinin qeyri-mümkünlüyü ayrı-ayrı insanları çox narahat edirdi. Çıxılmaz vəziyyətə düşən insanlar respublikanı xilas etmək üçün Azərbaycan xalqının layiqli övladı H.Əliyev və müraciət ünvanladılar. Qeyd olunması zəruridir ki, həmin dövrlərdə Naxçıvanda H.Əliyevin düşünülmüş siyasəti artıq özünün müsbət nəticələrini vermişdi. Belə ki, AXC-Müsavat hakimiyyəti dövründə dövlətin heç bir dəstəyini almayan Naxçıvan analoqu olmayan çətinliklərdən məharətlə çıxıb bildi. Çünki H.Əliyevin idarəçilik siyasətinin ana xəttini xalqın dəstəyi təşkil edirdi. O isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri kimi qonşu dövlətlər olan Türkiyə və İranla müstəqil münasibətlər yaratmaqla, muxtar respublikanın həmin çətinlikdən tez çıxmasına nail oldu.

Azərbaycan xalqının təkidli xahişi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdan H.Əliyev ilkin olaraq cəmiyyətdəki qütbləşməni aradan qaldırmaqla, hamını milli maraqlar ətrafında cəmləşdirməyə nail oldu. Əbədiyaşar Prezidentimiz dövlətin idarə olunması sahəsindəki kifayət qədər peşəkarlığa malik olması ilə dövlətimizin dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsini aradan qaldırdı.

Respublikanı böhranlı vəziyyətdən çıxarmaq üçün H.Əliyev bütün sahələrə həssaslıq nümayiş etdirirdi. 28 sentyabr 1993-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev Bakı kondisioner zavodunda paytaxtın sənaye müəssisələrinin əmək kollektivi nümayəndələrinin mitinqində çıxış edərək qeyd edir ki, indi Azərbaycan Respublikası ağır iqtisadi-sosial böhran içindədir. Son illər respublikamızda gedən ictimai-siyasi proseslər, torpaqlarımızın müdafiəsində uğursuzluqlar bəzi adamlarda inamsızlıq yaradıb, bəzilərinə ruh düşkünlüyü əmələ gətirib və ən dəhşətli hal bundan ibarətdir





ki, təəssüflər olsun, xalqımız arasında parçalanma gedib, xalqımız birləşmək əvəzinə bəzi qüvvələr tərəfindən müəyyən qarşıdurma həddinə gəlib çıxıbdir. Ona görə də bu ağır iqtisadi-sosial və ictimai-siyasi böhrandan çıxmaq üçün, Azərbaycan suverenliyini, müstəqilliyini qorumaq üçün xalqımız birləşməlidir [11].

Ümummilli liderimiz H.Əliyevin bu çıxışına diqqət yetirsək aydın olur ki, cəmiyyətdə ictimai firavanlığın təmin olunmasının müxtəlif üsulları və vasitələri içərisində ən əhəmiyyətli sağlam düşüncəli insan amilidir.

Apardığımız təhlilə uyğun olaraq həmin dövrlərdə cəmiyyətdə baş verən neqativ dəyişikliklərin səbəbinin siyasi hakimiyyətin səriştəsiz idarəçiliyinin olması qənaətinə gəlirik. Bu kimi sosial və siyasi determinantlar təcrübi baxımdan cəmiyyətin gündəlik yaşam tərzinin qanunauyğunluğunun formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təsadüfi deyil ki, həmin illər ərzində ölkə ərazisində cinayətkarlığın səviyyəsində kəskin artım tendensiyası müşahidə olunurdu. Rəsmi statistik göstəricilərə əsasən, respublikada 1990-cı ildə 15.411 cinayət, 1991-ci ildə 15.617 cinayət, 1992-ci ildə 22.450, 1993-cü ildə 18.145 cinayət faktı qeydiyyatla alınmışdır [1].

1990-1993-cü illər ərzində respublika ərazisində törədilən cinayətlərin statistikasındakı artım tendensiyasını təhlil etsək aydın olur ki, ulu öndər H.Əliyevin hakimiyyətə qayıdışına kimi neqativ məzmunlu sosial-siyasi determinantların cinayətkarlığın artımına bilavasitə təsiri nəticəsində kriminogen durum mürəkkəbləşmişdir. Belə ki, respublika ərazisində qeydiyyatla alınmış ümumi cinayətlərin statistik göstəricilərinə artım illər üzrə müqayisədə 1990-1991-ci illərdə 1,3 %, 1991-1992-ci illərdə 43,8 %, 1992-1993-cü illərdə 19,2 % təşkil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən illər üzrə cinayətlərin törədilməsindəki azalma tendensiyası 1993-cü ilə təsadüf edir. Bu işə həmin ilin 15 iyun tarixində əbədiyaşar prezidentimiz H.Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra hüquq-mühafizə siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən kompleks tədbirlərin nəticəsində mümkün olmuşdur.

H.Əliyev 1993-cü il 15 iyun tarixində ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra respublikaya rəhbərliyinin ilk dövrlərindən hadisələrə qiymət vermək üçün səbir və təmkinlə vəziyyətlə dərinədən tanış olur, ictimaiyyətin fikrini öyrənir, qüvvələr nisbətini təhlil edir, ən əsası hadisənin törənmə səbəblərini araşdırır və qarşı tərəfdən olan şəxslər, təşkilatçılar ilə bilavasitə görüşüb onların iddialarını, tələblərini öyrənir və obyektiv nəticə çıxarıdıqdan sonra əməli addım atırdı [5, 67]. Onun idarəçilik fəlsəfəsində dialektikanın struktur əlaqələrini ifadə edən kateqoriyalara özünəməxsus yer verməsi ilə qısa zaman kəsiyində cəmiyyətdə sabillik yaranmış, insanların yaşamaq ümidi bərpa olunmuşdur. H.Əliyev cəmiyyətdəki siyasi və sosial determinantlar qismində ümuminin ayrıca götürülmüş cəhətlərini ayrı-ayrı fərdlərə məxsus xüsusi cəhətlərdən təşkil olunması konsepsiyasına çevrilməklə, cəmiyyətdə ədaləti və humanizmi bərpa etdi. Sevindirici haldır ki, ulu öndərin siyasəti müasir günümüzə siyasi varislik prinsipinə uyğun olaraq çox uğurla davam etdirilir. Həmin uğurlar nəticəsində respublikamız regionun ən qüdrətli dövlətinə çevrilmişdir.

Cinayətlərə və digər hüquqpozmalara aid olan determinantların daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti çərçivəsində araşdırılması zamanı təcrübi olaraq eyni vaxtda aşağıdakı iki üsuldən istifadə olunur:

– cəmiyyətin mövcud vəziyyətindəki ümumi məlumatların təhlili (neqativ sosial meyillər və s.);





– ayrı-ayrı cinayətlərin törədilməsi səbəb və şəraitinin kriminoloji təhlili [12, s. 363].

Cəmiyyətin mövcud vəziyyətindəki neqativ sosial meyillərinin təhlil olunaraq, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində nəzərə alınması zəruriliyini heç kəs inkar edə bilməz.

Akademik R.Mehdiyev "Qloballaşma dövründə dövlət və cəmiyyət" adlı elmi məqaləsində qeyd edir ki, XIX əsrdə başlanan, XX əsrdə fasilələrlə davam edən və hazırda da gedən ümumdünya inteqrasiya prosesinin tarixi analoqu olmayıb və yoxdur, ona görə də ümumdünya inteqrasiyasının faydalı və mənfəətli cəhətlərinə ölçülüb-biçilmiş və əlaqələndirilmiş şəkildə yanaşmaq son dərəcə vacibdir. Qloballaşma suveren dövlətlər arasındakı sədləri dağıdaraq cəmiyyətin daxilində sosial münasibətləri yeni məcraya salır, milli özünəməxsusluğu xüsusi dünya görüşü çərçivələrinə salaraq sərt şəkildə məhdudlaşdırır. O, əvvəla, milli mədəniyyət və ənənələrin öncüllüyünü dağıdır, özünəməxsusluqdan uzaqlaşmanı gücləndirir, coğrafi və iqtisadi vəziyyətdən, siyasi quruluşundan, habelə milli mentalitetindən asılı olmayaraq cəmiyyəti qərbləşdirir.

Qloballaşmanın milli məkanlara təsiri prosesində dövlətin daxili siyasi inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnteqrasiya proseslərinin təsiri yeni qavrayış, təfəkkür tərzini formalaşdırır, sonra isə yeni dövrün komponentlərinə həyat verir. Davranışın yeni stereotipləri və formaları meydana gəlir.

Cinayətkarlıq sosial-neqativ təzahür kimi özünəməxsus determinantlara malikdir. Onların məcmusu cəmiyyəti hər zaman narahat edən amillər sırasında birinci olmuşdur. Akademik R.Mehdiyevin adı çəkilən məqaləsində qeyd olunduğu kimi, cəmiyyətimiz üçün ümumdünya inteqrasiyasının faydalı cəhətləri ölçü-

lüb-biçilməlidir.

İnteqrasiyanın zərurətdən irəli gəlməsi mübahisə olunmazdır. Lakin digər dövlətlərin özünəməxsusluğu cəmiyyətimizə nüfuz edərsə, bunun fəsadları qaçılmazdır.

Qeyd olunmalıdır ki, cəmiyyətin sosial tərəqqisi yalnız dövlət hakimiyyət orqanlarının normal fəaliyyətindən deyil, həmçinin vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasından da asılıdır. V.M.Bexterev "Kollektiv refleksologiya" kitabında yazır: "Cəmiyyət hər bir üzvü arasındakı həmrəyliyə nail olmaqla özünü tənəzzüldən qorumalı, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına şərait yaratmalıdır" [10, s. 49].

Ayrı-ayrı cinayətlərin törədilməsi səbəb və şəraitinin kriminoloji təhlili nəzəri və təcrübi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətkarlıq mürəkkəb təzahür olub, çoxlu sayda halların, amillərin, səbəblərin təsiri nəticəsində yaranır [8, s. 78]. Qeyd etmək lazımdır ki, predmetinin əsas elementləri cinayətkarlıq və onun səbəbiyyəti olan kriminologiya elmi səbəbiyyət kateqoriyasına daha çox diqqət yetirir. Çünki cinayət əməllərinin bütün məcmusunu tədqiq etmək üçün öyrənilən təzahürün məcmusunu və strukturunu müəyyən edən daha çox halları müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Kriminologiyada geniş istifadə olunan kateqoriyalardan biri səbəbdır. Müasir hüquq ədəbiyyatında səbəb-nəticə kompleksinin məzmununu əks etdirən müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Professor F.Y.Səməndərov cinayət məsuliyyətinin zəruri şərti kimi səbəbli əlaqə məsələsinə dair qeyd edir ki, mübahisə doğuran köklü metodoloji problemlərdən biri cinayət hüquq elmində səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışından istifadə olunması məsələsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayətkarlığın sosial təzahür kimi nəzərdən keçirdikdə, bir növ təzahürlərin – səbəb, digər



növ təzahürlərin şərait kimi qiymətləndirilməsi həmişə nisbi xarakter daşıyır. Müxtəlif hallarda eyni bir təzahür ya səbəb, ya da şərait kimi çıxış edə bilər. Fikrimizcə, səbəb bu qismdə, ona kömək edən konkret şəraitlər olduqda çıxış edir.

Kriminologiya elmində ictimai elmlərdə olduğu kimi "amil" məfhumu geniş istifadə edilir.

"Amil" dedikdə hər hansı bir prosesin xarakterini, yaxud ayrı-ayrı cəhətlərini müəyyən edən səbəb başa düşülür. Belə yanaşma kriminologiyada hələ XIX əsrdə meydana gəlmişdir. Həmin dövrlərdə "amillər nəzəriyyəsi" formalaşmışdır. Adı çəkilən nəzəriyyənin tərəfdarları hesab edirdilər ki, bu və ya digər nəzəriyyənin köməyi ilə öyrənilən təzahürlərin, proseslərin məzmununu, təbiətini və dəyişmə xarakterini izah etmək olar. Məhz bu baxımdan "amillər nəzəriyyəsi"ndə bir və ya bir neçə amilin təsirinin hər hansı bir cəhətinə üstünlük verilirdi. Məsələn: coğrafi mühitlə, xalqın demoqrafik xüsusiyyətləri ilə, dinlə, texniki tərəqqi ilə cəmiyyətin inkişafını izah edən nəzəriyyələr. Belə nəzəri quruluş, adətən determinizm kimi elmi metodun növ müxtəlifliyinə aid edilir. Lakin "amillər nəzəriyyəsi"nə münasibətdə determinizm nəticənin hər hansı bir aparıcı səbəbdən "sərt" asılılığını özündə ehtiva edir.

Müasir "Kriminologiya" elmində "amil" məfhumu çoxplanlı şəkildə işlədilir. Bu, baxılan prosesin xarakterini, ayrı-ayrı cəhətlərini müəyyən edən səbəbdir. Başqa sözlə desək, "amil" aparıcı əlamətlər üzrə birləşmiş səbəblər qrupudur. Məsələn: kriminoloq-alim K.K.Qoryainovun fikrincə, funksional əlaqədə olan həm səbəbi, həm şəraiti, həm də təzahürü amil hesab etmək olar.

Bir çox müəlliflər hesab edir ki, istənilən cəmiyyətdə cinayətkarlığın hüquqi determinantları araşdırılarkən iqtisadi münasibətlər də müzakirə predmetinə

daxil edilməlidir.

Cinayətkarlığın səbəblərini, ilk növbədə, iqtisadi münasibətlərdə, onların ziddiyyətlərində, iqtisadi planlaşdırmanın çatışmazlığında və s. də axtarmaq məqbul hesab olunur.

Marksizm-leninizm təliminə əsasən, məhz iqtisadi münasibətlər cəmiyyətdə mövcud olan digər mənfi və müsbət münasibətləri müəyyən edən ilkin təzahürdür. Tarixdən məlumdur ki, sinifli cəmiyyətlərdə iqtisadi münasibətlər olmuş və onun təsiri nəticəsində cinayətkarlıq da mövcud olmuşdur.

Müasir həyatda heç kim "həyat şüuru müəyyən edir (formalaşdırır)" formulundan imtina etməmişdir. Başqa sözlə desək, cəmiyyətdə mövcud olan həyat tərzini, həyat şəraiti insanların şüuruna həlledici təsir göstərməklə, onu formalaşdırır və müxtəlif istiqamətlərə yönəldir.

Hüquq elmləri doktoru M.B.Əhmədov "İnsan və vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəsdlərdən mühafizəsi problemləri" adlı monoqrafiyasında haqlı olaraq qeyd edir ki, milli konstitusiyamız qəbul olunana qədər müstəqilliyimizin ilkin dövründə inzibati-amirlik sistemindən miras qalmış iqtisadi münasibətlərin özünəməxsusluğu diqqətdən kənar qalmaqla, cəmiyyətdə yoxsullaşma artmağa başlamışdır. Bu isə törədilən cinayətlərin sayının artmasına müəyyən formada təsir göstərən hallardandır.

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin maddi cəhətdən daha imkanlı insanlar tərəfindən törədilməsi faktları da kifayət qədərdir. Doğrudur, həmin kateqoriya cinayətlər motiv və məqsəd baxımından müxtəlif ola bilər.

Tədqiqatımızdan aydın olur ki, cinayətkarlıqla mübarizədə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, sosial-neqativ təzahürlərin



determinantlarının neytrallaşdırılması yönündə sosial-siyasi proseslərin də diqqətdə saxlanması, tədqiqat çərçivəsində qeyd etdiyimiz planlaşdırma və proqnozlaşdırma funksiyalarının tətbiqində nəzərə alınması zəruridir.

Beləliklə, daxili işlər orqanlarının

fəaliyyətində kompleks yanaşma əsasında cəmiyyətdə narahatçılıq doğuran bütün hallara adekvat reaksiya verilməsi determinantların hər bir elementinə diqqət yetirilməsini zəruri edir.

#### İstifadə olunan mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası DİN BƏSİİ-nin statistik məlumatları: 1990-1995-ci illər.
2. Fəlsəfə (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Azərbaycan, 1997.
3. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti / Redaktor İsmayıl Vəliyev. Bakı: 1997.
4. Fərhadov M. Fəlsəfənin əsasları. Dərslik. Bakı: Nurlan, 2006.
5. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Monoqrafiya. Bakı: Təhsil, 2004.
6. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации: учебное пособие. Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI века. М.: ВЛАДОС, 1994.
7. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности. М.: Академия МВД, 1994.
8. Глейзерман Г.Е. Законы общественного развития: их характер и использование. М.: Знание, 1979, 246 с.
9. Гыскэ А.В. Современная российская преступность и проблемы безопасности общества (политический анализ). М.: Юнити, 2006.
10. Егорышев С.В., Толкачев К.Б. Социология организаций. Орган внутренних дел как социальная организация: Монография. Уфа, 1997.
11. Library. Aliyev.org.az
12. www.preslib.az

*Абышов Вагиф*

*Социально-политические и юридические детерминанты в деятельности органов внутренних дел при профилактике и пресечении правонарушений*

#### РЕЗЮМЕ

В настоящей статье исследуются проблемы совершенствования механизма государственного управления, в том числе механизма управления ОВД, которые являются одним из основных звеньев государственных структур, ведущих успешную борьбу против преступности.

Основная цель статьи состоит в разработке концептуальных основ современного механизма социального управления, выработке теоретических оснований и методологических подходов к формированию частной теории механизма управления ОВД, обосновании предложений и рекомендаций по совершенствованию реализации возложенных на ОВД правоохранительных функций.

*Abushov Vagif*

**Socio-political and legal determinants in activity of the law-enforcement bodies at preventive maintenance and suppression of offences**

#### SUMMARY

In the article, under investigation are the problems of improvement of the mechanism of state administration, including the mechanism of management of interior bodies, which are one of the basic state structures successfully fighting criminality.

The main goal of the researching work consists of working out of conceptual bases of the modern mechanism of social management, development of the theoretical bases and methodological approaches to the formation of the private theory of the mechanism of management of interior bodies, the substantiation of offers and recommendations on improvement of realization of the law-enforcement functions assigned on the interior bodies.

*Рәуғи: h.f.d. Eyvazov H.Q.*



**Nəcəfzadə Rəfiq İslam oğlu,**

DİN-in Polis Akademiyasının "DİO-nun inzibati fəaliyyəti" kafedrasının baş müəllimi, polis mayoru

## QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN HÜQUQLARININ REALİZƏSİ BAXIMINDAN OMBUDSMANIN İNZİBATI- HÜQUQİ STATUSUNUN BƏZİ İSTİQAMƏTLƏRİ

34:342.717

*Açar sözlər:* ombudsman, qaçqınlar, məcburi köçkünlər, status.

*Ключевые слова:* омбудсман, беженцы, вынужденные переселенцы, статус.

*Key words:* ombudsman, refugees, internally displaced persons, the status.

Hüquqi institutlar arasında ilk dəfə Skandinaviyada formalaşmış ombudsmanın fəaliyyətinin və müvafiq qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, habelə bu sahədə milli-hüquqi tənzimləmənin təhlil edilməsi qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının təminatı sisteminin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ombudsmanın insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasında xüsusi yer tutması onun bir çox demokratik xüsusiyyətlərə malik olması ilə izah oluna bilər.

Cəmiyyətimizin siyasi-hüquqi həyatında əhəmiyyətinə görə əsas sənəd olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul olunması ilə demək olar ki, milli ombudsman institutunun konstitusiya hüquqi modeli yaradıldı. Qeyd olunmasını vacib hesab edirik ki, həmin dövrdə qanunvericilik siste-

mimizin əsasını təşkil edən bu normativ hüquqi aktda İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsman) dair xüsusi norma nəzərdə tutulmamışdır.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsman) fəaliyyətinin konstitusiya hüquqi əsasları haqqında danışarkən öncə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin məzmununa diqqət olunmasını məqsəduyğun hesab edirik. Həmin müddəanın 12 noyabr 1995-ci il tarixli redaksiyasına əsasən dövlətin ali məqsədi dedikdə, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi başa düşülür [1, s.7]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bu müddəasını xatırlatmaqla vurğulamaq lazımdır ki, həmin dövr üçün İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsman) fəaliyyətinin proqnozlaşdırılması dövlətin ali məqsədlərinə nail olmaq üçün fəaliyyət göstərən hüquqi təsisatlar ilə yanaşı, gələcəkdə müvafiq institutların yaradılması ideyasını istisna etmir. Belə ki, ölkəmizdə insan hüquq və əsas azadlıqlarının həyata keçirilməsinin təmini, məhkəmə-hüquq islahatları, Milli Məclisin fəaliyyəti və seçki siste-





minin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar yeni müddəaların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunması məqsədilə ölkəmizdə 24 avqust 2002-ci tarixində referendum keçirilmişdir. Əlavə olaraq qeyd olunmalıdır ki, həmin tarixdə keçirilən referendum nəticəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin redaksiyasına əlavə olundu. Həmin redaksiyaya əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu konstitusion müddəanın məzmunu artıq özündə insan hüquqlarının, daha dəqiq desək, dövlətimizlə siyasi-hüquqi bağlılığı olan şəxslərin hüquqlarının daha məhsuldar həyata keçirilməsini şərtləndirir.

Dövlətin ali məqsədlərinin təhlil olunan istiqamətdə yeni məzmun qazanması insan hüquqlarının, xüsusən də qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşması üçün əlavə işlərin görülməsini şərtləndirir. Nəzərə almaq lazımdır ki, 24 avqust 2002-ci il tarixli referendumdən sonra insan hüquqlarının təminatı sisteminə dövlətin öz üzərinə götürdüyü əlavə öhdəliklərin konstitusion konstruksiyası yaradılmışdır. Belə ki, Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) namizədliyinin irəli sürülməsi, seçilməsi, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarını pozan normativ-hüquqi aktların Konstitusiyaya və insan hüquqlarına uyğunluğunun müəyyən olunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etməsi hüququ ilə bağlı müddəalar təsbit olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 95-ci maddəsində Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsman) adına rast gəlinir.

Həmin maddədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin həll etdiyi məsələlər sırasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsman) seçilməsi təsbit edilmişdir. Göstərilən maddəyə əsasən, ölkəmizdə Ombudsmanın yaradılması mexanizmində qanunverici orqanın səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 14-cü bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin seçilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat vermək Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinə aiddir [1, s. 32.].

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, hər iki hakimiyyət daşıyıcısına (subyektinə) Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsman) fəaliyyətinin formalaşmasına dair səlahiyyətlərin bərabər verilməsi insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsində hakimiyyətin balanslaşdırılmış realizəsi və demokratik dəyərlərin əsas götürülməsi ilə izah oluna bilər.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının realizəsi üçün Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin konstitusion-hüquqi statusu çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi imkanlarından istifadə hüquqları nəzərdə tutulub. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VII-ci hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili insan hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu mad-



dənin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu verə bilər [1, s. 50].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsman) hüquqi təsisat olaraq nəzərdə tutulması və onun fəaliyyətinin təcrübi cəhətdən təşkil olunması məqsədi ilə bir çox normativ hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. Həmin normativ sənədlər sırasına daxil olan "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" 22 fevral 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli 832 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı" və Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanunu xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, 22 fevral 1998-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi tədbirləri haqqında" Fərmanın verilməsi və "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı"nın qəbul edilməsi insan hüquqlarının təminatı sisteminin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, tarixdən artıq bizə "residivliyi" ilə yaxşı bəlli olan erməni separatizmi nəticəsində 1988-ci ildən başlayaraq qərbi Azərbaycandan 185.000 soydaşımızın Azərbaycana deportasiyası, daha sonra Ermənistan silahlı qüvvələrinin ölkəmizə qəsbkarlığı nəticəsində ölkə daxilində 700.000 məcburi köçkünlər ordusu yaran-

dı [24]. Yaranmış vəziyyətdə qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi adı çəkilən normativ hüquqi aktların müvafiq müddələrinin realizəsi ilə daha effektiv təşkil edildi. Həmin fərmanda insan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının layihəsinin hazırlanması, insan hüquqları üzrə səlahiyyətli müvəkkil təsisatının yaradılmasına dair təkliflərin hazırlanması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin, əlillərin, müharibə iştirakçılarının, aztəminatlı ailələrin iqtisadi, sosial hüquqlarının daha səmərəli təmin edilməsi ilə əlaqədar təkliflərin hazırlanması, insan hüquqları üzrə elmi-tədqiqat institutunun yaradılmasına dair təkliflərin hazırlanması, hüquqi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar normativ hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunu təmin etmək, bu kimi məqsədlərə nail olmaq üçün tədbirlər planı müəyyən olunmuşdur [3, s. 1.].

Qeyd etmək lazımdır ki, "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı"nda ilk dəfə olaraq Azərbaycanda İnsan hüquqları üzrə müvəkkil təsisatının yaradılması, habelə Azərbaycanın insan hüquqları haqqında beynəlxalq sazişlərə qoşulması, bu sahədə elmi-tədqiqat institutunun yaradılması, normativ hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ölkədə hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq institut və mərkəzlərdə tədqiqat və təhsil proqramları üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, insan hüquqları haqqında öhdəliklərə riayət edilməsi və digər mühüm məsələlər də adı çəkilən dövlət proqramına daxil edilmişdir.



Adları çəkilən sənədlərin konstitusiyadan irəli gələrək və onun əsasında qəbul olunması təbii və mütləqdir. Yeri gəlmişkən professor B.S. Ebzeyev "RF Konstitusiyasının insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qarantı kimi birbaşa təsiri və bilavasitə tətbiqi" elmi məqaləsində sahəvi və detallaşdırılmış sənədlərin zəruriliyinə dair öz mövqeyini bildirmişdir. O, qeyd edir ki, konstitusion normalar başqa hüquq sahələrinin normaları ilə birlikdə realizə edilir. Bu, konstitusion konsepsiyaların həyata keçirilməsi zamanı konstitusion normaların kifayət etməməsi ilə əlaqəlidir. Müəllif iddia edir ki, Konstitusiyaya cəmiyyətin hər bir üzvünə aid olan prinsipial və əsas qaydaları özündə cəmləşdirir [17]. Hesab edirik ki, müəllifin bu fikirləri heç kimdə şübhə doğurmaz. Çünki konstitusiyada nəzərdə tutulan ali dəyərlərə dair əsas qaydalar müəyyən edən konstitusion normalar sahəvi qanunlarda detallaşır və nümunəvi davranışa dair bütün tələblər onun müddəalarında cəmlənir. Daha dəqiq desək, konstitusion normalar məzmunca maliyyə, ekologiya, inzibati, cinayət, əmək və digər hüquq sahələrinin normalarına transformasiya olunur. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VII hissəsində nəzərdə tutulan Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin müvafiq sorğu vermək səlahiyyəti 28 dekabr 2001-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" Konstitusiyaya Qanununda detallaşdırılmışdır [2, s.1].

Ombudsman institutunun milli qanunvericilik sistemi daxilində konstitusiyaya modelinin təhlili çərçivəsində digər dövlətlərin konstitusiyalarına diqqət yetirilməsi məqsəduyğun sayıla bilər. Belə ki, Fransa Respublikası Konstitusiyasının 71-1-ci maddəsində İnsan hüquqları üzrə müvək-

kilin (Moderator) hüquqi statusu təsbit edilmişdir. Həmin müddəanın təhlilindən aydın olur ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil dövlət administrasiyası, yerli özünüidarəetmə orqanları, dövlət orqanları və dövlət xidmətlərini həyata keçirən istənilən qurumların fəaliyyəti nəticəsində zərərçəkən şəxslərin hüquqlarını qoruyur. Fransa Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin vəzifəyə təyinatı Fransa Respublikası Prezidentinin müstəsna səlahiyyətinə aiddir [13, s. 28].

27 fevral 1974-cü il tarixli İsveçrə Konstitusiyasına əsasən, İsveç Krallığı ərazisinin yurisdiksiyası çərçivəsində hakimiyyət səlahiyyətli orqanların fəaliyyəti nəticəsində zərərçəkən subyektlərin Riksdanın Ali müvəkkilinə (ali ombudsman) müraciət etmək hüququ vardır. Burada Riksdanın Ali müvəkkili institutu dünya təcrübəsində ombudsman təsisatının fəaliyyətini həyata keçirir. Lakin maraqlı burasıdır ki, İsveç Krallığında Ali müvəkkilin xüsusi modeli olaraq hərbi ombudsman təsisatı da fəaliyyət göstərir [12, s. 46].

Ukrayna Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təmini və qorunması yönündə dövlətin təsis etdiyi hüquqi mexanizmlər sırasına Ukrayna Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili də daxildir. Belə ki, Ukrayna Respublikası Konstitusiyasının 85-ci maddəsinə əsasən, Ukrayna Ali Radasının səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Ukrayna Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin vəzifəyə təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi;

- Ukraynada insan hüquq və azadlıqlarının təmini və müdafiəsinin vəziyyətinə dair Ukrayna Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin illik məruzələrinin dinlənilməsi [10, s. 6].

Ukrayna Respublikası Konstitusiyasının 85-ci maddəsinin təhlilindən aydın





olur ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil parlament qarşısında hesabat verməsilə yanaşı, həmçinin onun yurisdiksiyasına daxildir [10, s.6].

Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 103-cü maddəsində (parlamentin səlahiyyətlərində) konstitusion təsisat olaraq Ombudsman institutuna dair məlumatlara rast gəlinir. Bu maddənin təhlilindən məlum olur ki, federal qanunvericiliklə səlahiyyətləri müəyyən edilən İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin vəzifəyə təyin və azad edilməsi Rusiya Federasiyasının Dövlət Dumasının səlahiyyətinə aiddir [22].

N.F.Lukaşova "RF dövlət-hakimiyyət orqanları sistemində İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin rolu" elmi məqaləsində qeyd edir ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil müasir Rusiya üçün vacib publik-hüquqi institutdur. Həmin institutun məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dövlət-hakimiyyət və yerli-özünüidarəetmə orqanları tərəfindən qanunun tələblərinə uyğun riayət edilməsinə köməklik göstərməkdir [22].

Özbəkistan Respublikası Konstitusiyasının 78-ci maddəsinin məzmununa əsasən, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin və onun müavinlərinin seçilməsi Özbəkistan parlamentinin müstəsna səlahiyyətlərindəndir [15, s.24].

Qeyd edilməsi zəruridir ki, çox az dövlətlərin konstitusiyalarında ombudsmana dair müddəalar nəzərdə tutulub. Ombudsman təsisatı olan dövlətlərin əksəriyyətində ombudsman institutunun şəbəkəsi və aparatının fəaliyyəti qanunlarla tənzimlənir. Belə ki, İngiltərə, Danimarka, İtaliya və Fransada İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinə dair konstitusiyada heç bir müddəa nəzərdə tutulmamışdır. Bu ölkələrin parlamenti tərəfindən sahəvi qanunlar qəbul olunmaqla adı çəkilən təsisatın fəaliyyəti formalaşmışdır [18].

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsman) fəaliyyətinə dair əcnəbi təcrübə çərçivəsində müvafiq dövlətlərin konstitusiyaları ilə yanaşı, həmçinin sahəvi qanunvericilik aktlarının da müqayisəli təhlili tədqiqatımız üçün məhsuldar sayıla bilər. Belə ki, Slovakiya Respublikası Dövlət Sovetinin "Dövlət hüquq müdafiəçisi haqqında" 4 dekabr 2001-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, Slovakiya Ombudsmanı ölkə ərazisində dövlət hakimiyyət orqanlarının qanunun tələblərinə və ya demokratik dövlət və hüquq normalarına zidd olan fəaliyyətinə münasibətdə fiziki və hüquqi şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini həyata keçirməlidir. Maraqlı burasıdır ki, Slovakiyalı Ombudsmanın fəaliyyəti publik hakimiyyət daşıyıcısının neqativ fəaliyyətinin neytrallaşmasına xidmət edir. Təhlil etdiyimiz ombudsman modelinin əlamətləri 1972-ci il tarixli İngiltərə Ensiklopediyasında ombudsmana verilən anlayış ilə üst-üstə düşür. Həmin anlayışa əsasən, ombudsman bürokratik aparatın sui-istifadəsindən və vətəndaşların etdiyi şikayətlərin qarşısını alır və onların pozulmuş hüquqlarının bərpasını həyata keçirir [16, s. 148].

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsman) fəaliyyətinə dair MDB-yə üzv olan dövlətlərin təcrübəsinə diqqət yetirək. Belə ki, Ukrayna Respublikası Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili haqqında 1 yanvar 2007-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, ölkə ərazisində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması üzrə parlament nəzarəti vardır. Həmin nəzarət Ukrayna sərhədləri daxilində və onun yurisdiksiyası çərçivəsində Ukrayna Respublikası Ali Radasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkilinə məxsusdur [16, s. 4].

Qazaxıstan Respublikası Prezidentinin 19 sentyabr 2002-ci il tarixli 947 № li





Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "İnsan hüquqları üzrə müvəkkil" haqqında Əsasnamə ilə Qazaxıstan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin hüquqi statusu müəyyən edilmişdir. Həmin Əsasnamənin 1-ci maddəsinə əsasən, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil – insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasına nəzarət edən, habelə pozulan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi yönündə öz səlahiyyətləri daxilində tədbirləri həyata keçirən vəzifəli şəxsdir [23].

27 avqust 2004-cü il tarixli "Özbəkistan Respublikası Ali Məclisinin İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman)" haqqında Özbəkistan Respublikası Qanunu ilə Özbəkistan ombudsmanının hüquqi statusu müəyyən edilmişdir. Adı çəkilən qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, Özbəkistan Respublikası Ali Məclisinin İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) – dövlət orqanları, müəssisələri, təşkilatları və vəzifəli şəxsləri tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarına dair qanunvericiliyə riayət edilməsinə parlament səlahiyyətləri çərçivəsində nəzarət edən vəzifəli şəxsdir [15].

Tədqiqatımız çərçivəsində ombudsman institutuna dair diqqət yetirilən əcnəbi dövlətlərin qanunvericilik aktlarının məzmununu ilə tanışlıq, bu təsisatın fəaliyyətinin daha dərinlən öyrənilməsi və qarşıya çıxan çətinliklərin qabaqcıl təcrübədən istifadə etməklə aradan qaldırılmasına nail olmağımızdır. Təsadüfi deyil ki, akademik R. Mehdiyev "Azerbaijan Focus" jurnalının 2009-cu il tarixli 1 №-li buraxılışının ön sözündə qeyd edir ki, Avropa institutlarına inteqrasiya bizim üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki biz Avropa dövlətiyik. Məhz respublikamızda İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin təsisat olaraq yaradılmasını Avropa institutlarına inteqrasiya kimi qiymətləndirə bilərik [15, s. 2].

Nəzərə almaq lazımdır ki, ombudsman dövlət idarəetmə orqanlarından heç bir şəkildə asılı olmamaqla, bütün müraciət edən subyektlərə açıqdır və fəaliyyətinin effektivliyi üçün tam müstəqildir. Deyilənlərə tam aydınlıq gətirmək üçün Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiya Qanununa diqqət yetirək. Həmin qanunun 1-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili vəzifəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi üçün təsis edilir.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının təminatına dair tədqiqatımız çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 1.9-cu maddəsinə diqqət yetirməyimiz məqsədəuyğun sayıla bilər. Bu maddəyə əsasən, məhkəmələrdə süründürməçilik, sənədlərin itirilməsi və vaxtında verilməməsi, habelə məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin hüquqları sırasına daxildir [2, s.1].

Odur ki, qaçqın və ya məcburi köçkün olan şəxslərin inzibati-hüquqi statusu çərçivəsində dövlət-hakimiyyət orqanları ilə münasibətlərdə pozulmuş hüquqlarının bərpası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin səlahiyyətinə aiddir. Bunlara təcrübə misal olaraq qaçqın və məcburi köçkünlərin təhsil, səhiyyə, mülkiyyət, dövlət qulluğu-



na qəbul olunmaq və s. hüquqlarının həyata keçirilməsi sahəsində yaranan hüquq münasibətlərini göstərmək olar.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyəti dövründə onun ünvanına ümumilikdə 25.760, o cümlədən 2006-cı ildə 7.500 müraciət daxil olmuşdur ki, onların da 94,7 %-i şikayətlərdən, 5,3 %-i ərizələrdən ibarət olmuşdur. Bu şikayətlərin 38,3 %-i vətəndaş və siyasi hüquqların, 61,7 %-i isə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı olmuşdur [20].

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilir ki, hüquqi dövlətin reallaşması və insan hüquqlarının təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuş (ölkəmizdə yaradılan) ombudsman qurumunun əsas məqsədi, İsveç ombudsmanından fərqli olaraq, idarəetmə orqanlarının qanuni fəaliyyətini təmin etməkdən daha çox insan hüquqları pozuntularını araşdırmaq və mümkün olduqda onları aradan qaldırmaqdır. Belə ki, 28 dekabr 2001-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası insan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" Konstitusiyaya Qanunu bunun üçün bəzi vasitələr nəzərdə tutur. Müəllifin bu mövqeyi milli ombudsman təsisatının fəaliyyətini tənzimləyən sahəvi qanunvericilik aktının məzmununda aşkar görünür. Odur ki, onun milli ombudsman təsisatının fəaliyyət perspektivlərinə dair fikirlərini biz də dəstəkləyirik [5, s. 345].

Qeyd edilməsi zəruridir ki, respublikamızda Ombudsmanın fəaliyyətinin ilk günlərindən qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi diqqətdə saxlanılır. Belə ki, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsman) Aparatının tərkibində qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi məsələləri ilə məşğul olan xüsusi struktur bölmə yaradılmışdır. Bu struktur vahid "Qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müda-

fəsi" şöbəsi olaraq fəaliyyət göstərir [20].

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) edilən müraciətlərin bir qismi də qaçqın və məcburi köçkünlərin əmək hüquqlarının həyata keçirilməsi prosesində rast gəlinən neqativ hallarla bağlı olmuşdur. Daha dəqiq desək, buraya Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 78-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, işçilərin ixtisarı zamanı qaçqın və məcburi köçkünlərin işdə saxlanmağa üstünlük hüquqlarının olmasına baxmayaraq, həmin şəxslərin işdən azad edilmələri ilə bağlı olmuşdur. Belə müraciətlərlə bağlı məsələyə müvəkkilin müdaxiləsindən sonra bir neçə şikayət ərizəsi təmin edilmiş, həmin şəxslər öz əvvəlki vəzifələrinə bərpa edilmiş və ya başqa işlə təmin edilmişlər.

Qaçqın və məcburi köçkünlər tərəfindən Müvəkkilə göndərilmiş müraciətlərin bir hissəsi də sosial təminat hüququ ilə bağlı olmuşdur. Müraciətlərlə bağlı "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun tələblərinə uyğun olaraq müvafiq orqanlara sorğular göndərilmiş və problemlərin həllinə nail olunmuşdur.

Ombudsman Aparatına məcburi köçkünlərin problemləri ilə əlaqədar daxil olan şikayətlər arasında məcburi köçkünlərin rastlaşdıqları problemlərdən yemək xərci və digər müavinətlərin verilməsində, onların yeni salınmış qəsəbələrdə yerləşdirilmələrində və qış mövsümündə verilən yanacaqın normaya uyğun verilməməsi kimi problemlər ilə bağlı şikayətlərə rast gəlinir ki, bunların da bir çoxu müvəkkilin işə müdaxiləsindən sonra qısa müddətdə öz həllini tapır, bir qismi ilə bağlı isə müvafiq tədbirlərin görülməsi ilə əlaqədar aidiyyəti orqanlara tapşırıqlar verilir.

Göstərilənlərlə yanaşı, Ombudsman Aparatının əməkdaşları qaçqın və məc-



buri köçkünlərin mövcud vəziyyəti və onların problemləri ilə əlaqədar ölkədən kənarda da müvafiq işlər görürlər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının əməkdaşları 22-23 noyabr 2006-cı il tarixdə Kiyev şəhərində Ukrayna Xarici İşlər Nazirliyinin Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı ilə birgə təşkil etdiyi, eləcə də xarici dövlətlərin (Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İsveç, Yunanıstan, Macarıstan, Moldova, Belarus, Çexiya, Gürcüstan və s.) nümayəndələri, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatlarının və kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən "Hüquq və miqrasiya siyasəti: insan hüquqlarının müdafiəsi" mövzusunda keçirilən Regional dəyirmi masada iştirak edərək Ermənistanın təcavüzü nəticəsində yurdlarından didərgin düşmüş soydaşlarımızın vəziyyəti haqqında, ölkəmizdə miqrantlar və sığınacaq axtaran şəxslərə dair milli qanunvericilik aktları, bu sahədə dövlət tərəfindən görülən işlər barədə məlumatları dəyirmi masa iştirakçılarının nəzərinə çatdırmışlar [9, s. 2].

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsman) Aparatına əmlakları məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt edilmiş şikayətçilərə, o cümlədən qaçqınlara və məcburi köçkünlərə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13 və 29-cu maddələrinin məzmunu izah edilmişdir. Həmin izahatlar verilirəkən əmlakları məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt edilmiş şikayətçilərə bildirilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz.

Məcburi köçkünlərin zəbt etdikləri daşınmaz əmlakdan məcburi şəkildə çıxarılma-

rılmalarının yeni qəsəbələrin və evlərin tikilməsindən sonra mümkünüyü izah edilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məcburi köçkünlərin zəbt etdikləri daşınmaz əmlakdan məcburi şəkildə çıxarılmasının yolverilməzliyi Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının 17, 3 min kv.km ərazisinin işğalı nəticəsində vətəndaşlarımızın yaşayış yerlərini tərk edərək, ölkənin müxtəlif yerlərində məskunlaşmaları ilə nəticələnən evlərin zəbt edilməsi faktlarına şamil olunur.

N.Mustafayeva "Mədəni hüquqların beynəlxalq və milli qanunvericilik çərçivəsində müdafiəsi" məqaləsində haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqların, o cümlədən mədəni hüquqların müdafiəsini diqqət mərkəzində saxlamış və bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlər keçirmişdir [7, s. 2].

Qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının həyata keçirilməsində vətəndaş cəmiyyəti institutlarına aid edilən ombudsmanın roluna dair aparılan təhlil göstərir ki, adı çəkilən təsisat dövlət – hakimiyyət orqanlarının gündəlik fəaliyyətində diqqətdən yayınan məqamların müəyyən edilməsinə, habelə müvafiq qüsurların operativ həllinə imkan yaradır. A.Həsənlı "Vətəndaş cəmiyyəti sistemində ombudsman institutu" məqaləsində haqlı olaraq qeyd edir ki, dövlət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutunun xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən ombudsman xidməti mahiyyətə hibrid təsisatdır. Müəllifin fikrincə, bu institut insan hüquqları sahəsində dövlət ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında yaranan ziddiyyətli məqamların optimal həllinə təsir göstərir [25].

Aparılan tədqiqat çərçivəsində qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının realizəsində ombudsmanın inzibati-hü-





quqi statusuna dair nəticələrimiz aşağıdakılardır:

– qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial durumu ilə bağlı məsələlər üzrə müvafiq dövlət-hakimiyyət qurumlarına baxılması məcburi olan təkliflərin verilməsi, habelə belə təkliflərin verildiyi təqdirdə vəzifəli şəxslərin hərəkətsizliyinə görə onların hüquqi məsuliyyətinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulması;

– müvafiq görüşlərdə qaldırılmış məsələlərlə bağlı təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə səlahiyyətli dövlət orqanlarına, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarına təkliflərin verilməsi zamanı müvafiq nəticələrə dair məlumatın ombudsmana verilməsi öhdəliyinin "Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında" Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulması.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009.
2. Azərbaycan Respublikasının "İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" Konstitusiya Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyyatı. Azərbaycan dilində. Bakı: Qanun-2001.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli 832 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. Azərbaycan dilində. Bakı: Qanun, 2001.
4. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında 22 fevral 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyyatı. Azərbaycan dilində. Bak: Qanun, 2001
5. Mehdiyev F. İnzibati hüquq. Ali təhsil müəssisələri üçün dərs vəsaiti. Qafqaz Universiteti, 2010. 511 s.
6. Mehdiyev R.// "Azerbaijan Focus" - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. Şərqi-Qərbi, 2009, №-1. 160 s.
7. Mustafayeva N. Mədəni hüquqların beynəlxalq və milli qanunvericilik çərçivəsində müdafiəsi. // Qanun, 2011, № 1(201).
8. Süleymanova E. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman). Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq konvensiyaların qanunvericilikdə təsbiti, Bakı: Qanun, 2003.
9. Süleymanova E. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsində Ombudsmanın rolu, "Respublika" qəzeti. 2009. 20 iyun, № 1.
10. Закон: Об Уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека. Киев-Статут, 2007. 18 с.
11. Конституции государств Европы. М.: Издательство- НОРМА, 2001. 64 с.
12. Лохматов Е.А. Генезис и эволюция института Омбудсмана в Швеции // Государство и право: теория и практика: Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 4 / отв. ред. В. П. Прокопьев. Калининград: Изд во РГУ им. И. Канта, 2005. с. 45-55.
13. Право и управление:XXI век. Интернет-журнал-2007, №1(1).
14. Специальные доклады Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации О.О.Миронова. - М.: Изд. "Юриспруденция", 2003. - 432 с.
15. Тиллабаев М.А. Национальные институты по правам человека: Международная, зарубежная и национальная практика / М.А.Тиллабаев; Отв.ред. А.Х.Саидов; МИД Руз; Унив. Мир. эконом и дип. - Т.: "Адолат", 2008. - 312 с.
16. Уполномоченные по правам человека (омбудсмены) стран Европы и СНГ. Сборник нормативных правовых актов. - М.: Юриспруденция, 2003. 208 с.
17. <http://www.mgimo.ru>
18. <http://euro-ombudsman.org>
19. <http://www.ioi-europe.org>
20. <http://www.ombudsman.gov.az>
21. <http://eyu.sci-lib.com>
22. <http://pravoznavec.com.ua>
23. <http://ombudsman.kz>
24. <http://refugee.gov.az/>
25. <http://www.preslib.az>





*Рафик Наджафкулиев*

**Направления административно-правового статуса омбудсмана с точки зрения реализации прав беженцев и вынужденных переселенцев**

**РЕЗЮМЕ**

Наряду с деятельностью властно-государственных органов в осуществлении прав человека и гражданина, в том числе беженцев и вынужденных переселенцев, своеобразная (особая) роль принадлежит институтам гражданского общества. Изучение деятельности национального учреждения “омбудсман”, обладающего особым весом среди подобных юридических институтов, а также анализ национально-правового регулирования в этой области будут целесообразными в деле формирования системы обеспечения прав человека и гражданина, в том числе прав беженцев и вынужденных переселенцев. Особое место омбудсмана в защите прав и свобод человека и гражданина может быть объяснено его обладанием многими демократическими особенностями. В данной статье исследуется роль омбудсмана в реализации прав беженцев и вынужденных переселенцев и опыт зарубежных стран в этой области. Автор статьи в своем исследовании также уделил особое внимание осуществлению прав беженцев и вынужденных переселенцев в деятельности омбудсмана.

*Rafiq Nadjafguliyev*

**Directions of the administrative-legal status of Ombudsman from the point of view of realization of the rights of refugees and IDPs**

**SUMMARY**

Along with state-governing bodies, in realization of the human and civic rights, including the rights of refugees and IDPs, a specific role belongs to civil society institutions. Study of the activity of national Ombudsman with special weight among similar judicial institutions, and also the analysis of the national-legal regulation in this field would be valuable in the cause of forming the system of ensuring the rights of person and citizen, including the IDPs.

Special role of the Ombudsman in protection of human rights and freedoms can be explained by its democratic features. In the article, under investigation is the role of Ombudsman in realization of the rights of refugees and internally displaced persons and experience of foreign countries in this field.

The author pays special attention to realization of the rights of refugees and IDPs in the activity of Ombudsman.

*Rəyçi: h.f.d. Süleymanov C.*



## Hümbətov Səməd Həmid oğlu,

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "DİO-da idarəetmənin təşkili" kafedrasının rəisi, polis polkovniki, f-r.e.n., dosent

# CƏMİYYƏTİN İNKİŞAFINDA İNFORMASIYALAŞDIRMANIN ROLU

*Açar sözlər: informasiyalaşdırma, informasiya sahəsində inqilab, informasiya texnologiyası, kompyuter texnikası.*

*Ключевые слова: информатизация, революция в области информации, информационная технология, компьютерная техника.*

Müasir dövrdə insanların, qrupların, kollektivlərin və təşkilatların fəaliyyəti onların informasiyalaşdırılmasından və mövcud olan informasiya resurslarından səmərəli istifadə etmək qabiliyyətindən daha çox asılıdır. Hər hansı hərəkəti etməzdən öncə informasiyanın toplanması və emal olunması, onun dərk edilməsi və təhlili üzrə böyük işlər görülməlidir. İstənilən sahədə daha səmərəli qərarların axtarışı böyük həcmdə informasiyanın emal edilməsini tələb edir ki, bu da xüsusi texniki vasitələr tətbiq edilmədən mümkün deyildir.

İnformasiya həcmının artması XX əsrin ortalarından daha aydın şəkildə müşahidə olunur. İnformasiyanın sürətli axını insana bu məlumatları tam dərk etməyə imkan vermir. Hər gün meydana çıxan yeni informasiya axınında istiqamətlənmək daha da çətinləşir. Yeni maddi və ya əqli məhsulun yaradılması bəzən analogların axtarışından daha sərfəli olur. Böyük informasiya axınının yaranması aşağıda göstərilən nəticələrə səbəb olur:

– elmi tədqiqat və təcrübə işlərinin nəticələrinin şərh edildiyi sənədlərin, hesabatların, dissertasiyaların, məruzələrin sayının həddən artıq sürətlə artması;

– insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələri üzrə dövrü nəşrlərin sayının daim artması;

– adətən maqnit lentinə yazılan və buna görə də kommunikasiya sisteminin təsiri dairəsinə düşməyən müxtəlif məlumatların (meteoroloji, geofiziki, tibbi, iqtisadi və s.) meydana gəlməsi.

Bəşəriyyətin inkişaf tarixində informasiyaların emal edilməsi sahəsində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olan və bununla da ictimai münasibətlərin islahatlarına gətirib çıxaran bir neçə informasiya inqilabı baş vermişdir. Məhz belə islahatlar nəticəsində insan cəmiyyəti yeni keyfiyyət əldə etmişdir.

Birinci inqilab böyük kəmiyyət və keyfiyyət sıçrayışına səbəb olan, bilikləri nəsil-dən-nəslə ötürməyə imkan verən yazının ixtira edilməsi ilə bağlı olmuşdur.

İkinci inqilab (XVI əsrin ortaları) sənaye cəmiyyətini, mədəniyyəti, fəaliyyətin təşkilini kökündən dəyişən kitab çapının ixtira edilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Üçüncü inqilab (XIX əsrin sonu) istənilən həcmdə informasiyanı ötürməyə və toplamağa imkan verən teleqraf, telefon və radionun meydana gəlməsi, elektrikin ixtira edilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Dördüncü inqilab (XX əsrin 70-ci illəri) mikroprosessor texnologiyasının ix-



tira edilməsi və fərdi kompyuterin meydana gəlməsi ilə bağlı olmuşdur. Mikroprosessorlar və inteqral sxemlər bazasında kompyuterlər, kompyuter şəbəkələri, verilənlərin ötürülməsi sistemləri (informasiya kommunikasiyaları) yaradılır. Bu dövr üç fundamental innovasiya ilə xarakterizə olunur:

– informasiya proseslərinin mexaniki və elektrik vasitələrdən elektron vasitələrinə keçirilməsi;

– kompyuter qurğularının və əlavə texniki hissələrinin həcmnin kiçildilməsi;

– proqramla idarə edilən qurğu və proseslərin yaradılması.

Bu dövr barədə tam təsəvvür əldə etmək üçün elektron-hesablama maşınlarının (EHM) nəsilləri haqqında aşağıda verilmiş arayışla tanış olaq.

I nəsil (50-ci illərin əvvəlləri). Element bazası elektron lampalardan təşkil olunmuşdur. Bu EHM iri ölçüləri, çox enerji istehlak etməsi, kiçik sürəti, aşağı etibarlılığı ilə fərqlənirdi. Belə EHM-ə daxil edilən proqramlar əsasən maşın dilində yazılırdı.

II nəsil (50-ci illərin sonları). Element bazası yarımkeçirici elementlərdən (tranzistorlardan) təşkil olunmuşdur. Əvvəlki nəsil EHM ilə müqayisədə onların bütün texniki göstəriciləri daha da təkmilləşdirilmişdir. Proqramlaşdırma üçün alqoritmik dillərdən istifadə edilirdi.

III nəsil (60-cı illərin əvvəlləri). Element bazası mikroelektronikadan və inteqral sxemlərdən təşkil olunmuşdur. Bu dövrdə EHM-in ölçüsü kəskin sürətdə kiçildi, onların etibarlılığı artdı, məhsuldarlığı yüksəldi. Uzaq terminaldan bu EHM-in informasiya resurslarına daxil olmaq və onların mübadiləsini təşkil etmək mümkün oldu.

IV nəsil (70-ci illərin ortaları). Element bazası mikroprosessorlardan və böyük inteqral sxemlərdən təşkil olunmuşdur. EHM-in texniki göstəriciləri da-

ha da yüksəlmişdir. Bu dövrdə fərdi kompyuterlərin kütləvi buraxılışına başlandı. Yüksək məhsuldarlığa malik olan güclü çoxprosessorlu hesablama sistemləri və mikro EHM yaradıldı.

V nəsil (80-ci illərin ortaları). Bu dövrdə yeni və tam yeni elektron texnologiyalara əsaslanan intellektual kompyuterlərin hazırlanmasına başlandı. Bu nəsil kompyuterlər çox yüksək məhsuldarlığa və etibarlılığa malik olmaqla, keyfiyyətə yeni funksional tələblərə, başqa sözlə, bilik bazaları ilə işləməyə, süni intellekt sistemlərinin təşkilinə, istifadəçi ilə nitq və görmə vasitəsi ilə ünsiyyəti təmin etməyə, ən yeni proqram vasitələrinin yaradılması prosesini sadələşdirməyə və s. imkan verməlidir. Yeni arxitektura və texnologiyaya malik makrokompyuterlər real neyronların əsas xassələrini modeləşdirən neyron şəbəkələrinə əsaslanır. İntellektual imkanları xeyli üstün olan bioloji və optik texnologiyaları əsasında bio və optik neyrokompyuterlərin yaradılması da yaxın gələcəyin reallığıdır.

Sonuncu informasiya inqilabı yeni birləşmələrin istehsalı üçün texniki vasitələrin, metodların, texnologiyaların istehsalı ilə bağlı olan yeni informasiya sənayesini ön plana çıxarır. İnförmasiya texnologiyalarının bütün növləri, xüsusilə də telekommunikasiya sistemli informasiya sənayesinin vacib tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdir. Müasir informasiya texnologiyası kompyuter texnikası və rabitə vasitələri sahəsindəki nailiyyətlərə əsasən inkişaf edir.

İnförmasiya texnologiyaları informasiya prosesləri zamanı, o cümlədən hesablama və rabitə texnikasının tətbiqi ilə istifadə edilən üsul və vasitələr sistemidir.

İnförmasiya texnologiyası informasiya ehtiyatlarından istifadə olunması proseslərinin ağırlığını azaltmaq, onların etibarlılığını və operativliyini artırmaq məqsədilə informasiyanın toplanması, ötürülməsi,



saxlanması, emalı və istifadəçilərə çatdırılmasını təmin edən və texnoloji zəncirdə birləşdirən metodlar, istehsal prosesləri və texniki-proqram vasitələri toplusudur.

Telekommunikasiya elektrik və ya elektromaqnit rabitə vasitələri (kabel, optik və radio əlaqəsi və digər vasitələr) ilə hər hansı signalın, səs və təsvirin məsafəyə ötürülməsi və qəbul edilməsidir.

Kompyuter texnikasının və informasiya texnologiyalarının intensiv inkişafı müxtəlif informasiyalardan istifadə edilməsi əsasında qurulmuş və "informasiya cəmiyyəti" adlanan cəmiyyətin inkişafına təkan vermişdir.

İnformasiya cəmiyyətində yalnız istehsal deyil, bütün həyat tərzini, dəyərlər sistemi dəyişir. Bu cəmiyyətdə intellekt, bilik istehsal və istehlak edilir ki, bu da əqli əməyin payının artmasına gətirib çıxarır.

İnformasiya texnologiyası və telekommunikasiya əlaqəsi əsasında fəaliyyət göstərən müxtəlif növ sistemlər informasiya cəmiyyətinin maddi və texnoloji bazasını təşkil edir.

İnformasiya cəmiyyəti əhalinin böyük hissəsinin müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə informasiyanın, xüsusilə də onun daha yüksək forması olan biliyin istehsalı, saxlanması, emalı və ötürülməsi ilə məşğul olduğu cəmiyyətdir.

İnformasiya cəmiyyətinin əsas fərqli cəhətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- cəmiyyətin həyatında informasiya və biliyin rolunun artması;
- daxili məhsulların axınında informasiya kommunikasiyalarının, məhsullarının və xidmətlərinin payının artması;
- insanların effektiv informasiya mübadiləsini, dünya informasiya resurslarına buraxılışını və onların informasiya məhsullarına və xidmətlərinə olan tələbatlarını təmin edən qlobal informasiya fəzasının yaradılması.

XX əsrin sonlarında qabaqcıl ölkələrdə elm və texnikanın real inkişaf təcrübəsində nəzəriyyəçilər tərəfindən yaradılmış infomrasiya cəmiyyətinin mənzərəsi daha aydın surətdə nəzərə çarpmağa başlamışdır. Hazırda bütün dünya üzrə insanların vahid kompyuterləşdirilmiş və informasiyalı cəmiyyətə keçirilməsi proqnozlaşdırılır. İnsanların fəaliyyəti başlıca olaraq informasiyanın emal edilməsinə cəmlənəcək, maddi istehsal və enerji hasilatı məhsullarının üzərinə qoyulacaqdır.

Bütün bunların xülya olmadığına və yaxın gələcəyin reallığı olduğunu təsdiqləyən bir sıra faktiki materiallar dərc edilmişdir.

ABŞ-da keçirilmiş sosioloji tədqiqatların nəticələrinə görə artıq 30 milyon işçi evdən çıxmadan öz fəaliyyətini həyata keçirə bilər. 1980-ci ildə müstəqil məşğul olanlar kateqoriyasına 5,7 milyon nəfər, 1989-cu ildə 14,6 milyon nəfər, 1995-ci ildə isə 20,7 milyon nəfər aid edilmişdir.

İnformasiya cəmiyyətinə keçid zamanı kompyuter və telekommunikasiya texnologiyaları əsasında informasiyaların emal edilməsinin yeni sənayesi meydana çıxır.

Bir sıra alimlər informasiya cəmiyyətinin aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərini fərqləndirirlər:

- informasiya böhranı məsələsi həll edilmişdir, başqa sözlə, informasiya bolluğu və informasiya qıtlığı arasında ziddiyyət aradan qaldırılmışdır;
- digər resurslarla münasibətdə informasiyanın üstünlüyü təmin edilmişdir;
- cəmiyyətin əsasında yeni informasiya texnikası və texnologiyasının köməyi ilə biliklərin saxlanması, emal olunması və istifadə edilməsi duracaqdır;
- informasiya texnologiyası insanların sosial fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməklə qlobal xarakter alacaqdır;
- bütün insan sivilizasiyasının informasiya birliyi formalaşdırılacaqdır;





– informatika vasitələrinin köməyi ilə hər bir insanın bütün sivilizasiyanın informasiya resurslarına sərbəst daxil olması reallaşdırılacaqdır;

– cəmiyyətin idarə edilməsinin və ətraf mühitə təsirin humanist prinsipləri icra olunacaqdır.

Müsbət məqamlarla yanaşı, təhlükəli tendensiyalar da proqnozlaşdırılır:

– kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyətə təsiri artacaq;

– informasiya texnologiyaları insanların və təşkilatların şəxsi həyatına və fəaliyyətinə mənfi təsir göstərəcək;

– keyfiyyətli və etibarlı informasiyaların seçilməsi problemi yaranacaq;

– bir çox insanların informasiya cəmiyyətinə uyğunlaşması çətinləşəcək;

– "informasiya elitası" (informasiya texnologiyalarının işlənilib hazırlanması ilə məşğul olan insanlar) ilə istehlakçılar arasında partlayış təhlükəsi yaranacaq.

İnformasiya sənayesinin inkişaf etmiş ABŞ, Yaponiya, İngiltərə, Almaniya kimi ölkələri informasiya cəmiyyətinə daha yaxındır. Bu ölkələrdə dövlət siyasətinin əsas istiqamətindən biri kimi kompyuter və telekommunikasiya sistemlərinin inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş informasiya sənayesinə sərmayələrin qoyuluşu və innovasiyaların dəstəklənməsi müəyyən edilmişdir.

Öz geosiyasi və iqtisadi mövqelərini möhkəmləndirmək naminə və informasiya inkişafının strateji məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün bu ölkələr məqsədyönlü dövlət siyasətini formalaşdırıb həyata keçirirlər. Bu proses qlobal və qaçılmaz xarakter daşdığı üçün Azərbaycanın gələcəyi də dünya informasiya cəmiyyətinə inteqrasiya ilə bağlıdır. Yalnız bu halda, Azərbaycan öz siyasi müstəqilliyini, milli xüsusiyyətlərini, mədəni ənənələrini qorumaq şərti ilə, texnoloji və iqtisadi

di cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr birliyinə tam hüquqlu üzv kimi daxil ola bilər.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə etməklə ölkənin demokratik inkişafına kömək etmək və informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2003-cü il 17 fevral tarixli, 1146 nömrəli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə milli strategiyani (2003-2012-ci illər) təsdiqləmişdir.

Milli strategiya informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə və onun genişləndirilməsi sahəsində dövlətin siyasətini əks etdirir, əsas məqsəd və vəzifələri, prioritetləri və fəaliyyətin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Strategiya cəmiyyətin tələblərini, qabaqcıl dünya təcrübəsini nəzərə alır və ölkənin inkişafına, demokratik cəmiyyət quruculuğuna, Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiya olunmasına xidmət edir.

Milli strategiyanın əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

– informasiya cəmiyyətinin hüquqi əsaslarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

– cəmiyyətdə insan amilinin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların keyfiyyətli təhsil, tibbi xidmət və sosial təminatlar alması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

– vətəndaşların və sosial institutların məlumat almaq, onu yaymaq və istifadə etmək kimi hüquqlarının təmin edilməsi üçün müvafiq mühitin yaradılması;

– effektiv, şəffaf və nəzarət oluna bilən idarəetmə və yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsi, elektron ticarətin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;

– ölkənin iqtisadi, sosial və intellektual potensialının möhkəmləndirilməsi, informasiya və biliklərə əsaslanan, rəqa-



bətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması, informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

- xalqın tarixi, ədəbi və mədəni irsinin qorunub saxlanması və onun geniş təbliği;
- inkişaf etmiş informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması, vahid milli elektron informasiya məkanının formalaşdırılması, informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi;
- ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- ölkənin ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası;
- milli proqram vasitələrinin yaradılması, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları məhsullarının inkişaf etdirilməsi;
- ölkənin rəqəmsal geriliyinin aradan qaldırılması.

Ölkədə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf səviyyəsi bütövlükdə dövlətin hərbi-siyasi və sosial-iqtisadi potensialının göstəricilərindəndir. İnformasiya cəmiyyətinə keçid üçün əlverişli şəraitin yaradılması Azərbaycan dövlətinin siyasi məqsədlərindən biridir.

Ölkədə informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılması təşkilati, sosial-iqtisadi, elmi-texniki, texnoloji və siyasi amillərə malik olan mürəkkəb prosesdir. Bu prosesin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi cəlb olunan siyasi-inzibati, maliyyə, insan, texniki və s. resurslardan səmərəli istifadə olunmasından, prioritetlərin və fəaliyyət istiqamətlərinin düzgün müəyyən edilməsindən, görülən işlərin tənzimlənməsi və əlaqələndirilməsindən asılıdır.

İnformasiya cəmiyyətində keçid üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında dövlət aparıcı rol oynayır və onun fəaliyyəti əsasən aşağıdakıları əhatə edir:

- qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi;

- ölkə daxilində informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı fəaliyyətin təhlili və tənzimlənməsi;

- milli və dövlət informasiya sistemlərinin yaradılması, informasiya resurslarının formalaşdırılması, dövlət orqanlarının bu istiqamətdə fəaliyyətinin idarə edilməsi;

- yeni şəraitə münasib olan, xarici və yerli sərmayələrin cəlb edilməsi və iqtisadi fəaliyyətdə ədalətli rəqabətin aparılmasına xidmət edən əlverişli mühitin yaradılması;

- cəmiyyətin geniş təbəqələrinin strategiyasının həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi məqsədilə siyasi, hüquqi, iqtisadi və inzibati mexanizmlərdən istifadə etməklə prosesin bütün iştirakçıları üçün bərabər şəraitin yaradılması, onların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;

- hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, şəxsiyyət haqqında və özəl məlumatların qorunmasının təmin olunması;

- vətəndaşların dövlət informasiya resurslarına müraciət etməsi üçün imkan yaradılması;

- ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- strategiyanın həyata keçirilməsi üçün tələb olunan maliyyə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi, dövlət əhəmiyyətli və sosial yönümlü layihə və proqramların dəstəklənməsi;

- milli informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının, texniki və proqram məhsullarının istehsalı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların dünya bazasına çıxarılmasının stimullaşdırılması;

- informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən özəl şirkətlər, xüsusilə kiçik və orta müəssisələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiqi üçün əlverişli şəraitini yaradılması;



– dövlət idarəetməsində və yerli özünüidarəetmədə müasir texnologiyalardan istifadə olunması;

– elektron hökumətin formalaşdırılması istiqamətində ardıcıl fəaliyyətin həyata keçirilməsi;

– informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində ölkənin milli maraqlarını təmin edən beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi.

İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı və təndəşlərin bilik və məlumat tələbatının ödənilməsi, informasiya və kommunika-

siya texnologiyalarının köməyi ilə insanların təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, ümumilikdə ölkənin intellektual potensialının artırılması ilə sıx bağlıdır.

İnformasiya texnologiyaları əsrində dövlətlə cəmiyyət arasındakı asılılıq getdikcə artmaqdadır. Hakimiyyətlə vətəndaş arasında qarşılıqlı hörmət, işgüzar qarşılıqlı fəaliyyət və əməkdaşlıq əsasında informasiya cəmiyyətinə doğru atılan uğurlu addımlar ölkənin demokratik inkişafına və onun beynəlxalq aləmə sıx inteqrasiya olunmasına kömək edəcəkdir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə milli strategiya (2003-2012-ci illər) haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 17 fevral 2003-cü il.
2. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 3 aprel 1998-ci il.
3. "Telekommunikasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 14 iyun 2005-ci il.
4. Батулин Ю.М. Проблемы компьютерного права – М.: Юридическая литература, 1991.
5. Симонович С.В. Информатика для юристов и экономистов. СПб. Питер , 2011.

*Гумбатов Самед*

### Роль информатизации в развитии общества

#### РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуется представление об информационном обществе, роль и значение информационных революций, место информатизации в развитии общества и государственная политика в сфере информатизации. Бурное развитие компьютерной техники и информационных технологий послужило толчком к развитию общества, построенного на использовании различной информации и получившего название информационного общества.

В статье также указано, что в эпоху информационных технологий взаимная зависимость между государством и обществом постепенно нарастает. Информационное общество формирует демократическое развитие государства и тесную интеграцию в международные структуры.

*Humbatov Samad*

### The role of informationization in development of society

#### SUMMARY

Under investigation is the concept on information society, the role and importance of information revolutions, the place of informatization in development of society and state policy in the field of informatization. Rapid development of computer techniques and information technologies gave impetus to development of the society built on use of numerous information and named as "information society".

In the article, also is specified that during the epoch of information technologies, mutual dependence between the state and society gradually increases. The information society forms democratic development of the state and close integration into the international structures.

**Rəyçi: h.f.d. Eyvazov H.Q.**



# ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR

1. Məqalələr redaksiyaya üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) təqdim edilə bilər. Bir dildə təqdim edilmiş məqalənin sonunda digər iki dildə xülasə verilməlidir. Məsələn, əgər məqalə Azərbaycan dilində yazılmışsa, onda sonda rus və ingilis dillərində rezyume verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.

2. Məqalələrin mətnləri Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalda çap olunmalıdır.

3. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in telefonları, elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.

4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə verilməlidir.

5. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnəli və kodlaşdırılmalıdır. İstifadə zamanı əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, daha sonra rus, sonda isə digər xarici dillərdə olan ədəbiyyatlar göstəriləli və kodlaşdırılmalıdır. Mətnə istinadlar ədəbiyyat siyahısında göstərilən ardıcılıqla işarə olunmalıdır. Məsələn, (1) və ya (1, s. 125). Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalı-

dir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verildikən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatın "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin 10.2-10.4.6. tələbləri əsas götürülməlidir.

7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

8. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.

9. Məqaləyə, onun dərc edilməsinin mümkünlüyü haqqında ekspert rəyi və elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış (elmi müəssisələrdə işləməyən hüquqşünaslara ekspert rəyi kifayətdir) əlavə edilir.

10. Hər bir məqalə müəllifi məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar redaksiyanın hazırladığı müəllif anketini doldurmalı və onu imzalayıaraq, məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla, əvvəllər hər hansı bir dildə nəşr edilmədiyini təsdiq etməlidir.

11. Jurnalda "əvvəlki ötən sayımızda", "ardı növbəti nömrədə" adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.

12. Jurnalın nömrələrində müəllifin və ya müəlliflərin yalnız bir məqaləsi dərc edilə bilər.

13. Plagiat məqalələrin nəşri qadağandır. Belə bir fakt aşkar edildikdə redaksiya müəllif(lər)ə qarşı sanksiya tətbiq etməkdə (bir neçə nömrədə çap edilməmək, il ərzində çap edilməmək və s.) haqlıdır.





# ТРЕБОВАНИЯ, ПРЕДЪЯВЛЯЕМЫЕ К ПРЕДСТАВЛЕННЫМ НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ

1. Статьи представляются в редакцию на трех языках (азербайджанском, английском и русском). В конце статьи, представленной на одном из языков, должны быть резюме на двух остальных языках. Например, если статья дана на азербайджанском языке, то резюме должны быть на английском и русском языках. Резюме статей, которые даны на разных языках, должны быть идентичными и соответствовать содержанию статьи. В резюме должны вкратце отражаться результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр. выдвинутых автором (авторами) статьи. Резюме должно быть строго отредактировано с научной и грамматической точки зрения. В каждом резюме должно быть указано полное название статьи, имя автора (авторов).

2. Тексты статей должны быть набраны шрифтом Times New Roman, размер шрифта – 12 (например, на азербайджанском и английском языках – латиницей, на русском кириллицей) и интервал – 1. Статьи предоставляются в электронном и печатном (1 экземпляр) виде.

3. В статье должны быть указаны фамилия, имя и отчество автора (авторов), их научное звание;

название и адрес организации, в которой он работает(ют), телефоны, адрес электронной почты.

4. В конце научной статьи должны быть ясно изложены результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение, и пр. в соответствии с данной отраслью науки и характером статьи.

5. Должны быть указаны ссылки на научные источники по предмету статьи. Библиографический список приводится после текста статьи в алфавитном порядке и закодированной форме. При использовании сперва дается и кодируется литература на азербайджанском, потом на турецком, далее на русском и наконец на английском языках. Ссылки в тексте статьи должны соответствовать библиографическому списку. Например, (1) или (1, стр. 125). Если в тексте на одну и ту же литературу имеется ссылка в другом месте, то настоящая литерату-

ра должна быть указана под прежним номером.

6. Информация о каждой ссылке, данной в библиографическом списке, должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно быть дано в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.) книг. Должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов при ссылке на научные статьи, материалы и тезисы симпозиумов, конференций и других престижных научных мероприятий. При библиографическом описании должны быть взяты за основу требования 10.2-10.4.6. раздела "Использованная литература" Правил составления диссертаций Высшей аттестационной комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.

7. В данном списке литературы после статьи должно быть дано предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 10-15 лет.

8. Статья должна содержать ключевые слова, УДК индексы или коды типа PACS. Ключевые слова должны быть даны на трех языках (на тех языках, на которых написаны статья и резюме).

9. К статье прилагается экспертное заключение о возможности опубликования и выписка из протокола Учёного совета научного учреждения (юристам, не работающим в научных учреждениях, достаточно экспертного заключения).

10. Каждый автор статьи должен заполнить и подписать авторскую анкету, выработанную редакцией, подтвердив этим неопубликование данной статьи раньше на каком-нибудь языке, исключая опубликованный тезисный вариант.

11. В журнале не разрешается опубликование серийных статей под заглавием "начало в предыдущем номере", "продолжение в следующем номере".

12. В выпусках журнала возможно опубликование только одной статьи автора (авторов).

13. Запрещается опубликование плагиатных статей. При выявлении такого факта редакция вправе применять санкции (неопубликование в нескольких номерах, в течение года и т.д.) против автора (авторов).



# REQUIREMENTS OF REPRESENTATION OF SCIENTIFIC ARTICLES

1. The articles are presented to the editorial staff in three languages (Azerbaijani, English and Russian). After the article was presented in one of the languages it should be attached also summary (abstraction) in two other languages. For example, if the article is in the Azerbaijani language the summary should be in English and Russian languages. The summaries of article presented in different languages should be identical and correspond to the contents of the article. The summary should in detail be reflected the results of scientific researches, scientific novelty, practical importance, etc. suggested by the author (authors) of article. Summaries should be strictly edited from the scientific and grammatical point of views.

Each summary should include full name of the article, name of the author (authors).

2. Texts of articles should be typed in font Tires Kely Kotap, font size - 12 (for example, the Azerbaijani language in the Latin, the Russian in Cyrillics, the English in English letters) and with an interval - 1. The articles are presented in electronic and print (1 copy) version.

3. The article should include the surname, name and patronymic of the author (authors), their scientific degree; the name and address of the organisation they work, phone numbers and e-mail address.

4. In the end of the scientific article there should clearly stated results of scientific researches, scientific novelty, practical importance and so forth in accordance with the mentioned branch of science and the character of article.

5. The article should include references to scientific sources on subject of the article. The bibliographic list is given after the text of article in alphabetic order and in the coded form. First is given and coded the literature in Azerbaijani, then in Turkish, further in Russian and at last in English languages. References in the text should correspond to the bibliographic list. For example, (1) or (1, p. 125). If the text includes on the same page the same literature with a reference in other page, then, the literature should be pointed under the former number.

6. The information on each reference given in the bibliographic list should be full and exact. The bibliographic view of the referred source should be given in dependence on its kind of books (the monography, the textbook, the scientific article, etc.). It should be specified the names of articles, lectures and theses with the reference to scientific articles, materials and theses of symposiums, conferences and other prestigious scientific actions. The bibliographic view should base on the requirement 10.2-10.4.6 of the "Used literature" section of the Rules of working up dissertations of the Higher Attestation Commission under the President the Azerbaijan Republic.

7. In the mentioned list of the literature after the article, the preference should be given to scientific articles, the monographies and other reliable sources of the latest 10-15 years.

8. The article should contain keywords, the IUT indexes or PASZ type of code. Keywords should be given in three languages (in those languages on which the article and the summary were written).

9. The article is attached by expert review on possibility of publication and extract from the protocol of Academic Council of the scientific institution (the lawyers, not working in the scientific establishments need only expert review).

10. Each author of article should fill and sign the author's questionnaire developed by the editorial board, having confirmed non-publication of the given article earlier in any language, excepting the published thesis variant.

11. In magazine, the publication of serial articles under the title "the beginning is in the previous issue", "to be continued" is not allowed.

12. In the issues of magazine it is allowed publication of only one article of the author (authors).

13. Publication of plagiarist articles is forbidden. In such cases, the editorial board has the right to apply sanction (non-publication in several issues in a year, etc.) against the author (authors).